

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik

Tekstološka analiza Gajevih rukopisa Aleksandride

Završni magistarski rad

Kandidatkinja:

Andrea Šešum

Mentorica:

prof. dr. Lejla Nakaš

Sarajevo, 2022.

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik

Tekstološka analiza Gajevih rukopisa Aleksandride

Završni magistarski rad

Kandidatkinja:

Andrea Šešum (3376/2020)

Mentorica:

prof. dr. Lejla Nakaš

Sarajevo, 2022.

Sadržaj:

1. Uvod.....	4
2. Tekstološka analiza	13
2.1. Zajedničke epizode <i>Prve Gajeve Aleksandride</i> i <i>Druge Gajeve Aleksandride</i> koje ne sadrži <i>Sanktpeterburški tekst srpske Aleksandride</i>	14
2.1.1. Aleksandrov poticajni govor vojnicima.....	14
2.1.2. Amazonke.....	16
2.1.3. Nečisti narodi	19
2.1.4. Objašnjenje o Kandakiji.....	20
2.1.5. Otmica Kandavlusove žene.....	21
2.1.6. Objašnjenje o tome šta je Aleksandar vidio u pećini	24
2.1.7. Aleksandrov i Kandavlusov odlazak carici Kandakiji.....	26
2.1.8. Dvor carice Kandakije Kleofile	27
2.2. Tekstološka analiza manjih tekstualnih cjelina	29
2.2.1. Težnja dodatnom hristijaniziranju teksta u Gajevim rukopisima	29
2.2.2. Tekstualni dodaci kojima je moguće utvrditi porijeklo.....	39
2.2.3. Tekstualni dodaci ili izmjene kojima nije moguće utvrditi porijeklo.....	42
2.2.4. Izostavljanje i raspored teksta	53
3. Leksika Gajevih rukopisa.....	56
3.1. Leksika neslavenskog porijekla.....	56
3.1.1. Grecizmi	56
3.1.2. Romanizmi	57
3.1.2. Turcizmi	59
3.2. Staroslavenska leksika	60
4. Zaključak	61
5. Izvori i literatura:	63

1. Uvod

Jedan od najpoznatijih vladara u historiji čovječanstva, čiji će se književni kult razvijati u srednjem vijeku u raznim verzijama teksta širom svijeta, značajno odstupajući od historijskih činjenica, bio je Aleksandar Veliki ili Aleksandar Makedonski (grč. Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας), sin Filipa II i Olimpijade. Rođen je u Peli u ljeto 356. pr. n. e. Umire u junu 323. pr. n. e. u 33. godini života. Na vlasti je bio od 336. pr. n. e. godine predvodeći grčku i makedonsku vojsku, a najveći rival velikog vojskovođe bio je perzijski vladar. Naslijedivši prijesto nakon smrti svoga oca Filipa, dvadesetogodišnji Aleksandar odlučio je sprovesti očeve neostvarene planove osvajanja. Aleksandar Veliki vladao je od Balkana do Inda, a u trima velikim bitkama uspio je pokazati besprijekorne vojnostrateške vještine o kojima su mnogi kasnije hiperbolizirano pisali te ih tako pretvorili u legendu, a nekoliko izmišljenih anahronih pohoda, vješto interpoliranih u razne verzije teksta, doprinijeli su tome da čitaoci ne mogu jednostavno znati šta se od toga uistinu dogodilo, a šta je plod fikcije pisara srednjovjekovnog kodeksa.

Prozne tekstove o Aleksandru Velikom moguće je podijeliti u dvije grupe. Prvoj grupi pripadaju biografski i historijski tekstovi koji su kasnije postali osnovica za tekstove druge grupe koju čine literarizirane fantastične biografije o ovom osvajaču.

Klitarh (grč. Κλείταρχος) važi za jednog od najstarijih historičara koji su pisali o životu Aleksandra Velikog. Njegovo djelo *Peri Aléxandron historíai* potječe iz 4. st. pr. n. e. i obrađuje Aleksandrove vojne pohode i pogreb. Klitarh je tipičan predstavnik helenističke historiografije koja ne ide samo za registriranjem stvarnih zbivanja nego želi poboljšati povijesnu istinu pri čemu se ne ustručava niti izmišljati (usp. Dukat 1987: 22). Ne zna se tačno da li je Klitarh ikada sreo Aleksandra. Klitarh je bio suvremenik vojskovođe Ptolomeja I Sotera (grč. Πτολεμαῖος Σωτήρ) koji je putujući sa svojim vršnjakom Aleksandrom Velikom zapisivao historiju njegovih vojnih operacija. Ptolomejevu građu iskoristio je Flavije Arijan Ksenofont (grč. Ἀρριανός), historičar iz Nikomedije i autor čuvene *Anabaze* (grč. Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις). Arijanova *Anabaza* nastoji se strogo držati faktografskog izlaganja događaja, a Arijan žestoko kritizira fantazije svojih prethodnika, a opis nekih detalja iz života velikog osvajača odlikuje mu se suhoćom kakva nije bila uobičajena u sličnim djelima – bolest kraljevu opisuje upravo medicinskom preciznošću (usp. Dukat 1987: 21). Biografijama četrdeset i osam slavnih ličnosti antičkog perioda pažnju je poklonio i Plutarh (grč. Πλούταρχος) u djelu *Paralelni životi* (grč. Βίοι Παράλληλοι) gdje je opisao Aleksandrove moralne vrijednosti kroz učinjena djela. Josif Flavije, jevrejski historičar, pisao je u svojim *Jevrejskim starinama* i o Aleksandru Velikom, koji se poklonio jevrejskom Bogu, a cilj tog rada bio je uzdizanje jevrejske nacije.

U književna djela o Aleksandru, ušlo je i njegovo *Pismo Aristotelu o čudesima Indije* (lat. *Epistola Alexandri ad Aristotelem de miraculis Indiae*). Original je izgubljen pa nešto što se i smatra sačuvanim u skraćenom ili krnjen obliku uvršteno je u grčke recenzije, a prvi latinski prijevod ovog pisma datira iz 7. stoljeća, dok je drugi već talijanski tekst iz 10. stoljeća (usp. Stoneman 2011: 14).

Najstarija verzija popularne fikcije o Aleksandru Velikom – i to na grčkom jeziku – pripisana je Kalistenu, Aleksandrovom himničaru, a u današnjim filološkim tumačenjima tekstova Pseudo-Kalistenova verzija jeste orijentir prema kojem se određuju recenzije teksta. Pseudo-Kalistenova verzija biva veoma rano prevedena na zapadne i istočne svjetske jezike. Roman se iz grčke tradicije proširio na istok u Armeniju, Perziju, Siriju i druge arapske krajeve, Etiopiju, Tursku i Mongoliju, a sačuvan je i u gotovo svim evropskim srednjovjekovnim književnostima (usp. Dürrigl 2017: 14).

Priče o Aleksandru Velikom u evropskoj književnosti, namijenjene feudalnom staležu te pisane na latinskom jeziku ili na nekom od narodnih jezika, postaju veoma traženo štivo u 12. stoljeću što je motiviralo kasnije teoretičare književnosti da klasični francuski stih, građen od dvanaest slogova, nazovu aleksandrincem.

U slavenskom svijetu postoje čak dvije recenzije tog romana – hronografska *Aleksandrida* i slavenska prerada Pseudo-Kalistenove verzije koja se naziva srpskom *Aleksandridom*.

Marinković (1969: 10) kaže da je ovaj roman u 14. i 15. stoljeću u južnoslavenskoj literaturi veoma bujno cvjetao i intenzivno živio te da je kasnije, poslije pada slavenskih feudalnih država na Balkanu, shvaćan kao preostalo djelo nekadašnje veličine koje je u 19. stoljeću sasvim zamrlo.

Hronografska *Aleksandrida* starija je od srpske *Aleksandride*. O mjestu nastanka hronografske *Aleksandride* filolozi su imali različita mišljenja. Naime, Istrin smatra da je ova verzija prevedena u 10. stoljeću u Bugarskoj, ali njeno čitavo formiranje pomjera dva stoljeća unaprijed i time sugerira da se to sve uradilo u Rusiji, a Jagić, Veselovski i Lavrov zaključuju da je hronografska *Aleksandrida* prevedena u Bugarskoj (usp. Marinković 1969: 46). Lavrov svoje tvrdnje potkrepljuje na osnovu specifičnih fonetskih odlika koje su se u raznim rukopisima sačuvale uprkos pomnom radu priređivača na ruski jezik, a tu je riječ o akcentu koji je čest kao u bugarskom jeziku i o bugarskim tragovima u leksici (usp. Marinković 1969: 46-47).

Srpska *Aleksandrida* nastaje početkom 14. stoljeća. Stojan Novaković (1878: XVIII) u *Životu¹ kralja Stefana Dečanskog*, koji je mogao biti napisan u vrijeme Dušanove vladavine, u drugoj četvrtini 14. stoljeća, nalazi nesumnjive znakove da je srpska književnost tada poznavala pripovijest o Aleksandru. No, pitanje mjesta nastanka srpske *Aleksandride* još uvijek nije razjašnjeno, jer, kako navodi Dürriegl (2017: 22), Van den Berk ostavlja mogućnost da je izvorno južnoslavenski tekst *Aleksandride* preveden na katoličkom području negdje između Pelješca i Crne Gore, s elementima ikavskog refleksa jata. Kada je Jireček objavio jedan arhivski dokument pisan u Zadru 1389. godine, u kome se pominje jedna knjiga o Aleksandru "in littera slava", zaključio je da ova *Aleksandrida* nesumnjivo bila pisana glagoljicom (usp. Marinković 1969: 55), što otvara mogućnost da je postojao i predložak pisan glagoljicom.

Jedna od distinkcija na osnovu koje se hronografska *Aleksandrida*, srpska *Aleksandrida* i sve ostale svjetske verzije ovog romana proglašavaju zasebnim jeste njihova veza s recenzijama Pseudo-Kalistenovog teksta. Recenzijama teksta o Aleksandru Velikom bavili su se Stoneman i Gargiulo koji su, objašnjavajući svaku ponaosob, pokazali kako se utjecaji jedne recenzije mogu primijetiti u nekoj drugoj recenziji (2007: LXXIII).

Prva recenzija, koju opisuju Stoneman i Gargiulo, jeste α -recenzija i jedini svjedok ove najstarije recenzije na grčkom jeziku, znatno deformirana teksta, jeste *cod. A* (Par. Gr. 1711) čije je nečitke listove (l. 426-427) tumačio Kroll te zaključio da je ovaj kodeks, pisan nespretnom rukom, imao česte greške koje su se mogle pripisati vizantijskom izgovoru (α za ϵ ; η za ι), kao i brojne pravopisne greške i mnoga mjesta na kojima tekst nema smisla (2007: LXXII-LXXIV). Ovoj recenziji pripadaju armenski tekst i latinski prijevod Julija Valerija Aleksandera Polemija. Julije Valerije Aleksander Polemije u svome izdanju *Res gestae Alexandri Macedonis* iz 4. stoljeća prikazuje tri cjeline koje se odnose na rođenje, podvige te smrt velikog vojskovođe. Za razliku od latinske verzije romana Leona iz Napulja, koja čuva egipatske nazive mjeseci (III, 35), Julije Valerije Aleksander Polemije te β i γ -recenzija nazive mjeseci pretvaraju u svoje odgovarajuće latinske i grčke oblike (usp. Stoneman – Gargiulo 2007: LXXXII). Ipak, Julije Valerije Aleksander Polemije ne stvara vjeran prijevod već preradu po uzoru na kanone retoričke proze 4. stoljeća (usp. Stoneman – Gargiulo 2007: LXXV), ali to ne podrazumijeva nužno izostavljanje detaljnih, reprezentativnih dijelova teksta α -recenzije već

---

¹ Pisac tog žitija, kako objašnjava Novaković, priča o boju s bugarskim carem Mihailom (Daničićevo izdanje, str. 183) i govori: и дошьдъшннмь нмь мѣста того, въ немъже вѣ семоу прѣвысокомоу кралю прославнтн се съ велемошътнымъ свонмн вон, и начетъ нхъ крѣпкъымн и сладкъымн глаголы свѣстнтн, како и снльнынъ царь македоньскын, югда сътворн брань съ царемъ перьськынмъ Дарнѣмь.

samo njihovu stilističku transformaciju, pa se iz tog razloga pri rekonstrukciji α -recenzije češće se koristi armenska verzija teksta. Stoneman i Gargiulo (2007: LXXIV) ističu da armenski prijevod čuva upadljive dodatke dijelovima teksta koji su nepotpuni u A, a to su: korespondencija sa Zeuksidom (I) i pisma Aristotelu o Indiji (III). Kada je riječ o zajedničkoj i drastičnoj redukciji teksta dvaju prijevoda, Stoneman i Gargiulo (2007: LXXV-LXXVI) izdvajaju odlomak gdje Nektenav koristi svoju astrološku tablicu za proračun u vrijeme Aleksandrovog rođenja (I, 12).

Naredna je β -recenzija. Nastala je otprilike u 5. stoljeću, a Stoneman i Gargiulo (2007: LXXIX) navode da je postojalo šest cjelovitih rukopisa i uz njih jedan djelomično obrađen rukopis u L-subrecenziji. Stoneman izdvaja posebnu epizodu koja se prvi put pojavljuje u L-recenziji, dakle, riječ je o osušanim ribama koje ožive kada upadnu u izvor (II, 39) (2010: 154). β -recenzija, imajući za osnovu tekst sličan onom u α -recenziji, nastoji skratiti te preuzete dijelove ili preformulirati njihove rečenice (usp. Stoneman – Gargiulo 2007: LXXIX), dok je originalnost β -recenzije utemeljena na ključnim mjestima kao što je Aleksandrov odlazak u zemlju tame i potraga za vodom života.

Hronografska *Aleksandrida* pokazuje bliskost β -recenziji. Marinković (1969: 40) smatra da studija prve redakcije hronografske *Aleksandride* utvrđuje original ovog djela u nekom nepoznatom tekstu Pseudo-Kalistenove recenzije β , ali takvom koji se ne slaže u potpunosti s rukopisom β (nego je blizak Lajdenskom rukopisu β -recenzije), a ponegdje ima odstupanja u pravcu recenzija α i γ .

Stoneman i Gargiulo pišu i o C ili γ - recenziji koju je C. Müller² upotrijebio kao osnovu 1846. godine kada je objavio prvo izdanje ovog romana (2007: LXXIX). Na samom početku svoje studije Veselovski je ustanovio da postoji jaka veza između srpske *Aleksandride* i recenzije C Pseudo-Kalistenove (usp. Marinković 1969: 32) koja je vizantijskog porijekla. Naime, za južnoslavenske tekstove *Aleksandride* često se kaže da su to hristijanizirani romani i to je ono što ih veže za C-recenziju Pseudo-Kalistenovog teksta. Proces hristijanizacije podrazumijevao je referiranje na biblijski tekst koje je uočeno upravo u γ -recenziji kada Aleksandar Veliki odbacuje politeizam i prihvata monoteizam: Ἀλέξανδρος ἐν τῷ πύργῳ καὶ στὰς πάντας

---

² Γ -recenzija zasniva se na rukopisu *Parisinus suppl. graecus 113* iz 1567. godine. Pored γ - recenzije, Müllerovo izdanje *Reliqua Arriani, et Scriptorum de rebus Alexandri Magni fragmenta; Pseudo-Callisthenis historiam fabulosam* obuhvata α (*Parisinus graecus* 1711) i β (*Parisinus graecus* 1685) recenzije Pseudo-Kalistenovog teksta – *historiam fabulosam ex tribus codicibus* – čije su tekstološke razlike iscrpno prikazane u kritičkom aparatu izdanja. Tekst romana je dvojezičan, dakle, pored grčkog teksta, koji je osnova, uvrštena je i verzija teksta na latinskom jeziku.

ἐξουθένησεν τοὺς θεοὺς τῆς γῆς καὶ μόνον θεὸν ἀληθινὸν ἀνεκήρυξεν ἀκατανόητον, ἀθεώρητον, ἀνεξιχνίαστον, ἐπὶ Σεραφίμ ἐποχοῦμενον καὶ τρισαγιῶ φωνῇ δοξαζόμενον (v. Stoneman – Gargiulo 2012: 208). Stoneman γ -recenziju definira kao najdužu recenziju koja donosi priču u potpunijoj formi s više detalja u odnosu na ranije tekstove (2010: 231) a rukopisi srpske *Aleksandride* također su sadržajno iscrpni.

Γ -recenzija, nastala između 8. i 14. stoljeća, bila je pod utjecajem ϵ -recenzije. Stoneman i Gargiulo ističu važnost doprinosa J. Trumpfa u čijem je izdanju *Anonymi Byzantini Vita Alexandri regis Macedonum* (1974) prepoznata važnost ϵ -recenzije, jer je to drastična prerada priče pa stoga ima i vlastitu numeraciju poglavlja koja je drukčija naspram Müllerove podjele (2007: LXXX). Reprezentativni rukopis ϵ -recenzije datiran je u 13. stoljeće i to je *Bodleianus Baroccianus 17*, označen i kao rukopis *Q*. Verzija teksta γ -recenzije iz rukopisa *cod. Bodleianus Baroccianus 20* sadrži naslov koji asocira na početak svečanog uvoda u srpskoj *Aleksandridi* (usp. Nakaš 2021: 177).

U srpskoj recenziji teksta postoji epizoda u kojoj Jeremija³ poklanja Aleksandru sveto ime boga Savaota upisano na lihnatariju, a važna specifičnost srpske recenzije jeste upravo Božije ime Savaot koje se ne nalazi u α , β i γ -recenziji (usp. Nakaš 2021: 175). Međutim, Jouanno zapaža da je u ζ -recenziji prisutan jedan interpolirani dio iz ϵ -recenzije gdje se spominje ime boga Savaota: Nakon što je Dario umro, Aleksandar gradi kulu na čijem se vrhu najavljuje svemoć boga Savaota (FE⁴ 70, 7) (2012: 111). Ime boga Savaota pristuno je i u *Phylladama. Phyllada tou Megalexantrou* jeste rukopis grčke vernakularne tradicije objavljen 1680. godine u Veneciji kojeg Stoneman (2010: 231, 245) ubraja u ϵ -recenziju.

Veselovski je u jednom dijelu svoga rada nastojao ispitati odnos srpske *Aleksandride* prema ostalim obradama Pseudo-Kalistenova, a u drugom dijelu rada pokušao je da u hristijaniziranim dijelovima otkrije njihove hrišćanske i nehrišćanske izvore (usp. Marinković 1969: 32). Kada je riječ o nehrišćanskim izvorima, smatra se da γ -recenzija sadrži umetnute dijelove teksta iz hebrejske tradicije (usp. Stoneman – Gargiulo 2007: LXXX). Smatra se da je γ -recenzija prošla talmudski uticaj u poglavljima II, 23-44, a ϵ -recenzija sadrži iste talmudske motive, samo je njen priređivač uredio tekst po modelu hrišćanske hagiografije (usp. Dönitz 2011: 25-26).⁵

---

³ "No, pred najvažnije bitke ukazuje mu se (u snu) prorok Jeremija, dakle moment proročanstva prije bitke jest prežitak pretkršćanske tradicije." (Dürriegl 2017: 69)

⁴ ζ -recenzija, ms FE: Lolos, A., Konstantinopoulos, V.L. (1983), *Ps.-Kallisthenes: Zwei mittelgriechische Prosa-Fassungen des Alexanderromans*, I-II, Königstein.

⁵ Pseudo-Kalistenov tekst je dosta opširiji u odnosu na tekst *Talmuda* (usp. Dönitz 2011: 25).

Hebrejski utjecaj na priču o Aleksandru vidljiv je i u međusobnom podudaranju ϵ (XX) i γ -recenzije (γ II, 24)⁶ u epizodi kada Aleksandar posjeti Jerusalem i u epizodi kada pripovijeda o osnivanju Aleksandrije i proglašenju jednoga Boga (ϵ XXIV; γ II, 28) (Pacella 1982: 1255). Jouanno (2016) napominje da jerusalemska epizoda nije bila poznata α i β verzijama te da je na prijelazu između 8. i 9. stoljeća, u vrijeme ikonoklastičke krize, ovaj niz izrazito religioznog sadržaja ušao u Pseudo-Kalistenovu ϵ -recenziju iz koje je kasnije preuzet u γ i ζ verzije te u *Phyllade*.

Najvažnija od svih recenzija u smislu prenošenja priče o Aleksandru Velikom van grčkog svijeta jeste pretpostavljena * δ -recenzija (usp. Stoneman – Gargiulo 2007: LXXIII). Uz Valerijev prijevod α -recenzije, drugi važan latinski izvor za kasnije proučavanje zapadnih tekstova jeste latinski tekst * δ -recenzije *Nativitas et victoria Alexandri Magni regis* iz 10. stoljeća, arhiprezbitera Leona iz Napulja (usp. Dürrigl 2017: 14). Ovaj latinski prijevod, poznat kao *cod. Bamb. E. III. 14*, predstavlja sažetu verziju pa Stoneman i Gargiulo (2007: LXXXII) navode primjer gdje su izostavljeni svi detalji topografije Aleksandrije (I, 31) na način da je originalna epizoda predstavljena samo jednom rečenicom.

Dürrigl smatra da je Leonov latinski prijevod *Aleksandride* pisan "lakim latinskim jezikom" i da se na njega naslanjaju kasnije evropske prerade pa tako i hrvatska (2017: 14-15), no autorica ne potkrepljuje svoju ocjenu o latinskom porijeklu osnove hrvatskih primjeraka. Stoneman (2010: 202) tvrdi da Leonova verzija romana ne odgovara u potpunosti nijednoj grčkoj verziji teksta. Njegov prijevod je kompilatorskog karaktera, a Stoneman za Leonovu drugu recenziju napominje da je sadržavala dijelove drugih autora poput Pseudo-Metodija ili Josifa Flavija (2010: 203), što je, opet, dodatno približava slavenskim rukopisima *Aleksandride*.

No, za * δ -recenziju važniji je sirijski prijevod iz čijeg je pitanja porijekla 1980. godine proizišla orijentalna studija tradicije romana o Aleksandru Velikom njemačkog orijentaliste Theodora Nöldekea. Stoneman kaže da u sirijskoj verziji teksta postoji epizoda koja nije potvrđena u grčkom tekstu i to je Aleksandrova posjeta Kini (2010: 30), međutim, ova epizoda čuva mnoga grčka imena što ostavlja mogućnost da je postojala u nekoj grčkoj recenziji (usp. Stoneman, Gargiulo 2007: LXXXI).

Uz prethodno spomenute recenzije, postoji i ζ -recenzija koja se u literaturi obično veže za srpsku *Aleksandridu*. Jouanno tvrdi da ova recenzija proizilazi iz hristijanizirane ϵ -recenzije i

---

⁶ U srpskoj *Aleksandridi* to je II, 1 (usp. Nakaš 2021: 200).

konstatira da njen izvorni oblik teksta nije sačuvan (2012: 105). Jouanno pretpostavlja da je ζ-recenzija mogla nastati u vrijeme vladavine Stefana Dušana pa je, stoga, jasno, smatra Živković (2017: 200) što se umjesto termina srpska *Aleksandrida* često koristi izraz ζ-recenzija. Ova recenzija predstavlja prijevod na vernakularni grčki. Tako u FE rukopisu npr. postoji ime boga Savaota i Jeremije (Ἰερεμίας προφήτης ἀρχιερέυς), ili Aleksandrov ulazak u pećinu.

Ovaj pregled recenzija imao je za cilj da predstavi složenost problematike izdvajanja zasebnih recenzija i otkrivanja međuovisnosti tekstnog sastava različitih recenzija, jer je ta problematika naslijeđena i u južnoslavenskim tekstovima.

Kao već priznat filolog na polju srpske recenzije *Aleksandride*, Radmila Marinković posebnu je pažnju posvetila i dvama rukopisima *Aleksandride*, napisanim brzopisnom ćirilicom. Naime, riječ je *Gajevom rukopisu 1* (*Život Aleksandra Velikoga*, 1654. NSK R3363 l. 94.) i *Gajevom rukopisu 2* (*Miscellanea Rhacusii caractere Bosniaco exarata*), zbornik tekstova različitog sadržaja, kraj 17. ili početak 18. stoljeća, NSK R3359, str. 1-136) koji se danas čuvaju u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.⁷

Prvi Gajev rukopis i *Drugi Gajev rukopis* pripadali su privatnoj biblioteci Ljudevita Gaja, a Velimir Gaj ustupio je *Prvi Gajev rukopis* Vatroslavu Jagiću u svrhu filoloških istraživanja. Antun Mažuranić, bliski saradnik Ljudevita Gaja, Adolf Veber i Matija Mesić prvi iznose podatke o starini *Prvog Gajevog rukopisa*⁸ u *Ilirskoj čitanci* 1856. godine pri čemu objavljuju jedan odlomak i misle da je pisan u 13. ili u 14. stoljeću (usp. Marinković 1969: 20). Kada je Velimir Gaj izdao 1875. godine opis biblioteke svoga oca i detaljno opisao svaku knjigu i rukopis u njoj, opisao je samo jednu *Aleksandridu* za koju kaže: *Textus aliquid differt ab illo in codice Gajanae quo dor. Jagić pro editione sua usus est*. Međutim, to je bila *Druga Gajeva Aleksandrida* (usp. Marinković 1976: 27).

Ljudevit Gaj, centralna ličnost Ilirskog pokreta, u mladosti se počinje baviti kolekcionarstvom starih slavenskih rukopisa da bi jednog dana oživio ideju panslavizma. Na tom sakupljačkom pohodu obilazi centralne evropske države. Marinković ukratko opisuje Gajevo putovanje iz 1841. godine Jadranskom obalom u Hrvatskoj te navodi da se u Dubrovniku najduže zadržao i da je tu imao priliku upoznati se s raznim dubrovačkim rukopisima (1976: 28). Kada je riječ o

---

⁷ Marinković, Radmila (1976) "Srpska Aleksandrida u Dubrovniku." *Anali Filološkog fakulteta* XII, Beograd. Str. 23-59.

⁸ Oni napominju da se ovaj rukopis nalazi u "knjižnici dra Gaja" te da im ga je on ustupio za potrebe objavljivanja (usp. Marinković 1976: 27).

rukopisima koji su predmet proučavanja ovoga rada, ime su dobili po kolekcionaru Gaju. No, mjesto odakle je Gaj donio oba ova rukopisa nikada nije bilo eksplicitno spomenuto, što znači da istraživači u početku nisu bili sigurni ni gdje su rukopisi zapravo nastali. Marinković objašnjava kako je pitanje pronalaska *Prve Gajeve Aleksandride* u Dubrovniku naknadno dokazano zahvaljujući kasnijoj prepisci od 4. jula 1714. godine, sačuvanoj u Državnom arhivu u Dubrovniku pod nazivom *Lettre di Giorgio Mattei Proton* (1976: 29) koju su sačinili Don Đuro Matijašević, leksikograf i bibliograf, iza koga je ostala bogata zaostavština raznih prepiski, te Ivan Aletij Natalić, koji je također bio strastveni kolekcionar. Natalić kaže da mu je jedan prijatelj dao *un pezzo di Libro Antichissimo scritto in Serviano con dirmi Ovo ie scivot Alessandra Velikoga*, ali je vlasnik ubrzo tražio knjigu natrag uz obećanje da će je opet dati Nataliću, međutim, Natalić je uspio prepisati manji dio teksta iz knjige koji se potupno slaže s početkom *Prve Gajeve Aleksandride* (usp. Marinković 1976: 28-29). Radmila Marinković kroz analizu *Prve Gajeve Aleksandride* zaključuje da jezik rukopisa ima sve osobine koje se nalaze u dubrovačkim proznim tekstovima s početka XVI stoljeća (1976: 48).

Drugu Gajevu Aleksandridu opisali su Velimir Gaj i Franjo Francev (Marinković 1976: 50). *Druga Gajeva Aleksandrida* bila je, za razliku od *Prve Gajeve Aleksandride*, dio jednog zbornika, a Jagić ovaj rukopis nije koristio, jer ga, vjerovatno, nije ni zapazio među brojnim članicima zbornika (usp. Marinković 1976: 51). Tekst *Druge Gajeve Aleksandride* počinje na prvoj⁹, drukčije paginiranoj, recto strani rukopisa i dva reda njegova naslova uokvirena su pravougaonikom. Verso strana ima drukčiju paginaciju¹⁰, a Marinković smatra da je to *Hronika o Dubrovniku* koja se nastavlja bilješkama iz historije franjevkog reda (1976: 50). Na ovoj strani zabilježeni su najvažniji događaji u Dubrovniku kao što su npr. donošenje glave svetog Vlaha ili kuga koja je počela 1361. godine. Marinković zapaža da Velimir Gaj u svome opisu zove ovaj zbornik *cod. Racusii*¹¹, ali se pita da li to stvarno znači da ga je Gaj nabavio u Dubrovniku ili je taj naziv cio zbornik dobio zbog svog sadržaja, koji je zaista takav da upućuje na Dubrovnik (1976: 51).

Radmila Marinković u svojoj studiji *Srpska Aleksandrida* (1969) povremeno je konsultirala oba Gajeva rukopisa te napomenula da njena doktorska disertacija u to vrijeme zbog obilja

---

⁹ U rukopisu je to naznačeno ovako: I.

¹⁰ U rukopisu je to naznačeno ovako: IV.

¹¹ Pod ovim nazivom nalazi se i danas u biblioteci.

materijala nije mogla obuhvatiti rukopise pisane (1976: 23) vernakularnim jezikom kao što su upravo oba ova rukopisa.

Vatroslav Jagić, u svojoj studiji *Ogledi stare hrvatske proze iz 1871. godine*, uz tekst *Rudničke Aleksandride*, u kritičkom aparatu, objavljuje i tekstne varijante *Prvog Gajevog rukopisa*. Jagić naglašava da *Rudnički* i tekst Gajevog rukopisa ne ovise jedan o drugome i da tome u prilog idu različita narječja (1871: 216), pa Marinković (1976: 24) napominje da se ova dva rukopisa ne mogu svesti na istu redakciju. Međutim, oba u osnovi zavise od teksta srpske redakcije *Aleksandride*, jer je narodna (vernakularna) redakcija¹² nastala od crkvenoslavenske, njenim obraćanjem na narodni jezik u 14. ili 15. stoljeću negdje u Bosni ili u gornjim dijelovima Dalmacije (usp. Jagić 1867: 96).

Koristeći Gajeve rukopise pri rekonstrukciji *Beogradske ilustrirane Aleksandride* [sign. Ak 352, treća četvrtina XVI stoljeća], Radmila Marinković dolazi do saznanja da oba ova rukopisa ukazuju na jednu zajedničku razvojnu granu, tj. da su u specifičnom srodstvu nasuprot ostalim tekstovima. Pošto su Gajevi rukopisi iz mlađeg razdoblja, u literaturi je postavljena hipoteza da su proistekli iz posebne slavenske redakcije u Dubrovniku koja je mogla postojati u 15. stoljeću (usp. Marinković 1976: 54).

Marinković tvrdi da su oba Gajeva rukopisa nastala u katoličkom krugu i da je redakcija sigurno nastala na katoličkom terenu (1976: 55), što se može objasniti izostajanjem nadrednih slova i posebnih akcenata, specifičnih za pravoslavni krug u kojem su nastale npr. *Sanktpeterburška Aleksandrida* [sign. Q. XV. 168 sredina XV stoljeća] i *Pogodinova Aleksandrida* [sign. Pogod. 1702, druga polovina XV stoljeća]. Na naslovnoj recto strani zbornika u kojem se nalazi *Drugi Gajev rukopis* iscertano je srce probodeno trima strijelama i Kristogram – IHS što su simboli svećeničkog reda. Marinković navodi da je Francev prilikom ispitivanja *Drugog Gajevog rukopisa* na osnovu jezika (nepostojanje glasa h, miješanje ikavskog i ijekavskog refleksa jata, štokavština, sekundarno ije ispred r), brzopisne ćirilice i hronike u kojoj je dosta bilježaka iz franjevačkog reda zaključio kako je pisar franjevac (1976: 51), a hronika, koja je dio zbornika, obiluje bilješkama o događajima iz Hristovog života i iz života njegovih učenika te bilješkama iz crkvene historije (usp. Marinković 1976: 50). U ovom zborniku objavljeni su još sljedeći članci religijske tematike: *Uskrsnutja Isukrstova Mavre Veteranovića*, prepisi iz *Nauka krstjanskog Matije Divkovića* i *Od limba govorenje* (usp. Marinković: 1976: 51). Osim analize

---

¹² Redakcija i recenzija su dva termina različitog značenja. Redakcija se odnosi na jezičke osobine, a recenzija na tekstne izmjene.

sadržaja zbornika u kojem se nalazi *Drugi Gajev rukopis*, Marinković ne daje nikakve druge argumente na osnovu kojih bi utemeljila svoj zaključak da je ovaj rukopis nastao u katoličkom krugu što isto važi i za *Prvu Gajevu Aleksandridu*.

Kako i sama Radmila Marinković navodi da je redakcija dvaju Gajevih rukopisa logički i smišljeno rađena (1976: 54), cilj ovog rada jeste uočiti tekstološke razlike u sadržaju Gajevih rukopisa u vidu njihovog zajedničkog odstupanja konfrontacijom prema osnovnom tekstu slavenske prerade Pseudo-Kalisten, tj. *srpske Aleksandride* kako bi se otkrila mogućnost postojanja njihovog zajedničkog predloška u daljnjoj prošlosti. Rezultat ovog istraživanja ukazao bi na tekstne varijante koji bi mogle biti zajedničke i drugim vernakularnim primjercima poput *Rudničke*, *Derečkajeve* te *Fočanske Aleksandride*.

2. Tekstološka analiza

Filološka tumačenja srednjovjekovnih rukopisa obuhvataju temeljitu jezičku i tekstološku obradu. Tekstološka analiza Gajevih rukopisa Aleksandride, u najširem smislu, ima za cilj putem komparativne metode ukazati na posebnosti u strukturi ovih dvaju tekstova u vidu zajedničkih transformacija manjeg dijela teksta ili u vidu postojanja zajedničkih epizoda u fabularnom toku koje nisu sastavni dio tekstova srpske *Aleksandride*. Porijeklo specifičnih epizoda unutar Gajevih rukopisa potrebno je utvrditi uvidom u različite grčke recenzije Pseudo-Kalistenovog teksta. Ako neki dio teksta ne postoji u tim grčkim recenzijama, traganje za porijeklom teksta moguće je proširiti na razne nacionalne srednjovjekovne verzije teksta.

Da bi se izvršila jedna takva analiza, neophodno je, prije svega, detaljno ispitati odnos *Prve Gajeve Aleksandride* i *Druge Gajeve Aleksandride* naspram *Sanktpeterburške Aleksandride*, koja će zbog svoje starine i pripadnosti crkvenoslavenskoj redakciji poslužiti kao prototip. Međutim, uz pomoć kritičkog izdanja *Srpske Aleksandride* (1985) analiza će biti proširena i na ostale¹³ crkvenoslavenske rukopise. Budući da su oba Gajeva rukopisa pisana vernakularnim jezikom, za ovu analizu važni su i drugi vernakularni rukopisi poput *Derečkajeve*, *Fočanske*¹⁴ i *Rudničke Aleksandride*.

---

¹³ Radmila Marinković i Vera Jerković ovim izdanjem iz 1985. godine obuhvatile su 11 rukopisa među kojima je i *Sanktpeterburška Aleksandrida*.

¹⁴ *Fočanska Aleksandrida* otkrivena je 1958. godine zahvaljujući Zdravku Kajmakoviću, a njeno fototipsko izdanje s transkripcijom objavljeno je 2021. godine. Ovaj rukopis, još uvijek filološki neistražen, datiran je prema zapisu s jedne od posljednjih strana teksta u 1754. godinu. Pitanje provenijencije *Fočanskog rukopisa* ostaje otvoreno iako se pretpostavlja da je rukopis prepisan u manastiru Pivi. Došlić (2021: 9) smatra da je iguman manastira Vikentije Sokolović pred svoju smrt vjerovatno prenio knjigu u Foču gdje je kasnije ostala u posjedu njegove porodice. U nastavku rada koristit će se skraćenica Foč.

Iako su mlađi, to ne znači da su manje vrijedni od crkvenoslavenskih rukopisa za tekstološka ispitivanja – *recentiores non deriores* – jer je koezistencija crvenoslavenske i vernakularne redakcije mogla iznjedrati nove tekstove koji su, ustvari, plod kompilacije. Jedan od takvih rukopisa, koji zvanično pripada srpskoj *Aleksandridi*, ali sa znatnim tragovima vernakularnog teksta u različitim tekstnim količinama i koji će poslužiti ovom istraživanju, jeste *Sofijska ilustrirana Aleksandrida*¹⁵ [sign. 771 (381)] s kraja 15. stoljeća čije su tekstne varijante, zajedno s varijantama *Rudničkog*¹⁶ teksta, Dürriegl i Hercigonja uvrstili u kritički aparat izdanja latiničkog *Derečkajevog rukopisa*¹⁷ [sing. R 3495] iz 17. stoljeća.

2.1. Zajedničke epizode *Prve Gajeve Aleksandride* i *Druge Gajeve Aleksandride* koje ne sadrži *Sanktpeterburški tekst srpske Aleksandride*

2.1.1. Aleksandrov poticajni govor vojnicima

Prvi primjer zajedničkih tekstoloških varijanti G₁ i G₂¹⁸ teksta u vidu duže epizode javlja se u II,13 poglavlju prema podjeli srpske *Aleksandride*.¹⁹ To je Aleksandrov poticajni govor vojnicima. Postojanje ove epizode nije zabilježeno u trima vernakularnim rukopisima (Derečk., Foč., i Rudn.) kao ni u rukopisima srpske *Aleksandride*. Kada je indijski car Por poslao Dariju vojsku u ispomoć, Aleksandar se prepaio i počeo tješiti svoje Makedonjane.

G₁ (63^a): н каѡа се · пѡнське · сагледаше · н бн · александарь · Ѹ пелнкѡ · сѸмьнн · н реуе · маѡедѡннѡнѡмь · брѡпъѡ · мѡѡа · н дрѸжннѡ · ѡнѡ · пнднтѡ · дарнна · цара · гднѡ · на насъ · ннѡнѡнѡнѡ · пѡде · да не мѡпѡ се · пѡсѸмьннтъ · Ѹбнтпн нхъ · хѡѡемѡ · ере · ш ннмн · цара · ннхъ · нне · пкѡ · мнѡге · Ѹбнна · мнѡге · Ѹастпн · н дѡспѡѡнѡнъ · еспъ · пѡѡнтѡ · бесѸмьненъ · на дарнна цара · Ѹзамьшн · н прнзъпапъшн · на пѡмѡѡъ · нме · пелнкѡга · бѡга · сабаѡпта ·

G₂ (64): н каѡа се · понске · сагледаше · бн александро Ѹ пелнкѡн · мнслн · н реуе · маѡедоннанѡм · о брѡпно · мона · н дрѸжно · ено · пнднтѡ · дарна цара · гдн · нѡе · на · нас · с понском · ннднанском н не нманѡѡн · спѡне · далн се · немѡнтѡ · бѡнатпн спрѡшнтпн · дрѸге · мнслн · нмѡптпн · заѡѡ ѡемо н · добнтпн · н побнтпн · н ѡнега · дарна заедно · заѡѡ · нѡнѡнкн · пнтѡжкн

¹⁵ U nastavku rada koristit će se skraćenica SI.

¹⁶ U nastavku rada koristit će se skraćenica Rudn.

¹⁷ *Derečkajev rukopis* sačuvan je u Narodnoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu i to u zbirci rijetkosti te predstavlja dio zbornika (od 16^r do 69^v) u kojem je objavljen *Pripovijest o premudrom Akiru* kao i *Rumanac trojanski* (usp. Dürriegl 2017: 26). U nastavku rada koristit će se skraćenica Derečk.

¹⁸ U daljnjem tekstu koristit će se skraćenice G₁ za *Prvi Gajev rukopis* i G₂ za *Druge Gajev rukopis*.

¹⁹ Podjela teksta Gajevih rukopisa u ovom tekstu pratit će tradicionalnu podjelu rukopisa srpske *Aleksandride* koja je uvedena na osnovu Novakovićevog izdanja (XLIII-LVIII) i koju kasnije slijede Stojanović u izdanju iz 1957. godine i Nakaš u izdanju iz 2021. godine.

ΠΕΣΕΛΟ ΒΗΠΕ ΣΕ · ΖΑΨΟ · ΠΚΟ · ΜΝΟΓΟ · ΥΒΝΑ · ΟΝΗ · ΠΕΛΕ ΥΑΣΠΗ · ΔΟΒΝΑ · ΖΑΠΟ · ΟΔΗΜΟ · ΒΡΕΖ · ΣΧΜΛΝΕ
ΝΑ ΔΑΡΝΑ · ЦΑΡΑ · ΠΗΣΠΑΠΗ · СΠΗ · ΝΑ ΠΟΜΟΛ ΠΕΛΗΚΟΓΑ · ГНА · БОГА · ШАΒΑΟΠΑ

Aleksandrove riječi ohrabrenja postoje u grčkim recenzijama α (Stoneman i Gargiulo 2007: 49), β (Stoneman i Gargiulo 2007: 103) i γ (Stoneman i Gargiulo 2007: 171) te u latinskom tekstu Julija Valerija Aleksandera Polemija α-recenzije (Stoneman i Gargiulo 2007: 351). Iako II, 13 poglavlje srpske *Aleksandride* korespondira s II, 19 poglavljem grčkog teksta, ova interpolirana epizoda bila je sastavni dio poglavlja II, 16 Pseudo-Kalistenovog teksta: Ἄνδρες συστρατιῶται, εἰ καὶ βραχὺς ὁ ἀριθμὸς, ἀλλὰ φρόνησις μεγάλη παρ ἡμῖν, καὶ θράσος καὶ δύναμις ὑπὲρ τοὺς Πέρσας τοὺς ἐναντίους ἡμῶν · μηδεὶς οὖν ἡμῶν ἀσθενέστερόν τι λογίσηται θεωρῶν τὸ πλῆθος τῶν βαρβάρων · εἷς γάρ τις ἐξ ἡμῶν σπάθην γυμνώσας τῶν ἀντιμάχων χιλίους ἀναιρήσει · μηδεὶς οὖν ὑμῶν δειλιάση πολλαὶ γάρ εἰσι μυριάδες μυιῶν λειμῶνας θλίβουσαι, ὅποταν δὲ ταύταις ἐμπέσωσι σφήκες, σοβοῦσιν αὐτὰς ταῖς πτέρυξιν οὕτω καὶ τὸ πλῆθος οὐδὲν ἐστὶ πρὸς ἡμᾶς · σφηκῶν γὰρ ὄντων, οὐδὲν εἰσὶν αἱ μυῖαι (Müller 1846: 72). Slične riječi ohrabrenja nalaze se i u armenskoj verziji teksta u prijevodu A. M. Wolohojiana te u hebrejskoj verziji Immanuela ben Jacoba Bonfilisa u prijevodu I. J. Kazisa.

Pretpostavka je da je u predlošku Gajevih rukopisa moglo doći do promjene izbora riječi u odnosu na Pseudo-Kalistenov tekst, ali suština epizode ostala je ista – Aleksandar je uvjeren da Makedonjani svojom hrabrošću mogu poraziti Perzijance. Stoneman i Gargiulo (2012: 400) napominju da Aleksandrov poticajni govor vojnicima (grč. ἐθάρσυνεν τὴν στρατιὰν λέγων) pripada tradiciji grčke historiografije o čemu je pisao W. K. Pritchett u radu "The general's exhortations in Greek warfare" u knjizi *Essays in Greek History*.

Riječi poticajnog govora u grčkom Pseudo-Kalistenovom tekstu proizilaze iz razloga što je Aleksandrova vojska bila premala u odnosu na perzijsku Darijevu vojsku. Kada je Darije to shvatio, on se počeo ismijavati i smatrati Makedonjane bezopasnim. Darijevo ismijavanje na račun Aleksandrove vojske izostaje u Müllerovom tekstu, ali ono je prikazano u Krollovoj (v. 1926: 85-86) α-recenziji: ὁ δὲ Δαρεῖος ὡς ἐθεάσατο τὸν στρατὸν Ἀλεξάνδρου ὀλιγοστὸν ὄντα ἐγλεύασεν ὡς μηδὲν. U srpskoj *Aleksandridi* situacija je obrnuta – uhode obavještavaju indijskog vođu o tome koliko je brojna Aleksandrova vojska nakon što su ih Aleksandrove straže uhvatile. Ovakva tekstološka obrada epizode u srpskoj *Aleksandridi* ne bi ni mogla uklopiti u svoju kompoziciju Aleksandrove riječi poticajnog govora zato što bi se u tom slučaju

poremetio smisao teksta. Tekst koji se nalazi ispred ili iza ove epizode drukčije je raspoređen, a prate ga i česte omisije.²⁰

U Gajevim rukopisima ova epizoda sadrži dodatak koji se ne nalazi u Pseudo-Kalistenovoj verziji teksta: η πρὴς παπῶν · να πωμωῶς · ημε · πεληκωγα · βωγα · σαβαωπα. Kombinacijom interpoliranog grčkog teksta i pisarevog dodatka u ovom slučaju došlo je do djelomičnog hristijaniziranja epizode.

Pošto je tekst G₁ rukopisa prekinut na 94. listu, ovo je jedina analizirana zajednička epizoda dvaju Gajevih rukopisa. U nastavku rada analiziraju se epizode G₂ rukopisa.

2.1.2. Amazonke

Epizodu o Amazonkama, koje se u G₂ rukopisu nazivaju *жене амазоне* imaju i rukopisi srpske *Aleksandride*, ali u znatno skraćenoj verziji. U grčkoj legendi Amazonke su bile žene ratnice koje su živjele u društvu bez muškaraca u sjeveroistočnoj Anatoliji (usp. Stoneman 2010: 129).

Skraćena epizoda srpske *Aleksandride* počinje tako što Amazonke šalju sto žena Aleksandru onog trenutka kada su čule da on dolazi, dok početak ove epizode u G₂ rukopisu tekstološki odstupa u potpunosti, jer Aleksandar prvi šalje pismo Amazonkama gdje ih obavještava da je porazio Darija i onda zahtijeva da Amazonke dođu kako bi mu se poklonile i donijele danak, što one odbijaju pa se zbog toga radnja epizode dodatno usložnjava. Ovaj Aleksandrov pohod nalazi se u III, 6 i III, 7 poglavljima srpske *Aleksandride* koja odgovaraju III, 25 i III, 26 poglavljima Müllerovog kritičkog²¹ izdanja (1846: 136-138) Pseudo-Kalistenovog grčkog teksta gdje postoji duža verzija epizode. Potpuna epizoda javlja se i u Derečk.²² na 53^v, 54^r i 54^v listovima, Foč. (2021: 317-327) te u Rudn. rukopisu (1871: 296-299). Crkvenoslavenski i vernakularni rukopisi pokazuju zajedničko odstupanje u rasporedu epizoda, jer u Pseudo-Kalistenovim verzijama priča o Amazonkama dolazi poslije epizode o Kandakiji.

Već na početku epizode o Amazonkama u G₂ rukopisu pojavljuje se trag u količini od jedne rečenice za koji je komparativnom metodom utvrđeno da pripada vernakularnoj redakciji. Rečenica donosi informacije o tome s kim je Aleksandar krenuo u zemlju Amazonki pa iz G₂ (100) saznajemo da je to bila njegova vojska: η δὴγε σε · η οπὴε · πο ηεστ αλεξανδρο ||

---

²⁰ Više o tome u nastavku rada.

²¹ Kroll (1926) ovu epizodu bilježi od 124. str. do 127. str.

²² Ova epizoda nešto je kraća u Derečk. rukopisu u odnosu na ostale vernakularne rukopise. Listovi su navedeni prema izdanju koje su priredili Dürriegl – Hercigonja (2017: 164-166).

αλεξανδρο: σα σπομ · ποησκομ · σποηομ να · γεηε · ναμαγοηε.²³ Ovaj dio teksta vodi porijeklo iz III, 25 poglavlja Pseudo-Kalistenovog teksta (Müller 1846: 136) koji je mnogo detaljniji u odnosu na slavenske verzije teksta, jer, osim što potvrđuje da je Aleksandar putovao s vojskom, tekst nam pruža i novu informaciju da su satrapi darovali Aleksandra: καὶ παραλαβὼν τοὺς ἰδίους τὴν ὀδοιπορίαν ἐποιήσατο ἐπὶ τὰς Ἀμαζόνας. Πήντησαν δὲ αὐτῷ οἱ σατράπαι καὶ ἔστειραν αὐτὸν τῷ διαδήματι καὶ ἔδωκαν αὐτῷ τὴν βασιλικὴν ἐσθῆτα.

U tekstovima srpske *Aleksandride* ovaj dio teksta je drukčiji – Aleksandar sam ide u zemlju Amazonki: н самъ нѣ мазоньскѣ жєнѣ поидѣ н къ грау ѿ блнзѣ прѣшѣ ѿвапн ѿ по || повєлѣа (SP 97^a).

Jedini rukopis srpske *Aleksandride* koji sadrži punu epizodu o Amazonkama i koji je u tome podudaran s G₂ rukopisom jeste SI od 14. reda 137^r lista do 13. reda 139^r lista (usp. Marinković 1969: 325). Analizirajući rukopise srpske *Aleksandride*, Radmila Marinković je došla do važnih zapažanja u vezi sa SI rukopisom. U drugom dijelu SI rukopisa pozajmnice se ne razlikuju na prvi pogled, jer su smisaono dobro uklopljene, ali se jezički odvajaju i time postaju bliže mlađim rukopisima poput Rem.²⁴, 40,²⁵ C²⁶ i Rudn. (Marinković 1969: 322-323), a ovom tekstološkom analizom tom spisku ravnopravno se dodaje još i Foč. rukopis. Pozajmnice mogu biti u rasponu od jedne riječi do čitavih odlomaka i Marinković smatra da ti odlomci opisuju događaje koji se u rukopisima grupe A, V i B i ne spominju, ili su ispričani na drugi način (1969: 325).

Pri analizi ove epizode važno je ukazati na specifičnost koja je prisutna u crkvenoslavenskim i vernakularnim verzijama teksta, riječ je o imenu kraljice Amazonki koje nije spomenuto u Pseudo-Kalistenovim verzijama teksta. Veselovski napominje da je ime Thalestria/Thalestris zabilježeno u Klitarhovim bilješkama, a ime Talistrida/Thalistris u opširnijoj verziji teksta *Historia de proeliis* (1886: 398).

Priča o Aleksandrovoj posjeti Amazonkama vodi porijeklo iz talmudske tradicije. U *Tamidu* (32a) je opisan Aleksandrov dolazak u jedan grad gdje su živjele žene s kojima se prvo htio boriti, a kada se predomislio, naredio im je da mu donesu zlatni hljeb. U tekstu *Tamida* kraljica

---

²³ U Derečk. 53^v, u Foč. (2021: 316-317) i Rudn. (1871: 298).

²⁴ *Remetski rukopis* iz 18. stoljeća. Nalazi se u Patrijaršijskoj biblioteci u Beogradu i prema dosadašnjim podacima još nije objavljen.

²⁵ *Drugi Vukanov rukopis* iz 16. stoljeća. Nalazi se u Lenjinovoj biblioteci u Moskvi.

²⁶ *Rukopis C* iz 18. stoljeća. Nalazi se u biblioteci Srpske akademije nauka i umjetnosti u Beogradu.

ne postoji, dakle, Aleksandar sve vrijeme razgovara s grupom neimenovanih žena i jedino što možemo saznati je to da se njihova zemlja nalazi negdje u Africi:

'I, Alexander of Macedon, was a fool until I came to the city of women in Africa and I learned sound counsel from women.' (Kazis 1962: 16)

Tragovi talmudske matrice prepoznatljivi su u rukopisu srednjovjekovne hebrejske verzije *Sefer Toledot Alexandros ha-Maḳdoni*, ali ono što tekst ovog rukopisa približava vernakularnoj *Aleksandridi* jeste spominjanje imena amazonske kraljice Talistride:

These were the words of the letter: "Alexander, King of kings, son of the god Ammon and son of Queen Olympias to Talistrida, Queen of the Amazons, of the kingdom of the women and to all the Amazons, greetings!" (Kazis 1926: 120)

Marinković zapaža da pisar SI nije bio dosljedan (1969: 326), jer u njegovom prepisu postoje dvojaki oblici imena amazonske kraljice. U cjelokupnoj epizodi o Amazonkama u G₂ rukopisu, Derečk. i Rudn. rukopisu ime amazonske kraljice glasi Talistrida. Na jednom mjestu u Rudn. rukopisu (1871: 296) javlja se i oblik Talištrida, a u Foč. (2021: 316-317; 318-319) njeno ime glasi ταλίστραδα.

Kada je riječ o SI rukopisu, u interpoliranom dijelu teksta reflektira se odraz vernakularnog²⁷ teksta – ime amazonske kraljice je Talistrida, a kada se epizoda završi, tj. kada se tekst "vрати" osnovnom crkvenoslavenskom tekstu, njeno ime jeste Kliterva/Pliterva. U grčkom *Iverskom rukopisu* njeno ime je Kliterva – ἡ Κλιτέρβη, ἡ βασίλισσα τῶν Ἀμαζόνων (v. Istrin 1909: 144).

Skraćena epizoda u crkvenoslavenskim rukopisima svoj tekst jednim dijelom temelji na molbi Amazonki upućenoj Aleksandru u kojoj traže da im pošalje svoj oslikani lik koji bi umjesto njega vladao u amazonskoj zemlji. Aleksandar šalje svoje koplje. Taj dio teksta imaju i vernakularni rukopisi na mjestu gdje pokazuju zajedništvo s crkvenoslavenskim rukopisima. Stoneman smatra da ova molba ima porijeklo u γ-recenziji te da je koplje izvanredan simbol (2010: 131) muške dominacije. Kraj prepiske između Amazonki i Aleksandra sadržajno je isti u srpskoj *Aleksandridi* i u G₂ rukopisu.

---

²⁷ Marinković piše da je ime carice u mlađim rukopisima Talistrida i to: u 40 (181^v), R (322), kao i u C, Rem, G₁ i G₂ (1969: 326). Međutim, Marinković u ovaj niz nije mogla smjestiti G₁ rukopis, jer tekst rukopisa završava prije epizode o Amazonkama.

2.1.3. Nečisti narodi

Nedugo nakon priče o Amazonkama, u G₂ rukopisu nalazi se epizoda u kojoj su se, uz Božiju pomoć, na Aleksandrovu molbu, sastavile dvije planine i tako zarobile nečiste narode. Epizoda o nečistim narodima prvi put je spomenuta u ε-recenziji u 39. poglavlju odakle je preuzeta i u γ-recenziju (usp. Stoneman 2010: 174),²⁸ a priča vodi porijeklo iz sirijske tradicije iz 7. stoljeća i u slovenskom svijetu prenesena je najprije u *Otkrovenju Metodija Patarskog* (usp. Nakaš 2021: 129). U ovoj epizodi prepoznaje se proces hristijanizacije γ-recenzije, jer Stoneman (2010: 176) izdvaja Goga i Magoga za koje kaže kako su to stari neprijatelji iz hebr. *Biblije* te navodi starozavjetne tekstove u kojima se javljaju – u *Knjizi postanaka* 10:2 i u *Ezekijelu* 38:1-3 pa onda napominje da je tekst prihvaćen u *Novom zavjetu*, u *Otkrivenju* 20: 7-8.

Iako ova epizoda o nečistim narodima postoji u rukopisima srpske *Aleksandride* (III, 9) samo u kraćoj verziji,²⁹ ovdje ju je potrebno detaljnije analizirati i izdvojiti iz nekoliko razloga. Prvo, u crkvenoslavenskim i vernakularnim rukopisima ne uzima se iscrpniji dio sadržaja iz Pseudo-Kalistenovog teksta gdje se govori o kanibalističkoj ishrani nečistih naroda koja je samo jedan od sigurnih puteva u satanizam. *Apokalipsa* predstavlja historiju svijeta od Adama i Eve do sadašnjosti koja se temelji na pretpostavci da je kraj svijeta neminovan - Aleksandrova uloga u zatvaranju nečistih naroda, koji će biti oslobođeni po dolasku Antihrista, ključni je dio ovog procesa (usp. Stoneman 2010: 233). Aleksandar je spasilac čovječanstva, a Stoneman (2010: 174) smatra da je važnost ove priče u tome što je ona glavno sredstvo za umetanje Aleksandra u svetu povijest hrišćanskog svijeta.

Drugo, epizoda postoji u *Iverskom rukopisu* (1909: 188) u kojem je leksema ΗΕΖΗΧΗ doslovno prevedena grčkim ekvivalentom γλῶττα u značenju *narod*: καὶ αὐτοῦ ὁ Ἀλέξανδρος ἐσφάλισεν τὲς κβ' γλῶσσαις, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα εἶναι ταῦτα (...). Ovo je još samo jedan u nizu pokazatelja kako je vernakulrni *Iverski rukopis* mogao nastati prijevodom slavenskog teksta. U Pseudo-Kalistenovom tekstu upotrijebljena je drukčija riječ – *narod* – grč. τὸ ἔθνος: (...) τὰ δὲ ὀνόματα τῶν ἐθνῶν ἦσαν ταῦτα (v. Müller 1846: 139).

Treće, u G₂ postoji specifičan dio teksta koji nije svojstven nijednom drugom vernakularnom ili crkvenoslavenskom rukopisu: ᾠ πλδα · αλεξανδρο · δηζε σε · с понском · споном³⁰ н³¹ дође

---

²⁸ Postavlja se pitanje kako je ε-recenzija kao mlađa recenzija teksta postala uzor γ-recenziji u ovom primjeru i da li je Metodijev tekst jedini dokaz za njenu dataciju. Ostaje otvoreno pitanje i da li je ε-recenzija zapravo drastična prerada npr. recenzija α i β.

²⁹ Jedini rukopis srpske *Aleksandride* koji sadrži dodatak jeste SI (v. Jerković – Marinković 1985: 452).

³⁰ Ovaj dio rečenice postoji u srpskim i vernakularnim rukopisima i pripada III, 10 poglavlju.

³¹ Odavde počinje tekst dodatka.

· опе · горе · стиснѹте по божнон · поѡлн · н опо · 22 незнка · зазнда а спа · прапа · зазнда · од спнѹ · неѡнне · оспапн · н преома · ѹппардн · кона · на ѹеспомѹ: мнспѹ · бнаѹ · шнрока · 12 лаката · пелнцне · н дрѹга · да ннпко нзаѡн || нзаѡн · не море н опо · за ѡнн · злоѡѹ н поганспо · ѹнннн · н по · спаршнп · н ѹппарднп · днже се · н ѹпѹпн се · с понском · споном · н доѡе · ѹ пакла · срнеѡѹ · зацо · ѹ пне · спрана · пакао се · наоѡаше · да не · по паметн · ѹ сарцѹ · земѡле (104-105). Priča o nečisitim narodima pripada dodatku III, 26 poglavlja *Eadem e codice C.* (v. Müller 1846: 138-139) Pseudo-Kalistenovog teksta. Dodatak je umetnut iza rečenice $\bar{\omega}$ пѹда · александро · днже се · с понском · споном која је према tradicionalnoj podjeli srpke *Aleksandride* inkoativna rečenica poglavlja III, 10.³² Zbog ovog dodatka G₂ ovdje tekstološki odstupa od vernakularne i crkvenoslavenske redakcije u kojima se Aleksandar sa svojom vojskom vraća na ovaj svijet, osvaja gradove i ostrva dok u G₂ rukopisu Aleksandar opet dolazi u planine iako ne postoji dio teksta koji kaže da ih je napuštao. I po drugi put spominje se vojska s kojom on odlazi u sredinu pakla koji nije spomenut u ostalim rukopisima.

2.1.4. Objašnjenje o Kandakiji

Iako je ova epizoda tekstološki zanimljiva i povezana s prethodnom, potrebno ju je razdvojiti radi lakše i preciznije analize.³³ Ovaj tekstualni dodatak pripada III, 10 poglavlju srpske *Aleksandride*. Ovdje se treći put³⁴ spominje kako je Aleksandar otišao s vojskom. Sada Aleksandar posjećuje jedan grad gdje je smješteno Kandakijino carstvo:

G₂ (105): н ѹ пне · спрана · бнаше · неѡан · град · на неѡнон · горн · пеле · пнсокон · како нне · ѡѡѡдем · моѡн · пнропатн · н да реѹем · кон бнаше · на пеле · пнсокон · планннн · пас · сазнѡан · од драгога · каменна · прапа · не нмаше · н пнем · градом запопнѡаше · неѡна · жена · ѹѡопнца · н пеле · морѹѡа н парсна · нменом · клеопнла · канѡацна · кона · нмаше · дпа · снна.

U prethodno opisanoj epizodi Aleksandar je stigao u sredinu pakla, a po nastavku G₂ teksta shvata se da je u tom paklu postojao jedan grad na gori kojim je vladala Kandakija Kleofila.³⁵

Ovaj umetak postoji u Derečk. (55^r), Foč. (2021: 330-331) i Rudn. (1871: 300) rukopisu, a jedini rukopis srpske *Aleksandride* koji je i u ovom dijelu teksta sadržajno podudaran s G₂ rukopisom jeste SI u kojem se ovaj odlomak nalazi od 12. reda 142^r lista do 2. reda 142^v lista (usp. Marinković 1969: 325).

³² Ova rečenica će se u nastavku ovog dodatka ponoviti još dvaput.

³³ I Radmila Marinković (1969: 325) razdvaja ove tekstualne umetke.

³⁴ Konstatacija proizilazi iz analize teksta prethodne epizode.

³⁵ Kandakija je etiopska kraljica iz *Djela apostolskih* (8:27).

Botvinik i Lurje (1965: 249) posvetili su posebnu pažnju Kandavlusovoj majci, carici Kandakiji Kleofili, koja se u tekstovima srpske *Aleksandride* naziva marsidonskom, amastronskom, mestridonskom te amastridonskom caricom, a onda su zaključili da je to posljedica nepažnje, jer je Amastreja lučki grad na sjeveru Male Azije. U Pseudo-Kalistenovom tekstu carica ima drukčije ime: Βασίλισσα Κανδάκη Μερός (v. Müller 1846: 126), dok je u *Iverskom rukopisu* (1909: 129, 7. red) ona Kleofa: ἡ Κλεόφα ἡ βασίλισσα τῶν Ἀμαστριδῶν. Stoneman tvrdi da je jedan dio iz latinskog teksta rimskog historičara Kvinta Kurcija Rufa imao utjecaj na srednjogrčku verziju priče gdje kraljičino ime postaje Kleofila pri čemu je ona tu izjednačena s kraljicom Kleofisom (engl. *Queen Cleophis of Massaga*) o kojoj se u historijskom smislu govori da je imala dijete s Aleksandrom (2010: 139).³⁶ U Kazisovom prijevodu (1962: 147) hebrejskog srednjovjekovnog teksta carica je imenovana kao Kleofila Kandakija: *Then she said: "O Cleophil Candace, pre-eminent in beauty and dignity among all the women on earth!"*

2.1.5. Otmica Kandavlusove žene

Pišući o specifičnim odlomcima SI rukopisa, koji nisu sadržani u ostalim rukopisima srpske *Aleksandride*, Radmila Marinković izdavajuja manji dio teksta od 11. do 14. reda na 143^f u kojem Aleksandar pomaže Kandavlusu zbog ljepote Kandavlusove žene te napominje da je ovo drugo objašnjenje u odnosu na ostale rukopise (1969: 325).

Sl: εβαγρίνδῃ γε νῆκῃ σῦλοῦρ'σκῆν царь³⁷ ἤζηδε βηδέτη καν'δᾶβλοῦσα. ἢ βηδε βεληκοῦ κρασотоῦ
ζηνε νεγοβε. ἢ βρατη σε σκουπη βονσκοῦ ἢ στηζε καν'δᾶβλοῦσα³⁸

Međutim, uvidom u kritički aparat *Srpske Aleksandride* (1985), na str. 455. gdje se nalazi ovaj dio teksta, nije moguće procijeniti na osnovu čega Marinković tvrdi da je Aleksandar pomogao Kandavlusu zbog ljepote Kandavlusove žene, jer je Evagrid taj koji izlazi da bi vidio Kandavlusa, a onda, kada ga ugleda, shvati koliko je lijepa njegova žena i skupi vojsku pa stigne Kandavlusa i izvrši otmicu. U Pseudo-Kalistenovom tekstu ljepota žene nije povod za njenu otmicu, jer se ni na jednom mjestu ne spominje. Jedino je u Kazisovom prijevodu (1962: 143) srvj. hebrejskog teksta spomenut ovaj razlog: *The king of the Bebrycians, knowing of the beauty of Candaulus' wife, came upon them, seized her and carried her off.*

---

³⁶ Kod Bizantinca Malale i ostalih kasnijih autora Aleksandar je zaista uzima za ženu (usp. Dukat 1987: 185).

³⁷ Nakon ove riječi slijedi dodatak.

³⁸ Dio teksta je transkribiran prema kritičkom aparatu *Srpske Aleksandride* (1985: 455).

Potpuno isti tekst kao SI imaju Derečk. (55^v), Foč. (2021: 332-333) i Rudn. (1871: 300) rukopis gdje ljepota Kandavlusove žene nije navedena kao razlog zbog kojeg bi Aleksandar pomogao Kandavlusu.

U G₂ rukopisu postoji samo dio dodatka, ali je sadržajno različit u odnosu na tri vernakularna teksta i u odnosu na tekst SI rukopisa, jer se uopće ne spominje ljepota Kandavlusove žene: α βησασε · πλ · λνεκη σολδνσκη · ςαρ · επαρηη ημενομ ηζηκε · να πλπε η πηδη · κανδακρλσα · δα ηλε · κ μαπερη (105).

U srpskoj *Aleksandridi* ova epizoda pripada III, 10 poglavlju koje korespondira s poglavljem III, 19 Pseudo-Kalistenova teksta u kojem ne postoji ime cara Evagrida, izvršioca otmice u slavenskim rukopisima. Kandavlus je napao vođa Bebrika³⁹ i to dok je putovao sa ženom i malom vojskom, a ne sa ženom i kćerkom kao što je rečeno u slavenskim tekstovima: Μετὰ τῆς γυναικός μου καὶ ὀλίγης στρατιᾶς ἠρχόμεν ἐνιαύσιον μυστήριον τελέσαι παρὰ τὰς Ἀμαζόνας. Ὁ δὲ τύραννος τῶν Βεδρύκων ἰδὼν μου τὴν γυναῖκα, ἐξελθὼν μετὰ πλείονος δυνάμεως ἤρπασεν αὐτὴν, καὶ τοὺς πλείονας στρατιώτας ἀνείλεν (v. Müller 1846: 127).⁴⁰ Tekst *Iverskog rukopisa* (1909: 119) odgovara slavenskoj verziji teksta: (...) καὶ Εὐαγρίθης ἐτζάκιζεν τὸν Κανταυλούσην καὶ ἐπῆρεν τὴν γυναῖκά του καὶ τὴν θυγατέρα του, καὶ τὰ ὑπάρχοντά του (...).

Sanktpeterburški rukopis Aleksandride u jednom dijelu ove epizode ima proširen sadržaj koji ne postoji u G₂ rukopisu: ѡηη же ѡхвапнше ѧго · η ѡпрашаше ѧ̄ гл̄η κпо сь ѡ коу ес̄η ѡ̄ же кь ннмь вь сѡ сказа нспннѡ (101a). Kritički aparat izdanja *Srpske Aleksandride* (1985: 456) potvrđuje postojanje ovog dijela teksta i u ostalim crkvenoslavenskim rukopisima. No, uz G₂, preostala tri vernakularna rukopisa također pokazuju omisiju ove rečenice – u ovim četirima⁴¹ tekstovima Kandavlus je samo uhvaćen: η πακο га · среѡа нанесе · на спражѡ · алексаηδροпѡ кога · ѡфатнп допедоше · κ алексаηдрѡ (G₂ 105).

U nastavku teksta Kandavlus će ponovo odgovarati zašto je tu došao, a taj dio teksta je isti u vernakularnim i crkvenoslavenskim rukopisima. Sada se postavlja pitanje koja je redakcija u dijelu ove epizode bliža Pseudo-Kalistenovom tekstu – crkvenoslavenska u kojoj Kandavlus biva ispitan dvaput ili vernakularna u kojoj biva ispitan samo jedanput?! Odgovor je da je

---

³⁹ Kandavlus je lidijsko ime, a Berbici su, prema antičkim izvorima, živjeli u Bitiniji pa bi susjedstvo Amazonki također govorilo za to da se radi izvorno o maloazijskoj priči.

⁴⁰ Stoneman (2010: 135) navodi da su Kandavlus napali lokalni stanovnici Berbičani i da su kasnije Aleksandar, Antigon i Ptolomej započeli rat protiv njih kako bi vratili Kandavlusovu ženu.

⁴¹ Tekst *Iverskog rukopisa* (1909: 120) u ovom dijelu teksta jednak je stanju u srpskoj *Aleksandridi*.

vernakularna redakcija vjerodostojnija⁴² grčkom izvorniku, jer je Kandavlus ispitan samo jednom: (...) ἐξήτασεν οὖν αὐτὸν Πτολεμαῖος, πῶς ἀκούει, τίς τυγχάνει καὶ τίνας οἱ σὺν αὐτῷ ὄντες. Ὁ δὲ εἶπεν: "Υἱὸς εἰμι Κανδᾶκης τῆς βασιλίσσης." Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Πτολεμαῖος: "Τί ᾧδε ἐλήλυθας" (Müller 1846: 127).

Kada je Antion javio Aleksandru da je uhvaćen Kelofilin sin, Aleksandar se veoma obradovao. Ova scena postoji i u srpskoj *Aleksandridi* i u G₂ rukopisu, ali ono što posebno izdvaja G₂ rukopis tekstološki na ovom mjestu u odnosu na tekst srpske *Aleksandride* jeste detaljniji opis toga kako je, zapravo, Aleksandar izveo prerušavanje:

SP (101^a): αλεξάνδρῳ ἔειπεν ὁ κληοφίλου υἱὸς ὅτι ἐλάλυθας ἐκ τῆς βασιλίσσης. καὶ λέγει αὐτῷ ὁ πτολεμαῖος ὅτι ᾧδε ἐλήλυθας.

G₂ (105-106): Η ΟΝ · ΡΑΖΥΜНЕС · ΔΑ ΗΕ СНН · ΚΛΕΟΦΗΛΕ · ΥΦΑΞΕΝ · ΠΕΛΕ СΕ · ΟΒЕСΕΛΗ · Η ΒΑΡΖΟ СΠΥУЕ · СΠНПЕ · СПОНЕ · Η ΟΒΥУЕ · ΑΝΗ ΝΑ · ΑΝΠΗΟΝΑ СПОГА ΠΛΑΣΠΕΛΗΝΑ · ΠΑΡСНА · Η ΠНЕРНА · Η СПОНЕ · СПЕ · ΑΑΛΗΝΕ СПΑΠΗ || СПАΠΗ Η ΠНЕНАЦ СПАΠΗ · ΝΑ ΑΝΠΗΟΝΑ Α САМ · ΟΒΥУЕ · ΑΑΛΗΝΕ ΑΝΕГОРЕ · Η ΥННΗ ΑΝΠΗΟΝΑ СНЕСПН · ΝΑ СПОΛΥ · СПОМΥ · Η ΔΑ · ΑΛΕКСΑΝΔΡΥ · ΚΑΚΟ · СΛΥΖН ·

G₂ u ovom dijelu teksta podudaran je u potpunosti samo s Derečk. (55^v), Foč. (2021: 332-335) te Rudn. (1871: 301) rukopisom.⁴³ Vernakularni tekstovi preuzimaju ovu scenu prerušavanja iz Pseudo-Kalistenovog teksta (III, 19), ali jedini detalj⁴⁴ u ovoj epizodi, što ih izdvaja kao slavenske tekstove zajedno sa srpskom *Aleksandridom*, jeste taj što Aleksandar postavlja Antiona na svoje mjesto, dok je u Pseudo-Kalistenovom tekstu to bio Ptolomej⁴⁵: Ἀκούσας δὲ Ἀλέξανδρος εὐθέως ἐγείρετο, καὶ ἄρας τὸ ἑαυτοῦ διάδημα ἔστεφε τὸν Πτολεμαῖον, καὶ τὴν χλαμύδα αὐτοῦ περιέβαλεν αὐτῷ, καὶ λέγει αὐτῷ: "Καθέζου ὡς τυγχάνων Ἀλέξανδρος, καὶ εἶπε τῷ ῥεφερενδαρίῳ οὕτως" (v. Müller 1846: 127). Botvinik i Lurje smatraju da je u srpskoj *Aleksandridi* nastup Antioha kao Aleksandrovog dvojnika kontradiktoran budući da ga je Aleksandar ostavio za namjesnika u Indiji (1965: 249) u III, 6 poglavlju.

⁴² Budući da su slavenski tekstovi sadržajno dosta obimniji na ovom mjestu u odnosu na Pseudo-Kalistenov tekst, nije moguće govoriti o potpunom izjednačavanju cijele epizode vernakularnog teksta s grčkim izvornikom.

⁴³ SI izostavlja šire objašnjenje.

⁴⁴ Pretpostavka je da je u predlošku srpske *Aleksandride* umjesto Ptolomej pisalo Antion, jer nijedan tekst na ovom mjestu ne odstupi u izboru riječi. Kada je riječ o sirijskoj, hebrejskoj, armenskoj i etiopskoj verziji teksta, sve one vjerno prate grčki izvornik pa je tu, dakle, kao Aleksandrov pomoćnik prikazan Ptolomej.

⁴⁵ U grčkom tekstu Ptolomej je veoma važan. Dukat smatra da Ptolomejeva uloga Aleksandrovog zamjenika upućuje na egipatsko porijeklo priče, a Aleksandar njega ogrće svojim plaštem i stavlja krunu što ukazuje na to da je Ptolomej njegov dezinirani nasljednik (1987: 185).

2.1.6. Objašnjenje o tome šta je Aleksandar vidio u pećini⁴⁶

Botvinik i Lurje (1965: 250) smatraju da Aleksandrov ulazak u pećinu grčkih bogova izostaje u glavnim izdanjima Pseudo-Kalistenovog teksta i da je ova epizoda karakteristična za srpsku *Aleksandridu*. Međutim, njihova se konstatacija može prihvatiti djelomično, jer je tačno da imena grčkih bogova ne postoje u izdanju Pseudo-Kalistenovog teksta, ali se, ipak, u III, 24 poglavlju, početku epizode, u jakoj poziciji teksta Pseudo-Kalistenovog⁴⁷ izdanja, Aleksandar vraća na mjesto gdje mu je Kandavlus rekao da žive bogovi nakon čega on ulazi unutra: Ὀδοιπορήσας δὲ Ἀλέξανδρος ἡμέρας τεταγμένας ἦλθεν ἐπ' ἐκείνους τοὺς τόπους ἔνθα εἶπεν αὐτῷ Κανδαύλης τοὺς θεοὺς ἐκεῖ διαιτᾶσθαι. Θύσας δὲ τοῖς τόποις καὶ χοὰς σπείσάμενος εἰσῆλθεν ἔνδον μετὰ ὀλίγων στρατιωτῶν, καὶ εἶδεν φαντασίαν εἰδώλων, καὶ πυρὸς ἀστραπήν (Müller 1846: 135). U tekstu Pseudo-Kalistenova, u III, 21 poglavlju (koje dolazi prije već opisanog III, 24 poglavlja) Kandavlus i Aleksandar samo prolaze pokraj te pećine: ἔνιοι δὲ ἦσαν τόποι ἔνθεοι καὶ τοῖχοι πετρώδεις καταβάσεις ἔχοντες. εἶπεν ὁ Κανδαύλης: "Ἀντίγονε, θεῶν οἰκητήρια τὰ ὧδε καλεῖται, καὶ πολλάκις ἐν τούτοις τοῖς σπηλαίοις ὀρῶνται ἐπὶ κλινηρί θεοὶ τῷ αὐτοῦ καλέσαντι βασιλεῖ, ὥστε ἐὰν θέλῃς ἄρον σπονδῆν καὶ ποιήσον θυσίαν ἐν τοῖς τόποις, καὶ φανήσονται σοι." (Müller 1846: 130). Pećina se, dakle, u izvorniku spominje dvaput kroz dva poglavlja dok je u crkvenoslavenskim i vernakularnim tekstovima ova epizoda opisana u sklopu jednog poglavlja.

Izmjena ove epizode u odnosu na izvornik zabilježena je prvo u ε-recenziji, a poslije toga u izgubljenoj srednjovjekovnoj grčkoj ζ-recenziji koju je Moennig rekonstruirao prema staroj srpskoj *Aleksandridi* te u srednjovjekovnom rukopisu *Tale of Alexander* iz 1388. godine (usp. Stoneman 2010: 223).

Darije je osuđen na had gdje će svaki zlonamjernik (grč. κακόβουλος) biti poslan po kazni nakon smrti i izdvaja rukopis FE (114) u kojem Aleksandar sreće Darija u pećini bogova i to među sjenama raznih careva krivih za bezbožnost i oholost (usp. Jouanno 2012: 111-112).

Izmjene teksta obuhvatile su razloge posjete špilji kao i broj likova koji učestvuju u dijalogu s Aleksandrom. U Pseudo-Kalistenovom izvorniku Aleksandar je ušao u pećinu s namjerom da sazna koliko će još živjeti, a jedini sagovornik koji bi mu mogao dati odgovor na to pitanje zove

---

⁴⁶ Budući da je ova epizoda za južnoslavenske tekstove veoma važna, u ovome radu bit će detaljnije obrađena na drugom mjestu – u sklopu pitanja odbacivanja politeizma.

⁴⁷ Stoneman (2010: 135) u engleskom prijevodu za ovu pećinu koristi izraz *the Dwelling of the Gods*, ali ne kaže da su to bili jelinski bogovi.

se Sesonhios. U slavenskim tekstovima Aleksandar ne postavlja pitanje, a njegovi sagovornici su Sanhos, Darije i Por.

Kada je Aleksandar ušao u pećinu, vidio je čudnovata stvorenja te prizvao ime boga Savaota,⁴⁸ što je još jedan od pokazatelja hristijanizacije teksta G₂ rukopisa.⁴⁹ Stoneman napominje da se Aleksandar tada sreo s nizom careva koji su sebe smatrali bogovima pa su zbog toga tu bili zatočeni (2010: 223).

G₂ (111): а алекса̀ндро · ѡднѣле · зазпа · пелнко · нме г̀на · бога · саваота н ннѡа мѡ · не бн

SP (107a): ѡ̄ же нме̄е ба̄ саваѡ̄а прнзвавь безь стрѡ̄а бысть

U odnosu na SP tekst gdje Aleksandar prvi pita sagovornika da li je moguće da ga poznaje od ranije, u G₂ kontekst je obrnut – neki od svezanih ljudi prvi se obrati Aleksandru: реуе мѡ · онн · прнпезанн несн лн · када · алекса̀ндро на днпне · ѡлѡде · додно (111). Na ovo pitanje postoji odgovor u vidu jedne rečenice: реуе мѡ · несам која nije uvrštena ni u jedan drugi tekst.

Nakon što je Aleksandar izašao iz pećine, u G₂ (113) slijedi kraći dodatak o tome šta je unutra vidio: н пако мѡ · алекса̀ндро · спе · казнпаше · спе · ѡо не · пндно · реуе мѡ · пндне · неднѡ · лоꯚѡ · кона · пелнк · плод · нмаше · недан гроꯚа · не бн · могла · дпа · ѡопнека · поннепн га н пар · лоꯚе · раѡаѡ · орасн · н спакн · ора · бнаше голем · за · добрѡ · днѡнѡ · н мѡке · жалостн разлнке.

Ovaj dio teksta ne postoji u SP tekstu. Pišući o ovome dodatku u tekstu SI rukopisa, Radmila Marinković (1969: 325) upućuje na rekonstrukciju *Beogradske ilustrirane Aleksandride* [sign. 226 (757)] iz druge polovine XIV stoljeća. Odmah treba napomenuti da BI⁵⁰ nema ovaj dodatak. Marinković pri analizi odnosa teksta i ilustracija ovog rukopisa u obzir uzima cjelokupnu epizodu o Aleksandrovoj posjeti pećini koja se nalazi uz petu grupu slika te ističe da su, uz SI, tekstualni dodatak o tome šta je Aleksandar vidio u pećini imali sljedeći rukopisi: B, 40, C, Rudn., Rem, a u Bug. je postojao sličan tekst (1969: 91). Ovom spisku dodajemo još Derečk. (57^r) i Foč. (2021: 360-361) rukopis.

---

⁴⁸ U Iverskom rukopisu, u ovom dijelu teksta, nema imena boga Savaota.

⁴⁹ Dodatnoj hristijanizaciji Gajevih rukopisa bit će posvećeno posebno poglavlje u nastavku.

⁵⁰ Tekst BI rukopisa popraćen je nizom ilustracija za koje je Vlad Petković tvrdio da su u tekst ubačene nasumice i da s njime ne čine potpuni sklad (usp. Marinković 1969: 106). Marinković ispituje koherenciju teksta i ilustracija koje dijeli u grupe i zaključuje da Petkovićeve tvrdnje nisu tačne. Peta grupa slika obuhvatila je događaje, tj. epizode koje su poretkom slične G₂ rukopisu i Marinković napominje da su slike bile ubačene pred sami kraj opisa Aleksandrovog silaska u podzemni svijet, tj. u pećinu u kojoj on, pored ostalih, susreće i cara Pora.

2.1.7. Aleksandrov i Kandavlusov odlazak carici Kandakiji

Nakon što je završio svoju posjetu pećini i ispričao šta je vidio u njoj, Aleksandar je s Kandavlusom krenuo u posjetu carici Kandakiji. Prije epizode u kojoj se opisuje Kandakijina palača, postoji jedan manji dio teksta u kojem se objašnjava kako je Kandakija izgledala. Ovaj dodatak iz G₂ (113-114) rukopisa prema podjeli teksta u srpskoj *Aleksandridi* pripada III, 13 poglavlju:

када · Ѹ · опа · царница · дошаспне · снна⁵¹ · спога н жене · ѱнегопе · н кѣрн · н ш ѱннм · покнлсара · александропа · пада се · обѸуе Ѹ спнпте царске · н спанн · на глапѸ · пнепац · спон царскн · од · пелнке · цнене · н з драгнем · каменнем · нзнѧе · с ѱаспелн · н с пладнкам · сѸсреспн⁵² · н када · александро пндне · клеопнлѸ царнцѸ || царнцѸ н полнко мѸ се · Ѹннн · да · пндне · мапер · спонѸ · роѧенѸ · н поѧлѸбн Ѹ ·

SP (109^b-110^a): клеωφηλα же ц̄рцаа прншьс̄вїе с̄на своего слншав̄шн рад̄ѡна б̄вї з̄бло н с̄ь пр̄спола сво̄е в̄спав̄шн н дал̄е его ср̄пте · слншал бо б̄ше како алеѸандр̄ь его Ѹбнль ___ радостнню велнко възрадовавшн се клеωφηла ц̄рца

U većini rukopisa srpske *Aleksandride* Kandavlus se sam vraća Kandakiji, izuzetak su SP i M⁵³ rukopisi (v. Jerković – Marinković 1985: 488). Osim u G₂, on se vraća sa ženom, kćerkom i Aleksandrovim poklisarom još u Derečk. (57^r), dok u Foč. Kandavlus dolazi sam. Marinković (1969: 93) napominje da SI rukopis u ovom dijelu teksta ubacuje rečenicu iz 40, C, Rudn., i Rem rukopisa. U toj rečenici opisano je kako je Kandakija obukla carske svite, stavila krunu na glavu te otišla da ih sačeka. U Pseudo-Kalistenovom tekstu u III, 22 poglavlju (v. Müller 1846: 131) postoji ovaj dio teksta, ali u skraćenom obliku, dakle, spomenuto je da se Kandakija pojavila s krunom na glavi, ali spomenut je i dio teksta koji ne postoji ni u SP ni u SI, a to je, ustvari, trenutak kada se Aleksandru učinilo da vidi svoju majku Olimpijadu kao u tekstu G₂ rukopisa: Τῆ δὲ ἐξῆς ἡμέρα ἡ Κανδάκη προῆλθε βασιλικῶ διαδήματι ἐμφαίνουσα ὑπερμεγέθη τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν μορφὴν ἡμίθειον ἔχουσα, ὡς δοκεῖν τὸν Ἀλέξανδρον ὀρᾶν τὴν ἑαυτοῦ μητέρα Ὀλυμπιάδα. Isti dio teksta sadrži Derčk. (57^r-57^v), Foč. (2021: 360-361) i Rudn. rukopis (1871: 307). No, u grčkom tekstu Pseudo-Kalistena nije rečeno da je Aleksandar poljubio Kandakiju pa se može pretpostaviti da je taj dio teksta slavenska inovacija.

⁵¹ Do ove riječi poklapaju se G₂, SP i SI.

⁵² Do ove riječi poklapaju se G₂ i SP.

⁵³ Mihanovićeva Aleksandrida [sign. III a 27 (Mihan. 31)], rukopis Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, treća četvrtina XVI stoljeća.

2.1.8. Dvor carice Kandakije Kleofile

G₂ rukopis sadrži epizodu u kojoj je opisan dvorac Kandakije Kleofile.⁵⁴ Ovaj odlomak direktno se naslanja na prethodnu opisanu epizodu što predstavlja značajnu tekstološku razliku prema SP tekstu koji ima jednu čitavu epizodu.⁵⁵ Poseban odlomak o dvorcu Kandakije Kleofile u G₂ rukopisu (114-115) uvodi se rečenicom α ονα γα · ὕζαμσн за рѣκѣ · ὕ πολαγѣ · ὕπεδε koju imaju tekstovi srpske *Aleksandride* i nakon koje G₂ pokazuje drukčiji razvojni put u odnosu na ostale rukopise. Epizoda je sadržana i u ostalim vernakularnim rukopisima: Derečk. (57^v), Foč. (2021: 362-365) i u Rudn. (1871: 307-308), ali i u crkvenoslavenskom SI tekstu od 8. reda na 153^v do 12. reda na 154^v (usp. Marinković 1969: 325). Kada bi postojala u preostalim rukopisima srpske *Aleksandride*, epizoda o dvorcu Kandakije Kleofile pripadala bi poglavlju III, 13.⁵⁶ Opširniji opis caricinog pokretnog dvorca predstavljen je u poglavlju III, 22. Pseudo-Kalistenovog teksta (v. Müller 1846: 131-132).

Detaljnou usporedbom grčkog i vernakularnog teksta evidentne su slavenske inovacije. Tako u grčkom tekstu sobe dvorca nisu pobrojane rednim brojevima, posuđa nema, Aleksandar nije vidio svoju statu, a zvijeri ne vuku dvorac, dok u G₂ nema npr. kočija, isklesanih brodova i dvadeset slonova koji vuku dvorac,⁵⁷ a Kleofila se nije naljutila kada joj je Aleksandar rekao da bi sve to što je vidio bilo korisno samo ako bi bilo u posjedu Grka.

Kad je carica Kandakija Kleofila prepoznala Aleksandra i obratila mu se imenom, on je odbijao priznati svoj pravi identitet. U G₂ tekstu javlja se dodatak koji nije sadržan ni u jednom tekstu srpske *Aleksandride*:

---

⁵⁴ Aleksandar je na početku romana imao sve osobine epskog heroja jer se osjećala njegova duhovna nadmoć koja skoro iščezava u epizodi u dvorcu Kandakije Kleofile (usp. Dukat 1987: 36).

⁵⁵ Kandavlus predstavlja carici Antioha, tj. Aleksandra koji mu je spasio ženu, kćerku i sve imanje. Kada je to čula Kandakija, odlučila je prihvatiti Antioha kao trećeg sina. Prepoznavši ubrzo da je to Aleksandar, Kandakija Kleofila zatražila je da on s njima zauvijek tu ostane, ali mu nije otkrila da ga je prepoznala, a onda je predložila da obiđu njena carska imanja i da uzme sve što mu se bude svidjelo. Omisija ove epizode zajednička je specifičnost vernakularnih tekstova.

⁵⁶ Marinković u šestu grupu ilustracija BI rukopisa ubraja epizodu u kojoj Aleksandar posjeću Kandakijin dvor, a mladi i golobradi nepoznati carevi na slici 21. i 22. mogli bi biti, dakle, Kandakijini sinovi, Kandavlus i Dorif. Autorica svoje zapažanje, da je na slici 23. Kandakijin dvorac, argumentira očuvanim natpisom ϩηδε (1969: 108). Tu se vjerovatno podrazumijeva dio teksta: н тако ѡба днвѣце се : аѣдакне цѣце дондостаа u SP, ili нр. н пакон ѡба днвѣце се до кандакне цѣце прнѡше u Berl. Iako ova ilustracija postoji u BI tekstu, ona se ipak ne odnosi na opis Kandakijnog dvorca, jer on ne postoji u BI tekstu. Ilustracija predstavlja tek sâmo svjedočanstvo važnosti Aleksandrove posjete Kandakiji u romanu.

⁵⁷ Kuća na četverougaoim gredama vezana je za tradiciju o Indoevropljanima koji žive u kolima, a o egipatskom pokretnom hramu na kotačima govorio je Herodot 2, 62, 2 (usp. Dukat 1987: 186). Osim u grčkom tekstu, opis pokretnog dvorca imale su i armenska, etiopska i sirijska verzija teksta.

G₂ (115): она мѸ · реуе · прапо пн · реко · пн · несн сам · александро · глапом · фнлнпоп · снн ·
н по рекап: Ѹнпн га · царнца · за рѸкѸ · н попеде га Ѹ парпѸ · полауѸ н ондн мѸ · Ѹказа образ Ѹнегоп

SP (111^a-111^b): цр̄ца кь немѸ рѣ азь вѣмѣ бн̄ , пѣбѣ же аптнѡѸ нарнцаѣп̄ се пѡбаѣ аще лн
вндѣнню моемѸ не вѣрѸешн разоумнѣнѣ мое мннп̄ се · на ѡбр̄а сън Ѹпнсаѣнн

Dodatak u G₂ tekstu preuzet je iz poglavlja III, 22. Pseudo-Kalistenovog teksta (v. Müller 1846: 132): και κατασχοῦσα αὐτὸν τῆς χειρὸς εἰσφέρει εἰς τὸν κοιτῶνα αὐτῆς, ἔνθα ἦν τὸ εἰκόνισμα αὐτοῦ. Rečenica postoji u Derečk. (58r) i Foč. (2021: 364-365) rukopisu. U Jagićevom izdanju (1871: 308) uvrštena je putem umetka iz rukopisa c⁵⁸ iz biblioteke u Biogradu. Foč. i G₂ rukopis, ali i Jagićev c imaju zajednički tekstološki dodatak koji nije postojao ni u Pseudo-Kalistenovom tekstu ni u srpskoj *Aleksandridi*. U G₂ riječ o izrazu Ѹ парпѸ (полауѸ), u Foč. Ѹ ннѸ (полауѸ), a u Jagićevom c ва дрѸгѸ (полатѸ).

Kada je ušao u palaču, Aleksandar je vidio svoj lik, ali njegova je reakcija u tom trenutku drukčija u G₂ tekstu u odnosu na SP tekst koji ovdje ne prati grčki izvornik.

G₂ (115): како · пндне · александро образ · промненн се · Ѹ образѸ · н о спраа · поуе дартапн

SP (111^b): ѡ же на нконѸ погледавѸ н ___ ѡбраза своѣго на нен вндѣвѣ по нсптннѣ прнлнхънѣ Ѹсмь
алеѸаѣдроу запо бо мене любнпѣ ·

Opet je G₂ u ovome podudaran s Derečk. (58r) i Foč. (2021: 364-365) dok Jagićev umetnuti c tekst ovdje pokazuje podudarnost sa srpskom *Aleksandridom*. Dakle, vernakularni rukopisi ovaj detalj nesumnjivo preuzimaju iz grčkog izvornika. Jedina je razlika što u grčkom tekstu Kandakija Kleofila "obavještava" čitaoca da se Aleksandar prepaо: Λέγει _ αὐτῷ ἡ Κανδάκη: Τί τρέμεις, Ἀλέξανδρε, τί τετάραζαι (v. Müller 1846: 132).

Epizodi o dvorcu carice Kandakije Kleofile pripada i rečenica koje nema u ostalim tekstovima (usp. Marinković 1969: 325). Taj dio teksta prisutan je u Foč. (2021: 364-367) i Jagićevom umetnutom c tekstu (1871: 308) dok u Derečk. izostaje.

G₂ (115- 116): клеопнла реуе · нне · уопнека · александро · кон · не Ѹзпнсн · сарце · споне · на ·
пелнханспо · ако лн нмаде · споне · пелнханспо · не море га · сакрн̄ да н оѣ || да · н оѣ · н по
немон · рнепн · Ѹ сарцѸ · спомѸ · да по · не море бнпн · зацо · да не прнмн · Ѹнега · дрѸгн · уопнк ·

---

⁵⁸ c je skraćena koju je Jagić dodijelio ovom rukopisu kako bi preglednije napisao svoju studiju. Rukopis je dobavljen iz Prizrena i pripada "Srpskom učenom društvu" br. 50. (usp. Jagić 1871: 211).

ΗΛΗ · ΣΗΛΟΜ ΗΛΗ ΔΗΕΛΟΜ · ΗΛΗ · ΗΝΟΜ · ΚΟΗΟΜ · σπ̄αρηλ̄ · зацо · спар · ΚΟΗΑ СΕ · ΠΗΔΗ ΠΟΖΝΑΗΕ · ΝΕ
ΜΟΡΕ СΕ · запананпн

Kritičko izdanje teksta *Srpske Aleksandride* (1985: 495) ovdje pokazuje poklapanje jedino SI rukopisa s mlađim tekstovima, a Marinković zaključuje da nakon lista 159^r (red 6-9) pred kraj romana nema velikih pozajmica, odlomaka ili dužih rečenica sa sadržinom koje u ostalim starijim rukopisima ne postoje (1969: 325).

Porijeklo ovoga dodatka može se vezati za dio teksta iz III, 22 poglavlja Pseudo-Kalistena. Iako su tekstovi ponegdje različiti formom, prenose istu poruku: ὥστε νῦν γίγβωσκε, Ἀλέξανδρε, ὅτι ὅστις δοκεῖ τῶν ἀνθρώπων ὑπερφρονεῖν μέγα, αὐτὸς τῇ προνοίᾳ καταβάλλεται, παραχωρησάσης αὐτῆς παρ ἄλλων τοῦτον πειρασθῆναι ὡς ἀκριβῶς ὡς οὐδεὶς παρ ἀνθρώποις ἔχει τὸ τέλειον (v. Müller 1846: 132).

2.2. Tekstološka analiza manjih tekstualnih cjelina

Manje tekstološke preobrazbe ne moraju uvijek nužno promijeniti semantički aspekt shvatanja nekog teksta, ali njihovom temeljitom analizom i sistematizacijom moguće je rasvijetliti pitanje postojanja jedne posebne redakcije, tj. njene autentičnosti, što je zapravo jedan od suštinskih zadataka tekstualne kritike. S tim u vezi, u nastavku tekstološke analize dvaju Gajevih rukopisa težište će biti na specifičnim i manjim zajedničkim tekstualnim dodacima koji nisu sadržani u nekom od triju vernakulrnih rukopisa – *Derečkajevog*, *Fočanskog* i *Rudničkog*. Uz to, analizirat će se porijeklo dodataka te njihov poseban raspored u tekstu u odnosu na ostale rukopise.

2.2.1. Težnja dodatnom hristijaniziranju teksta u Gajevim rukopisima

Marinković smatra da su oba Gajeva rukopisa nastala na katoličkom terenu (1976: 55), ali njena tvrdnja je nedovršena s obzirom na to da se u svom radu nije bavila detaljnom tekstološkom analizom. Međutim, prilikom upoređivanja teksta dvaju Gajevih rukopisa pojavila se prilika da se ova tvrdnja ispita, u tom smislu prvo je potrebno ukazati na to da G₂ rukopis ima tekstualnih dodataka i odstupanja i u odnosu na G₁ rukopis kada je u tekstu riječ o politeističkoj tradiciji pa ćemo upravo ovim fenomenom započeti tekstološku analizu manjih tekstualnih cjelina.

Prvo tekstološko odstupanje u ovoj sistematizaciji zabilježeno je samo u G₂ rukopisu, i to u I, 3 poglavlju, jer dio teksta, koji slijedi, nedostaje u G₁ rukopisu.

SP: παρ̄ ἰδοῦ] κοδ · κ̄νη · БОГА G₂. – SP: ωнь] дпне κ̄νηге G₂.

G₂ (3): КОД · АНН · БОГА · КОМУ СЕ ОНН · МОАЛАУ · Н МОАЛАУ СЕ · ЗА _____ ДА НМ · ОУНПУНЕ · ГДН Е Н ПНДНШЕ · У СНН · ДПНЕ КАННГЕ КАННГЕ · КОНЕ · ГОПОРАУ · ДА · ДО · 30 ГОДНЦА · НМА СЕ · К НМН · НМА · МЛАД · ДОАН ·

SP (5^a): самн же · кь пасѣ́доноу прнтекше бл̄гоу (!) своѣмоу ѡ нехтенавѣ млѣще се · въпрашаахоу ѡнь же въ снѣ навль се нмь рѣ · по · л̄ · лѣтѣ кь в̄а нм̄а прнтн мьѹ ѣоуломнн десннце пер̄кне нм̄а затоупнтн н вр̄агѣ́ ваше персн под ногн ваше покорнтн нм̄а

U G₂ tekstu evidentna je promjena konteksta, jer se odbacuje ime boga Posejdona, kojem se Egipćani mole u tekstu SP rukopisa, kao i u ostalim rukopisima srpske *Aleksandride*. On im se javlja u snu kako bi im dao odgovor. Politeistička tradicija u srpskim *Aleksandridama* preuzeta je iz grčkog teksta Pseudo-Kalistenā gdje se, ovisno o recenzijama, nalaze različita imenovanja bogova. Tako je u α-recenziji (v. Stoneman – Gargiulo 2007: 10-11) riječ o bogu Hefestu (grč. ὁ Ἥφαιστος), u β-recenziji (v. Stoneman – Gargiulo 2007: 126-127) i γ-recenziji (v. Stoneman – Gargiulo 2007: 229-230) Egipćanima se javlja neko božanstvo iz Serapeuma (grč. ὁ δὲ ἐν τῷ ἀδύτῳ τοῦ Σεραπείου θεοῦ...).⁵⁹ G₂ tu pokazuje važnu distinkciju i u odnosu na ostale vernakularne rukopise – Derečk. (17^v): Sami poidoše Kvaradiju Bogu; Foč. (2021: 26-27): н самн к амонѹ бѣ́ свомѹ поаоше te Rudn. (1871: 223): н самн к Пасндонѹ богѹ свомѹ прнтекоше.

U I, 4 poglavlju mag Nektenav objašnjava carici Olimpijadi koji bogovi joj mogu pomoći da rodi dijete. U grčkom tekstu Nektenav spominje samo boga Amona. U G₂ tekstu umjesto boga Pinesa javlja se prorok Elizej.

SP: φῖν̄ε̄α] ελнзно G₂

G₂ (5): царнце · оае · бнтн · с побом · бог · амон · н ελнзно · н ераклно

SP (6^a): вѣ́доу б̄гѣ́ хотещеє бнтѣ́ · с тобою ѡ цр̄цѣ́ амона н φῖн̄ε̄α · н керкоуль̄на в̄лнкаго

Kada se Aleksandar rodio, prema tekstu srpske *Aleksandride* (I, 6), Olimpijada ga je odnijela u Apolonov dafnijski hram.⁶⁰ Dafne nisu grad u Egiptu, kako se to često misli, već su to Delfi, mjesto posvećeno bogu Apolonu, a izraz dafnijski povezuje se s mitom o Apolonu i nimfi Dafne preobraženoj u drvo lovora (usp. Botvinik – Lurje 1960: 222). U Gajevim rukopisima kontekst je značajno promijenjen (G₁: κω ον̄βн̄κ̄αδωπ̄λ, G₂: конпн̄анѹ · ане · богѹ), a Jagić smatra da je to

⁵⁹ U ε-recenziji tu je bog Apolon (usp. Stoneman – Gargiulo 2007: 475).

⁶⁰ Na početku I, 11 poglavlja srpske *Aleksandride* spominje se ponovo Apolonov dafnijski hram (SP: въ ѡлнм̄ьнске же странах̄ бѣста влнз̄оу соуцн̄ дафнеѡна · аполона) koji je i na ovom mjestu izostavljen u Gajevim rukopisima. Pretpostavka je da je taj dio u predlošku Gajevih rukopisa ispušten kako bi se izbjeglo što više reminiscencija na politeističko vjerovanje.

čitanje nerazumljivo (1871: 225).⁶¹ Svećenici i magovi boga Apolona iz srpske *Aleksandride* nisu spomenuti u Gajevim rukopisima – tu će o Aleksandrovoj sudbini govoriti "on" (G₁: Ѡ нега, G₂: од Ѡнега). Čini se kako G₂ nudi rješenje kad конпнанѸ doda riječi Ѡне · богѸ, ali u nastavku teksta piše da je riječ o mudracu (н опн · мѸдрац · пророкопа н реуе) pa se može pretpostaviti kako i sam pisar nije razumio tekst predložka i da ovo pitanje ostaje otvoreno.

SP: кь дафнеѠноу аполонѠу] кѠ оньпнаѠѠѸ G₁ конпнанѸ · Ѡне · богѸ G₂. – SP: въ цр̄квь] ом G₁ G₂. – SP: н Ѡ кннгоу́н аполонѠѸ н вльхъвь] Ѡ нега G₁ од Ѡнега G₂.

G₁ (6^b): н Ѹзамьшн · днѠте Ѡнесе · кѠ оньпнаѠѠѸ · н нскаше · Ѡ нега · благѠсѠпъленне Ѹзнатн · хѠпнеше · какѠѠѠ · днѠте · хѠѠе · бнпн ·

G₂ (6): н Ѹзамшн · днѠте олнмпнаѠа однесе га · конпнанѸ · Ѡне · богѸ · н нскаше · благѠсопа од Ѡнега · Ѹзнатн · опнаше · какѠо опѠ · днѠте · нма · бнпн ·

SP (7^b): ѠлѠмьбѠаѠа же възьмшн Ѡтроуе кь дафнеѠноу аполонѠу въ цр̄квь Ѡнесе · н Ѡ того ѠѠоуѠѠѠу бл̄гвнтѠ се молкаше н Ѡ кннгоу́н аполонѠѸ н вльхъвь · нѠскаѠѸ оувѠдетн каково ѸбѠ ѠѠроуе се хоѠѠе бѠтъ

Poglavlje I, 7 obrađuje Filipovo saznanje da je Olimpijada dobila dijete. O tome cara Filipa u Gajevim rukopisima obavještava prorok Jeremija. U svim rukopisima, kako crkvenoslavenskim tako i vernakularnim, njemu se javlja bog Amon u lavljem liku sa zlatnim rogom. Ovakav opis nije se mogao ni na koji način pripisati proroku Jeremiji u hrišćanskoj sredini pa je iz tog razloga izostavljen u Gajevim rukopisima.

SP: бѠ амнь] еремнаа · прѠрѠкь G₁ неремна · пророк G₂. – SP: въ Ѡбразь львоѠоу роѠѠ златѠ соуѠнмь наѠ нѠ н алеѸанѠра носе въ роукоу гл̄е] въ...гл̄е def G₁ G₂.

G₁ (6^b): Пнлпъ · царь · на ѠнѠсѠн бнеше · н мнѠге бѠеѠе · бнеше · ѸнннѠ · н паке · к маѠѠѠннн · пратнше се · н напн се · к немѸ · Ѹ снн · еремнаа · прѠрѠкь · гѠѠѠреѠн

G₂ (6): фнлп · цар · на · ѠнѠсѠн · бнаше · н многе ѠнѠске _ннѠ · к маѠѠѠнн · пратн се · н дошапшн · к ѠнемѸ · Ѹ снн · неремна · пророк · н реуе мѸ

⁶¹ U Foč. rukopisu (2021: 32-33) ovaj dio teksta drukčije je formuliran: кое матн моа ѠлѠмьбѠаѠа Ѹзамше Ѡнесе га када прѠнесе се Ѡво благѠсловѠно дете тоѠ нскаше Ѡ кнѠжнѠка аполонѠнѠѸ нскаше ѸзнатнѠ како Ѡво дете хоѠе бѠтѠ.

SP (7^b): фнлнпоу же · на вонсѣ соуцѣ н бранн ѥмоу тамо сътворшоу многнѣ · н пакѣ кь македонне възвращаюци се навѣ се ѥмоу въ снѣ бѣ амнѣ въ ѡбразѣ львовоу ро҃гѡ златѣ соуцимь над нѣн̄ н алеѡандра носе въ роукоу глѣ

Prema tekstu srpske *Aleksandride* (I, 9), Aleksandar je nakon objeda odlazio kod Nektenava da bi naučio astrološku tablicu koja je sastavljena od imena planeta koje su ime dobile po bogovima. Imena tih planeta izostavljena su u Gajevim rukopisima.

Olimpijski otoci⁶² predstavljali su mjesta gdje su se održavale četiri jelinske igre – olimpija, istimija, emega i posidona. U grčkom izvorniku riječ je o Apolonovim i Posejdonovim igrama, a olimpijska natjecanja bila su posvećena bogu Zeusu, a ne Posejdonu (usp. Botvinik – Lurje 1965: 225). U dvama Gajevim rukopisima nedostaju imena ovih četiriju igara iz I, 11 poglavlja srpske *Aleksandride*, a pretpostavka je do izostavljanja došlo kako bi se u tekstu izbjeglo što više reminiscencija i na kult igara koje su se organizirale u veliku čast grčkim bogovima.

SP: нарнцаемн бѣхоу снѣ ѡлѣвна нснѣмїна емега посндона] нарнцаемн... посндона def G₁ G₂.

G₁ (10^b): н пѣ · ѡспнрн · нгле бнѣхѣ · елненьске · кѡнемн се · младнн пнпезн: пѡрѣнахѣ⁶³

G₂ (9): н пѣ · ѡспнрн нгр_ бнаѣ · н елненьске · на коѣ се · младн · пнпезопн · паѣанѣ

SP (12^a): н тоу бо · дї · нгрн елннѡ бѣхоу нмнже юнн · внпезн нскоушахоу се · нарнцаемн бѣхоу снѣ ѡлѣвна нснѣмїна емега посндона

U I, 16 poglavlju slavenskih tekstova postoji reminiscencija na starozavjetni tekst Salomonovih mudrih izreka. U tekstovima srpske *Aleksandride* (v. Jerković – Marinković 1985: 69) upotrijebljena je riječ ѡлѣвна (солѡмон же прѣмѡдрї рѣ · ѡлѣвна). Gajevi rukopisi uz Foč. i Rudn. upotrebljavaju riječ сннѣ. Rukopis G₂ tu dodaje i posebnu riječ прнпунца (grč. Παροιμία) koja označava starozavjetnu *Knjigu mudrosti* i samo je u Gajevim rukopisima Solomonu dodana titula cara.

Pogod.: солѡмон] сѡлѡмѣнъ G₁ соломѣн G₂. Post сѡлѡмѣнъ add царь G₁. Post соломѣн add цар G₂. – Pogod.: ѡлѣвна] сннѣ G₁ сннопом G₂.

⁶² U tekstu su to otoci, ali Olimpija se nalazi na zapadnom dijelu Peloponeza poluotoka (usp. Botvinik – Lurje 1965: 225).

⁶³ U G₁ rukopisu došlo je do iskrivljenog čitanja ѡспнрн · нгле, a isto iskrivljenje postoji i u Foč. rukopisu (2021: 52-53): тѣн̄ бѡбѣхѣ д̄ нгле.

G₁ (14^a): σωλωμῶν · царь · премудρη · ρευε · сннѸ · не бѸдн · радь · прнмамнпн · пѸѧе · жене да
спωю · прнмамленѸ · не пндншь

G₂ (11-12): зацо солонѸн цар Ѹ прнпунца · гопораше · прнмѸдрн · сннопом · не бѸднпте радн ||
радн · прнмамнпн · пѸѧѸ · женѸ · да спонѸ · прнмѧленѸ не наѧеш

Pogod. (17^a): солѡмон же прѣмѸдрн̄ рѣ · ѸлвѸе не бѸдн Ѹнзвляюемь лѣпотою женн тѸѧіе · нѧко
да свою женѸ не вѣншн ѸнзвлѣннѸ

U I, 22 poglavlju vernakularnih i crkvenoslavenkih rukopisa ispričano je kako se veliki hram boga Amona srušio, kako su sve kule atinske oborile te kako su vrata Arijeva leda pala. Vrata Arijeva leda predstavljaju iskrivljenje grčkog teksta αἱ πόρτες Ἄρειως πάγος – vrata Areopaga, a takva je zamjena napravljena u stihu *Djela apostolskih* 17:19 – арнев лед (Mlet. I. 177d 18) (usp. Nakaš 2021: 47). Areopag je grčki sud u Atini posvećen u čast boga ratovanja Aresa. Gajevi rukopisi ne odbacuju ovaj dio teksta, jer je propast politeističkog svetišta poželjna za njihov hrišćanski karakter.

Uz rukopise srpske *Aleksandride* i Gajevi rukopisi sadrže epizodu Aleksandrovog puta u Rim koja je jedino zabilježena u γ-recenziji Pseudo-Kalistenovog teksta. U tekstovima srpske *Aleksandride* Rimljani su pitali boga Amona o Aleksandrovom dolasku. U Gajevim rukopisima je došlo do djelimičnog odstupanja, dakle, Amon je spomenut prvi put kao i u ostalim rukopisima. Međutim, u Gajevim rukopisima kasnije je izostavljeno njegovo ime, a iz konteksta G₂ teksta može se shvatiti da im se javio samo Bog:

G₁ (30^b): ων̄ · Ѹ снѣ нпн се · к ннмь · н ρευе нмь · мѸжн · пелнкωга · рнма · не бωнпте се ·
алексѣдра · сннѸ бω · мωн · еспѸ Ѹ маѧѣδωнню · нѣкада · ωпнѧωхѸ · к матерн · негωпω
ωлнмбнѧдн · пакω бнпѸ · ш нωмь · ρωдн · алексѣдра

G₂ (24): напн нм се · бог · н ρευе нм · ѧлѸдн · пелнкога · рнма не бонпте се

SP (20^a): ω̄н̄ же н̄вн̄ се н̄мь б̄г̄ ам̄ω̄н̄ · к̄ь н̄н̄мь ρ̄ѣ · мѸж̄іе вел̄нкаго р̄нма не бон̄те се̄ а̄л̄ε̄Ѹ̄а̄н̄дра
с̄н̄Ѹ бо мон̄ а̄л̄ε̄Ѹ̄а̄н̄др̄̄ і̄ѣ̄ в̄ь македон̄ю̄ мн̄ бо̄ н̄ѧ̄ко̄ѧа̄ ш̄Ѹш̄Ѹ матерн̄ і̄его̄ · ѡ̄л̄н̄м̄б̄н̄а̄де̄ пр̄н̄м̄ѧ̄с̄н̄̄ се̄ н̄
се̄м̄Ѹ б̄н̄Ѹш̄Ѹ родн̄ се̄ а̄л̄ε̄Ѹ̄а̄н̄др̄̄

Potrebno je naglasiti da ovdje postoji distinkcija i među Gajevim rukopisima, jer je G₂ tekst sadržajno kraći i više se uklapa u hrišćanski kontekst od G₁ rukopisa – Bog ne može biti s Olimpijadom.

U SP rukopisu koristi se izraz ѣерен (jerej), dok je u Gajevim tekstovima upotrijebljena riječ пωпѸ/поп (pop). Popovi su poslali Aleksandru pismo i tu su svi rukopisi tekstološki podudarni.

Jedino se u G₂ rukopisu ističe dodana riječ *профетцнѸ* (grč. *προφητεία*) (н ондн мѸ · попопн · нзнесоше · недно · пнсмо · алнпнн · профетцнѸ) koja u navedenom kontekstu označava riječi koje će proizaći iz starozavjetnog teksta proroka Danijela (8: 20-21). U tekstu srpske *Aleksandride* spomenut će se ime proroka Danijela, koje je jedino u Gajevim rukopisima izostavljeno.

SP: даннла] om G₁ G₂.

G₁ (33^b): рекωше · пелнкн царѸ · Александре · Ѹ пндъенню · епрнскωга · прωрока · ѸѸсьмω

G₂ (27): рекоше мѸ · Ѹ прнеме · ебрнскне пророка · ѸѸсмо

SP (22^b): кѸ немѸ ѡвѣцааше · велнкѣ црѣ̄ алеѸанре̄ · въ вндѣнѣ̄ еурѣнскаго · пррѣ̄ка даннла : слншахѸ̄

Prvo poglavlje Drugog dijela romana počinje Aleksandrovim odlaskom u Jerusalem. Jevrejski sabor šalje Aleksandru pismo i odnosu na ostale rukopise, u Gajevim je jasno naznačeno da se njihov Bog zove Savaot.

SP: велнкомѸ бѣ̄Ѹ] пелнкн · бωгъ · сапаωтъ G₁ пелнкн гн̄ · бог · шабаот G₂.

G₁ (45^a-45^b): разгнѣпн се · на насъ · пелнкн · бωгъ · сапаωтъ · н предаде насъ · напахωдωсωрѸ · царѸ · перьснцѣкωмѸ

G₂ (39): несп се · расардно · пелнкн гн̄ · бог · шабаот н прндаде · нас · н за · наше · грне · навѸкодωнозорѸ

SP (35^a): разгнѣваѸш се на нѣ̄ велнкомѸ бѣ̄Ѹ · попратн нѣ̄ въ рѸкн · навѸхѸносорѸ црѸ̄ перѣ̄комѸ

U tekstovima srpske *Aleksandride* Jeremija uzima Aleksandra za ruku i uvodi ga u Gospodnju crkvu koju je sazidao car Solomon u Jerusalemu. Tada Aleksandar pita proroka u kojeg Boga vjeruju, ali cijela ta epizoda nedostaje u Derečk., Foč. i Rudn.⁶⁴ rukopisu. U G₁ rukopisu došlo je do prekida kontinuiteta teksta. Marinković smatra da tu između 46^v i 47^r nedostaje 39 redova iz Jagićevog izdanja te naglašava da su ta dva lista istrgnuta (1976:25-26).⁶⁵ U G₂ rukopisu stanje je nešto drukčije naspram G₁, jer u G₂ nedostaje manje teksta i tu su G₂ i preostala tri vernakularna rukopisa podudarni. Na 40. strani G₂ rukopisa, u posljednjim trima redovima

---

⁶⁴ Jagić (1871: 256) uvrštava dio teksta koji nedostaje prema rukopisima *b* i *m* te napominje da je umetak postojao i rukopisu a gdje je istrgnut, dalje tvrdi da je i u Rudn. rukopisu ovaj dodatak postojao, ali je i tu slučajno ispao.

⁶⁵ U faksimilu G₁ rukopisa, na mjestu uveza, vidi se deblja linija s dvama jasnim rubovima koja je mogla nastati oštećenjem rukopisa, a npr. preokretanjem desnog lista, tj. prelaskom na novu v. i r. stranu linija je dosta tanja, a tekst je smisaono uvezan (v. strana završava riječju *пакω*, a r. počinje *ωвореѸн*).

odozdo, došlo je do izostavljanja teksta⁶⁶ u kojem je sadržano Aleksandrovo pitanje proroku. Pretpostavka je da predložak G₂ rukopisa samo nije imao taj tekst, jer karakter ispuštenog dijela odgovora hrišćanskom kontekstu.⁶⁷ Mlađi Gajev rukopis se u sljedećem primjeru razlikuje od SP rukopisa:

G₂ (41): зацо · царе · реуе · пророк · неремна од нас · слѸга · г̄на · бога · шабаота · Ѹзмн · кон дар · з благосопом · о ппога · еврѣнскога · пѸка

SP (37^a): н не ѡставн н̄а въ жалостѣи алеѸандре · нь што любо възмѣн ѡ н̄а · любвѣ радн

U srpskoj *Aleksandridi* spomenut je Isus Navin (Jošua), starozavjetni lik i Mojsijev pomoćnik. Jeremija poklanja Aleksandru sveto ime Savaota upisano na lihnatariju – svijetlećem kamenu koji je u boju nosio Isus, sin Navin (usp. Nakaš 2021: 175) i tu su tekstološki crkvenoslavenski i vernakularni rukopisi jednaki. Međutim, tekst G₂ rukopisa drukčije čita mjesto na kojem bi trebalo pisati Isus Navin: ѡнекн · назарннк · спеп · незѸ, a onda izostavlja dio teksta iz srpske *Aleksandride*: ег̄а на рать хоѡаше на нноплемен̄н̄ koji se vjerovatno odnosio na Bitku kod Jerihona, a pošto je taj dio izostavljen, u G₂ tekstu tu se misli na Isusa Nazarećanina: ѡнекн · назарннк · спеп · незѸ.

SP: іс · навнн̄] ѡнекн · назарннк · спеп · незѸ G₂. – SP: ег̄а на рать хоѡаше на нноплемен̄н̄] ег̄а... нноплемен̄н̄ def G₂.

G₂ (41): н реуе · пророк · донесте мѸ · камен · ннпалнан : Ѹ комѸ бнаше · Ѹпнсано · нме · пелнкога · г̄на · бога · шабаота · кога · на елмѸ · алнпн · пѸлпн · Ѹ копнѸ носаше · ѡнекн · назарннк · спеп · незѸ

SP (38^a): н повелѣ прр̄кѣ прннести камѣ̄ лнх̄ннтарь · на нем̄же бѣ Ѹпнсано нме г̄а б̄а саваѡта · егоже х̄елмѣ ношаше іс · навнн̄ · ег̄а на рать хоѡаше на нноплемен̄н̄

Jonatan je u tekstovima srpske *Aleksandride* predstavljen samo kao sin Šaula. Jedino je u G₂ rukopisu dato dodatno pojašnjenje – Jonatan je unuk Davidov: н донесоше · ѡнемѸ · цнп · кога · не море · ннцо · снѣн · кон · бнаше снна шаѸлопа шаѸлопа · а ѸнѸка · цара · дапндопа.

---

⁶⁶ Za G₂ rukopis ne može se reći da su neke strane istrgnute, jer je u rukopisu svaka posljednja riječ jedne strane ponovljena na samom početku naredne strane pa se tako pri dnu 40. str. i na početku 41. str. ponavlja se ista riječ доѡн.

⁶⁷ U tekstovima srpske *Aleksandride* tu su stihovi iz *Isaije* (64:4) i *Prve poslanice Korinćanima* (2:9): егоже ѡко не вндѣ нн Ѹхо слнша · нн на с̄рце ѸлвкѸ не възндѣ (SP).

Naredno tekstološko odstupanje Gajevih rukopisa zabilježeno je u II, 11 poglavlju gdje tekstovi srpske *Aleksandride* čitaju Božije svevideće oko, a Gajevi rukopisi dodaju Božije ime Savaot.

SP: бнѣ всѣвѣднѡе ѡко ꙗко ꙗвѣ] пнднѣ гнѣ · бѡгъ · сабаѡтъ G₁ пндн гн · бог · шабаот G₂

G₁ (59^a): н ѡпѣ · пелнкѣ · непрапѣдѣ · пнднѣ гнѣ · бѡгъ · сабаѡтъ

G₂ (52): н опѣ · пелнкѣ · непрапѣдѣ · пндн · гн · бог · шабаот

SP (52^b): н снѡ неправѣдоѹ вндѣвѣ · бнѣ · всѣвѣднѡе ѡко

Poglavlje II, 23 Gajevih rukopisa sadržajno se temelji na tekstu o porijeklu nagomudraca. Šest filozofa prepričalo je Aleksandru tu povijest: Makarijski otok je boravište Adama i Eve nakon izгона, s tog je mjesta Adam gledao u raj iz kojeg je izbačen (usp. Nakaš 2021: 103). Bog je poslao Adamu i Evi anđela koji im je objasnio šta će se desiti – poslušni će ići u raj, a u Gajevim rukopisima javlja se drukčije čitanje – poslušni će dobiti vječni život.

SP: сего пакн послоушаніемь наслѣднѣтн нмоѹ] пакѣ · пѡслѣшнѣемь · ѣпастн · хоѣ · н наслнѣдопастн · ѣ · жнпѡтъ · пнеуѣн G₁ н наслнѣдопастн · жнпѡт · пнеуѣн G₂

G₁ (76^a): кѡн · ѡ рака · прнслѣшанѣемь · нспадѡше · пакѣ · пѡслѣшнѣемь · ѣпастн · хоѣ · н наслнѣдопастн · ѣ · жнпѡтъ · пнеуѣн

G₂ (77): пн ѣш · н сн · осталн за побѡм · поѣн · ѣ манкѣ · земѣлѣ · зацо · прнспѣпнсте · запопнѣ · запопнѣ божнѣ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ н ѣ дрѣго · монѣ прншас _____ сн · ѣспастн · н наслнѣдопастн · жнпѡт · пнеуѣн

SP (72^b): н єюже раѣ прѣслоушаннѣемь ѡпадоше · сего пакн послоушаніемь · наслѣднѣтн нмоѹ

Kraj II, 26 poglavlja G₂ rukopisa tekstološki se razlikuje od svih ostalih rukopisa, jer se u G₂ tekstu dodatno naglašava važnost vjerovanja u Savaota.

G₂ (81): реуѣ мѣ · єпатн · поѣн · ѣ мнерѣ · н немѡн · нѣда · н пн даржнш · рѣжнога · кон сѣ · ндолн злн · н лажѣлнпн бѡзн неѡпн · нспннога · гнѣ · бѡга · н праѡга · гнѣ · бѡга · шабаѡта · кон · неѡ · н земѣлѣ · спѣ · цѡ не · ѣ ѣнемѣ · н под ѣнн_ · несп да · морѣ · нѣ · цѡ не · ѣ морѣ · нѣн · смнерѣ · датн · на помоѣ · сабаѡт.

G₁ (83^a): єпатн · к немѣ нреуѣ · пѡхѡдн · мнерѡмь · александре · сп ѣѡ · землѣ · прнмншь · н самь · ѣ нѣ · ѣльєзешь⁶⁸

---

⁶⁸ Budući da su G₁ i SP u ovom slučaju podudarne, tekst SP rukopisa nije potrebno navoditi.

U narednom primjeru u Gajevim rukopisima (III, 1) došlo je do novog čitanja teksta koje nije zabilježeno u ostalim tekstovima:

SP: не вндевь] нне · двспωань · пндѣть · а камω лн се · немѸ · пакмнть G₁ нне · достнонн
пнднѣтн · а камо лн мѸ се · прнлнкопатн G₂

G₁ (87^a): бωга · бω · гωспωдннн · ннпкω · нне · двспωань · пндѣть · а камω лн се · немѸ ·
пакмнть

G₂ (85): зацо г̄на бога ннпко · нне · достнонн пнднѣтн · а камо лн мѸ се · прнлнкопатн

SP (83^b): б̄га же ннпкоже ннколнже не вндевь

Poglavlje III, 9 mlađeg Gajevog rukopisa i srpske *Aleksandride* govori o dvjema planinama koje su se sastavile. Jedan dio teksta G₂ rukopisa nešto je drukčije formuliran u odnosu na ostale rukopise:

G₂ (104): н пѸ · спап · александро · пеле се молн · г̄нѸ · богѸ · н реуе · г̄не · боже · спемоуѸн · ѿ
спне · богоп · пнднннем · н непнднннем · шебн · ннцо сакрнцено · нне · цо · пн · не пнднш · н
спе · цо · пн · оѸеш н спе · цо сам · досада · Ѹннно · по пдонон сам · запопндн Ѹннно.⁶⁹

SP (99^b): н пѸ спавь н̄ б̄гоу помолн се г̄ле б̄е б̄гмь н г̄н̄ вѸкомь̄ в̄нмнмь̄ н не в̄нмнмь̄ баремь̄ пворуе
Ѹслншн ме вь сн Ѹ̄ · не възможно пн̄ Ѹ̄ · ннупо пн бо р̄ѣ бнше ; н пн повелѣ н създаше се

U južnoslavenskim tekstovima u III, 12 poglavlju obrađuje se Aleksandrov ulazak u pećinu. Tekst G₂ rukopisa ovdje je bliži vernakularnim tekstovima više nego srpskoj *Aleksandridi*, ali G₂ tekstološki odstupa od svih ostalih rukopisa. Kada je ušao u pećinu, u tekstu G₂ rukopisa Aleksandar je vidio mnogo čuda i cara Iraklija, što je drukčije u odnosu na srpsku *Aleksandridu* u kojoj postoje čovjekolike zvijeri. Iraklij je bio jedan od najvećih junaka grčke tradicije, ali u ovom slučaju došlo je do kontaminacije s istoimenim vizantijskim carem na šta upućuje dodana titula: н пѸ · ераклна · цара пндн.

SP: звѣрн Ѹ̄лвкоωбразн̄ь̄ внде н Ѹ̄лвкн многн свѣзанн] ераклна · цара пндн · н пѸ · Ѹ̄лѸдн много ·
позна · спезанн G₂.

G₂ (111): н много · Ѹ̄да пндне · н пѸ · ераклна · цара пндн · н пѸ · Ѹ̄лѸдн много · позна · спезанн
· пернгамн · наопако

---

⁶⁹ Epizoda kojoj prethodi ovaj dio teksta obrađena je ranije u sklopu tekstološke analize epizoda.

SP (107^a): уюднаа же нѣкаа н днѣнаа Ѹ въ пещерѣ ꙗко̄ внде звѣри Ѹлвкообразны̄ внде н Ѹлвкн
многи свѣзани ѡпако рѹкама⁷⁰

U tekstovima srpske *Aleksandride* grčki bogovi koje je Aleksandar vidio u pećini su: Iraklij, Apolon, Hronos i Ermij čijih imena nema u Pseudo-Kalistenovom tekstu. Imena ovih bogova sadržana su i u *Phylladama*⁷¹ (usp. Stoneman 2010: 223), a u Iverskom tekstu nabrojani su istim redoslijedom (1909: 128). Međutim, u G₂ rukopisu Aleksandar nije vidio četvericu grčkih bogova već proroka Jeremiju, a ovakva hristijanizacija nije zabilježena ni u jednom drugom rukopisu:

SP: нраклню н аполона позна њ корона · н еремїа] пророка неремнѸ G₂

G₂ (111): н бнаше пророка неремнѸ кога · нелненн · за бога · даржаѸ н ѡнн

SP (107^a): вндѣ ꙗꙋ нраклню н аполона позна њ корона · н еремїа · ꙗже елленн бгн нмѣѸ

U srpskoj *Aleksandridi* spominje se i tartarski pakao (SP: въ партаѣкѸ н въ геенѸ понпн нмоу), koji je najmračnije mjesto hada. Had ne pripada hrišćanskoj tradiciji pa je zato izostavljen u G₂ rukopisu. Botvinik i Lurje i u tekstovima srpske *Aleksandride* prepoznaju naglašenu potrebu za monoteizmom čemu svjedoči Aleksandrov animozitet prema paganskim bogovima (1960: 250).

U III. 17 poglavlju G₂ rukopisa javlja se nešto opsežniji hrišćanski kontekst nego u SP rukopisu.

G₂ (121): кон · бѸдѸ · зло · унннлн дѸша · с пнелом · оѡе · поѡн · Ѹ мѸке · паклене а добрн Ѹ ран · небескн н ꙗн · не бѸде · уопнк · ѡ уопнка · нн маѡнн · нн · пеѡн · нн ѡнепшн

SP (119^a-119^b): прнепѣ нмоу ꙗко̄ блгаа Ѹбо съворше жнзнь вѣнѸю зла желн съворше моукоу вѣнѸю вѣпрнмоу

U III, 18 poglavlju G₂ (122) rukopisa pojavljuje se iskrivljen tekst: соломѸн · мѸдрн · н фнлзоф · пелнкн · н арцѡптнл гопоре · Ѹ рѸцн сѸ · божнон · спака. Ovo su samo riječi cara Salomona, a ne Aristotela. I u srpskoj *Aleksandridi* učinjene su slične prerade, a Botvinik i Lurje (1960: 251) napominju da su ti citati Aristotela i Platona izmišljeni. U nastavku južnoslavenskih tekstova

---

⁷⁰ Aleksandar će kasnije ipak spomenuti čovjekolike zvižeri u G₂ tekstu: александро реуе нм · да ꙗко сѸ · онн · ѡлѸдн зпнерскнем · образн

⁷¹ Stoneman ističe da ovo izdanje sadrži riječ *voyvodes* (2010: 222) što bi moglo motivirati filologe da u budućnosti ispituju potencijalnu međuovisnost ovog rukopisa i slavenskih rukopisa.

ispričano je Aleksandrovo divljenje Bogu i Njegovim mogućnostima, a G₂ rukopis ima poseban dodatak koji nije sadržan u SP tekstu:

G₂ (123): н пакоѡер ѡетнрн пнетра · кона · пазда · пѡшѡ · коне сн · наредно спонем · моуѡспом · спемогѡн · гн · бог

SP (122^b): н разлнуннмн н намѡннмн · колѡблемо вѡѡн · како · д · пнрн велнцн · вѡзѡшнн н ѡспавнн побою · вѡѡн оуспѡ своего не нзмѡнншѡ · нн бѡрасѡворѡннаго · прѡннше

U G₂ rukopisu nedostaje isti dio teksta kao u Berl. rukopisu gdje se objašnjava kako četiri stihije (elementa) u ljudskom tijelu previru pa kad se ravnoteža izgubi, tijelo se s dušom rastavlja i počinje da se rastače, ali ljekarskom vještinom opet se može dovesti u ravnotežu i tada s dušom zdravstvuje (usp. Nakaš 2021: 147).

U srpskoj *Aleksandridi* (III, 20) Aleksandar je stigao na polje zvano Senar, u zemlju Avist, gdje je živio bogati Job, što nije tačno, jer je Job živio u zemlji Usu. U G₂ (123) rukopisu, u III, 20 poglavlju nije naveden podatak gdje je Job živio, već gdje mu je grob, što nije tačno: н када се · прнблнжаше · над неко · поѡле · коне се · зопе · сннар ѡ земѡн · кона се · зопе азнадар гдн · гроб · бнаше · ноба. *Knjiga o Jobu* sadržajno je bliska jednom bliskoističnom djelu koje obrađuje patnje nekog pravednika iz Nipura (usp. Botvinik i Lurje 1960: 251) što znači da postoji mogućnost da je porijeklo ovih iskrivljenih podataka o Jobu u slavenskim tekstovima proisteklo iz babilonske književne tradicije.

2.2.2. Tekstualni dodaci kojima je moguće utvrditi porijeklo

Ova sistematizacija primjera obuhvata tekstualne dodatke čije je porijeklo moguće utvrditi u grčkim recenzijama. Prilikom njihove analize ne treba očekivati doslovno poklapanje riječi Gajevih rukopisa s riječima grčkog izvornika, što znači da su tekstualni dodaci iz dvaju Gajevih rukopisa mogli nastati kao rezultat sažimanja šireg konteksta Pseudo-Kalistenovog teksta, a sažete inkorporirane tekstualne cjeline nakon procesa adaptacije dobile su svoj konačni oblik po kojem su postale najreprezentativniji dokazi autentičnosti redakcije.

Egipatski svećenici imali su glatko obrijanu glavu i nosili su lanene haljine (usp. Dukat 1987: 162), dok su to u Gajevim rukopisima konačne haljine (stsl. ннѡѡ). U Pseudo-Kalistenovim grčkim verzijama teksta α , β i γ opisano je kako je Nektenav obrijao glavu i bradu i kako je koristio svoju haljinu da bi sakrio zlato, dakle, ne spominje se materijal od kojeg su sašivene haljine. Međutim, tek nakon njegovog dolaska u Pelu, u Makedoniju, taj detalj javlja se u α -recenziji: grčkoj: ὀθόνην ἀμφιασάμενος (Stoneman – Gargiulo 2007: 10) i latinskoj: *ueste linea*

(Stoneman – Gargiulo 2007: 358) pri čemu je riječ o lanenim haljinama. U južnoslavenskim tekstovima jedanput je spomenuto oblačenje svita, a taj detalj pripada I, 3 poglavlju Gajevih rukopisa.

SP: главоу свю] глапѸ G₁ глапѸ · спонѸ G₂. – Post глапѸ add н Ѹзе · на се · ѿ ннцарь · спнпте G₁. – Post глапѸ · спонѸ add н Ѹзе · на се пеле · зле · од · ннца · аѣлнне G₂.

G₁ (5^a): ѡбрн · брадѸ · н глапѸ · н Ѹзе · на се · ѿ ннцарь · спнпте н Ѹкраде се · Ѹ нѡѣн · нс царьсцнехь · дпѡрѡпъ

G₂ (3): обрнун · брадѸ · н глапѸ · спонѸ · н Ѹзе · на се пеле · зле · од · ннца · аѣлнне · н Ѹкраде се · обнѡѣ

SP (4^b): брадоу же н главоу свю · ѡсѣрнѣ · въ полюнощн же · нз цѣркѣ домовъ нзїде

Poglavlje I, 6 Gajevih rukopisa nastalo je prema I, 12 poglavlju grčkog teksta. U tekstovima srpske *Aleksandride* kao i u Foč. rukopisu samo se spominje da će dijete biti car nad carevima i veleuman muž (цѣра цѣрмь · родїшѣ · н вѣлеоумна Ѹлка). Izraz Gajevih rukopisa спемѸ · спнепѸ · цара tekstološki je bliži grčkim recenzijama β i γ nego što je to izraz u srpskoj *Aleksandridi*: καὶ αὐτὸς δὲ ἐπένευσεν αὐτῆς τὸν τοκετὸν καὶ εἶπεν αὐτῇ: "βασιλέα ἄρτι τέξεις κοσμοκράτορα." (v. Stoneman – Gargiulo 2007: 144, 248).

SP: небѣнѣн планѣтїе] небеске планнне G₁ небеске планнне G₂. – SP: цѣра цѣрмь] царемь цара G₁ G₂. – Post царемь цара add н гѡспѡдн · гѣа · мѸдра · гѣа · спемѸ · спнепѸ · цара · александра · гѡспѡднна · спемѸ · спнепѸ · цара G₁. – Post царемь цара add н господнна · мѸдра · спемѸ · спнепѸ цара G₂.

G₁ (6^a): малѡ · пѡпърпн се · дѡкле · небеске · планнне · на ѸстапѸ · станѸ · н рѡднпн ѣешь · царемь · цара · н гѡспѡдн · гѣа · мѸдра · гѣа · спемѸ · спнепѸ · цара · александра · гѡспѡднна · спемѸ · спнепѸ · цара · рѡдн

G₂ (5): доклем · небеске · планнне · на ѸстапѸ · станѸ · н роднпн ѣеш · пада царем · цара · н господнна · мѸдра · спемѸ · спнепѸ цара ·

SP (7^a): поѣавшн же мало · донѣѣ є небѣнѣн · планѣтїе · на Ѹставоу · станѡѸ · н стѣїхїе цѣра цѣрмь · родїшѣ · н вѣлеоумна Ѹлка поѣавшї рѡдн · велнкаго алеѸандра

Dodatak iz I, 10 poglavlja пѡспнешнѡ пѡптеуенне · н лнепѡ · снденье/лнепо · потеуенне · н лнепо · снѣенне u Gajevim rukopisima javlja se dvaput, ali njegovu prvu pojavu u sadržaju

teksta nije potrebno posebno objašnjavati, jer se oba Gajeva rukopisa na tom mjestu tekstološki poklapaju s tekstovima srpske *Aleksandride* kao i s vernakularnim rukopisima.⁷²

SP: ὠπ̄ροκα] днєпнѣ G₁ днпнѣ G₂. – Post днєпнѣ add πωспнєшнω πωпєуєннє · н лнєпω · снѣєнѣ G₁. – Post днпнѣ add лнєпo · пoпєуєннє · н лнєпo · снѣєннє G₂.

G₁ (9^b-10^a): πωмѸ · царь · пнлнп̄ πωγѸдн сє · Ѡ̄ млада · днєпнѣ · πωспнєшнω πωпєуєннє · н лнєпω · снѣєнѣ

G₂ (9): πoмѸ сє · - цар · фнлнп · γѸѣашє · н радoстпaн · бнaшє · пндєѣн · oд млада · днпнѣ · лнєпo · пoпєуєннє · н лнєпo · снѣєннє

SP (11^b): сємoу жь ц̄р̄ь фнлнп̄ пoднвн сє · н нагло ὠπ̄ροκα на нєoуком̄ь пoтєуєѣ̄н н кoна вндє

Aleksandrovo obraćanje Filipu izrazom oče (grč. *πάτερ*) u I, 13 poglavlju postoji u trima grčkim recenzijama (v. Stoneman – Gargiulo 2007: 44, 162, 270, 394), ali kontekst u kojem je izraz upotrijebljen tekstološki ne odgovara stanju u crkvenoslavenskim i vernakularnim rukopisima.

SP: ц̄р̄oу] царе G₁ G₂. Ante царе add ωує G₁ oує G₂.

G₁ (12^a): нєѣє · πω · бнпн · ωує · царе · пнлнпє · дωкле самь · каа · γ жнпωπѸ

G₂ (10): цo нє · πo · oує · царе · фнлнпє · нєѣє · рєує · πo · бнпн · докле сам · на · γ мoмѸ · жнпoπѸ

SP (13^b): нє б̄н̄ тoмoу ρ̄ѣ̄ ὠ̄ ц̄р̄oу ф̄н̄пє̄ · мнѣ жнвоу соуцоӯ

Poglavlje I, 21 Gajevih rukopisa moguće je sadržajno povezati s I, 26 poglavljem γ-recenzije. U SP i Gajevim tekstovima Kahridonov sin je Polikratuš i on ima zadatak da preda Aleksandru pismo i skupocjene poklone, ali u Pseudo-Kalistenovom γ-tekstu Polikratuš je taj koji se obraća Aleksandru. Sadržaj pisma iz grčkog i slavenskog teksta je u suštini isti – Kahridon i Polikratuš se klanjaju Aleksandru, a dodatak koji jedino imaju Gajevi rukopisi *κακω · π̄єрь̄ннєχ̄ь ραβωπ̄ь/κακoнo · oд пнєрннє · ρoбoπ* preuzet je iz γ-recenzije: ὄθεν κᾱγω̄ ἀκριβ̄ως̄ ἐπίσταμαι τὰ σὰ εὐτυχῆ̄ πλεονεκτήματα καὶ τὴν πρὸς σέ μου δούλωσιν διὰ τοῦδε τοῦ εὐτελοῦ μου γραμματίου ἀνήγαγον (v. Stoneman – Gargiulo 2007: 300).⁷³ U nastavku grčkog teksta slijedi Aleksandrov

⁷² SP: сь внсoкнє πoлатн сєдє ц̄р̄ь фнлнп̄ глѣдaш̄ь · н сьмaтpашє кoя̄гoж̄o χpαβpо тєуєн̄їє н лєпo на кoнoу сєдєннє. G₁: пнлнп̄ · царь · с пнсoкє · πωλαує · глєдaє · πpωцнєннaшє · спaкoгa пнтєзa · πωпєуєннє · н лнєпω · снѣєннє. G₂: a фнлнп · цар н спoнє · дпoрa · глєдaшє · н пpocнѣлннaшє · спaкoгa · пнтєзa · пoпєуєн̄ѣтє · н лнєпo · на кoѣннє · снєднѣє.

⁷³ U recenzijama α i β poglavlje je znatno skraćeno i nema ovog dodatka.

Skitima i najave borbe sa Spartancima, dok je u slavenskom tekstu Aleksandar Kahridonu poslao pismo zahvale.

Pogod.: посланіе] посланье G₁ хлѡбап G₂. Post посланье add какω · пьерьннехъ рабωпъ · спωнехъ G₁. Post хлѡбап add каконо · од пнернне · робоп G₂.

G₁ (23^a-24^a): н прнмн наше прωшенье · н посланье · какω · пьерьннехъ рабωпъ · спωнехъ ѡ нарωунпн · дань · када · реуешъ · да дωхемω · к царьспѡ · на покωнненне

G₂ (102): прнмн за драгѡ · похлѡ · хлѡбап · каконо · од пнернне · робоп · н када нам · цогод · одлѡунте · прнеме нареднтє · да хемо се · поклоннт · пам

Pogod. (25^b): н ѡще ѡгдно пєвѣ юпнѢ се сїє малое наше посланіе · пьроунїн побѡю днѣ · нáпоклонїе пн̄ кь црп̄ѡ прїндемѡ :

O II, 13 poglavlju Gajevih rukopisa već je bilo riječi u tekstološkoj analizi posebnih epizoda kada je rečeno da ovo poglavlje korespondira i s II, 16 poglavljem Pseudo-Kalistenena što se pokazalo tačnim i u sljedećem primjeru. Naime, oba Gajeva rukopisa tu imaju drukčiji izraz koji je svojevrsna prerada grčkog teksta. U srpskoj *Aleksandridi* izostaje dio teksta koji kaže da je u toj bitki *bilo krvi do konjskih vlasi*, ali ovaj dodatak samo jednim svojim dijelom ima porijeklo u grčkim recenzijama β i γ (v. Stoneman – Gargiulo 2007: 104, 172) gdje rečeno je da je zrak bio mračan i pun krvi: γνοφερός δὲ ἦν ὁ ἄηρ καὶ αἱματώδης, a drugi dio teksta *do konjskih vlasi* nije sadržan ni u jednoj od recenzija pa se može smatrati autentičnom inovacijom redakcije Gajevih rukopisa.

SP: възьднѣ] ѡ сѡпра дω нωхн G₁ нзнѡпра · до нохн G₂. – SP: бнѡшоу] крьпъ бнеше G₁ бнаше карп G₂. Post крьпъ бнеше add дω κωньсцнехъ · пласаць G₁. Post бнаше карп add спѡда · до кохнскне · пласаца G₂.

G₁ (63^a): па · сьєѡ · ѡ сѡпра · дω нωхн · крьпъ · бнеше · дω κωньсцнехъ · пласаць

G₂ (64-65): пако · снєѡенне ѡнхнненα · нзнѡпра · до нохн · н бнаше карп || карп · спѡда · до кохнскне · пласаца

SP (58^b): н тако сѡцї се · н възьднѣ замѡсоу бнѡшоу

2.2.3. Tekstualni dodaci ili izmjene kojima nije moguće utvrditi porijeklo

U ovom dijelu sistematizacije tekstualnih izmjena dvaju Gajevih rukopisa u odnosu na tekst srpske *Aleksandride* izdvojeni su primjeri kojima nije moguće utvrditi porijeklo u grčkim recenzijama i koje također možemo smatrati najrelevantnijim dokazima autentičnosti jedne

redakcije. Ti će primjeri pokazati kako se G_1 i G_2 razlikuju od rukopisa srpske *Aleksandride* i preostalih triju vernakularnih rukopisa u skraćivanju ili proširivanju izraza, u smislu ili u upotrijebljenim riječima.

a) U Gajevim rukopisima nerijetko se javljaju drukčija imena vladara ili geografskih pojmova u odnosu na crkvenoslavenske i druge vernakularne rukopise.

U I, 1 poglavlju srpske *Aleksandride*, kao i u vernakularnim rukopisima Derečk., Foč., i Rudn. u Rimu je carstvovao Tarkvinije, ali se ne zna tačno koji. Jerković i Marinković (1985: 635) napominju da nijedan od njih nije bio Filipov savremenik. U G_1 tekstu Rimom caruje Paraklije što ne odgovara stvarnosti – nijedan od sedam rimskih kraljeva nije imao ovo ime. Ovdje ostaje otvoreno pitanje kako se ovo ime našlo u G_1 rukopisu.⁷⁴ Tarkvinijevo ime pojavit će se ipak u I, 22 poglavlju G_1 (32^a) teksta kada Rimljani iznose poklone Aleksandru: н нзнесωше · немѸ · щнпъ · транькпнк · рнмьскωга · цара · кωжωмь · аспндωпωмь · пωпетъ.

SP: тарькннню] параклене G_1

G_1 (1^a): царѣспωпаше · Ѹ пелнкωмь · рнмѸ · параклене · царь

SP (1^a): црѣтвоующюу вѣльїкаго рнма тарькннню црѣу ·

Grčkom (Heladom) nije mogao vladati Nektenav.⁷⁵ Nektenav II posljednji je egipatski faraon narodne krvi koji je 343. godine pred Artakserksom II Ohom pobjegao u Etiopiju, a u narodu su kružile priče o njegovom budućem povratku (usp. Dukat 1987: 161).

SP: ѣегѸптом] еладωмь G_1

G_1 (1^b): н еладωмь · ωбладаше · нехтенавъ еѸпацкн · царь · пѸпа · н царь.

SP (1^b): ѣегѸптом же вѣлкнѸ ѡбладающомоу · нехтенавѸ вѣхвоу н црѣу соущоу.

Poglavlje I, 16 srpske *Aleksandride* korespondira s I, 22 poglavljem Pseudo-Kalistenaa, ali značajan dio sadržaja ipak pripada I, 24 poglavlju grčkog izvornika.⁷⁶ Važan detalj na kojem su utemeljene razlike među trima (α , β i γ) recenzijama u ovom poglavlju jeste ime čovjeka koji je bio zaljubljen u Olimpijadu. U recenzijama α i β imućni solunski Olimpijadin obožavatelj je

---

⁷⁴ Postoji mogućnost da je pisar mislio na cara Heraklija koji vladao je Istočnim Rimskim Carstvom od 610. do 641. godine, međutim, njegova vladavina vremenski se ne uklapa u sadržaj ovog dijela teksta koji govori o početku stvaranja svijeta.

⁷⁵ Slično odstupanje postoji u Foč. rukopisu (2021: 12-13) нелеωм землѸ ωбладаше нехтеван велїкнѸ вѣхован цар.

⁷⁶ S tim u vezi, moguće je izvršiti korekciju postojeće podjele teksta po poglavljima između srpske *Aleksandride* i grčkih recenzija.

Pausanija: ἦν δέ τις ἐκεῖ Πausανίας ὀνόματι, ἀνὴρ μέγας καὶ πλούσιος σφόδρα καὶ ἐξάρχων πάντων Θεσσαλονικέων (v. Stoneman – Gargiulo 2007: 48, 168, 400). Južnoslavenski rukopisi (crkvenoslavenski i vernakularni) preuzimaju ime ἀναρχῶ̄ iz γ-recenzije: ὡς τις Ἀνάξαρχος ὁ Θεσσαλονικέων τύραννός (v. Stoneman – Gargiulo 2007: 284).⁷⁷

U Gajevim tekstovima, u I, 16 poglavlju, umjesto Anaksarhosa javlja se Nabukodonozor, starozavjetna ličnost, ratnik i kralj. U tekstovima srpske *Aleksandride* u I, 22 poglavlju ponovo se spominje da je Aleksandar ubio Anaksarhosa [SP (15^a): ἀλεξαῆρς же κῶμανε ὕβηβῑ · πρηνε αναῆρχα · πελαγονητῆσκα ὑρα] pa je i tekst predložka Gajevih *Aleksandrida* ostao dosljedan prvobitnom izboru, dakle, tu je opet rečeno da je Aleksandar ubio Nabukodonozora [G₁ (25^a): Ἀλεξενдарь · κῶμανε ὕβηπ̄ · н наπαχωδωσωρα · πελαγωδнσκωга · цара · ὕβη; G₂ (19): александро κῶμανе · добн · н бῦкодоза · алн пн · нападозора жнпа · ὕнпн · годннскога · цара].

Rogod: ἀναῆρχορ̄] наπαχωδωρως̄ G₁ наῦдозор G₂

G₁ (14^a): н наπαχωδωρως̄ · царь · бн · ὕспрнелень · пнлнпωпωмь · женωм

G₂ (11): а онда · нспн наῦдозор · цар · пнднпшн · пелнкῦ · ἄлеποпῦ · ὕ жене · цара · фнлнпа · бн · ὕспрнеῆлен

Rogod. (17^a): ἀναῆρχορ̄ же οὔσῦεлень б̄ӣ л̄поп̄ою̄ женн фнлнповн

Rogod: π̄δεπ] пндье нх̄ G₁ пнднпшн га G₂. – Post пндье нх̄ add а наχωδωσωрь · царь · н скωυνп̄ с пωнскωмь G₁. – Post пнднпшн га add нападозор цар скоун · с понскоком · споном G₂. – Rogod: п̄сх̄п̄п̄ сн̄ю] ὕмьа · ωлнмбн̄аδῦ царнцῦ G₁ оте мῦ · олнмпнаδῦ · царнцῦ G₂. –

Rogod: ὦпнде] ωпн̄е G₁ опн̄е G₂. – Post ωпн̄е add ш нωмь G₁. – Post опн̄е add ш ἄном G₂.

G₁ (14^a-14^b): н када · нзн̄е · нзпань · града · н пндье нх̄ · а наχωδωσωрь · царь · н скωυνп̄ с пωнскωмь · н ὕмьа · ωлнмбн̄аδῦ царнцῦ · н ωпн̄е · ш нωмь.

G₂ (12): н када · нзаῆ · нз · града · пнднпшн га · нападозор цар скоун · с понскоком · споном · н оте мῦ · олнмпнаδῦ · царнцῦ · н опн̄е ш ἄном

Rogod (17^b): π̄δεπ же сн̄ю̄ н̄зп̄нь̄ г̄раа̄ ἀναρχῶ̄ · н̄ п̄сх̄п̄п̄ сн̄ю̄ ὦпнде

⁷⁷ Anaksarhos, sljedbenik Demokritove filozofske misli, bio je savremenik Aleksandra Velikog. Plutarh piše kako je Anaksarhos rekao Aleksandru da postoji mnoštvo svjetova, što je Aleksandra dovelo do očajaja, jer još nije osvojio nijedan (usp. Stoneman 2010: 68, 262).

Pogod: прнспець] прнспне G₁ прнспн G₂. – Post прнспне add н са ωсамь · пнсѡль · пωнске · пωѡе · за наχωδωρωμь G₁. – Post прнспн add со · нѡлад · понске · поѡе · нападозорѡ · оца · спог помоѡн G₂.

G₁ (14^b): александарь · ѡ пω · δωба · прнспне · н са ωсамь · пнсѡль · пωнске · пωѡе · за наχωδωρωμь

G₂ (12): александро ѡ по · доба · прнспн · со · нѡлад · понске · поѡе · нападозорѡ · оца · спог помоѡн

Pogod. (17^b): ἄλεξαῆρς же πῆ прнспець · ἀξανάρχοσεπλ πῶ постнже поѡскѡ

U I, 22 poglavlju Gajevih rukopisa, kada se govori o postojanju Atine i njenom neuspješnom osvajanju, javlja se novo ime propalog osvajača. U SP rukopisu to je perzijski car Jekserksen, kao i u Iverskom rukopisu: ὁ Ξέρξης ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀσίας (1909: 29), a u Gajevim Skender, perzijski car. Jerković i Marinković (1985: 626) izjednačavaju Jekserksena i Kserksa i napominju da je Kserks, sin Darija I, osvojio Atinu, ali je onda pobijeden kod Salamine.

SP: ѡеѡарьѡнь] нскендекерь G₁ скендер G₂

G₁ (25^a): н разбнень · ѡ насъ · ωпнѡе · нскендекерь · царь · перьснцькн

G₂ (19): него · скендер · цар · ѡнегда не · додно · алн е · разбнен · од нас · опншао · н опо не · цар · бно · од першне

SP (15^a): праздєнь ѡтнде ѡеѡарьѡнь · перьскн с̄ндьскѡи ц̄рѡ

Skenderovo ime pojavit će se dalje u II, 8 poglavlju G₂ rukopisa⁷⁸ kada Babilonjani Aleksandru poklanjaju krzno. U Berl. rukopisu npr. nedostaje ta cijela rečenica (usp. Nakaš 2021: 79) u kojoj bi se našao i fizički izgled krzna. Jerković i Marinković (1985: 626) spominju i Kserksovo krzno i upućuju na priču o Kserksomvom ogrtaču kod Herodota (IX, 108 – 113).

SP: еѡиρѡена] скендера G₂

G₂ (59): нзнесоше · ѡнемѡ · карсно скендера · цара

SP (47^a): нзнесоше юмоу кьрзно еѡиρѡена ц̄ра

---

⁷⁸ U G₁ izostaje ovaj dio teksta (54^v -55^r) zbog mehaničkog oštećenja rukopisa.

Oba Gajeva rukopisa ponovo čitaju Skenderovo ime u II, 9 poglavlju, a taj dio opet izostaje u Berl. rukopisu.

SP: еџарьџень] скендесерь G₁ скендер G₂. – SP: ѿ давнннсань] ѿ антнннн G₁ од · антнннн рѣке G₂

G₁ (57^a): н скендесерь · царь · посчлн се · ѿ антнннн

G₂ (63): н скендер · цар · посчлн се · од · антнннн рѣке · понннн се

SP (50^b): н еџарьџень пѣрнндскн · црѣ · зѣло пѣвннн ѿ давнннсань смѣренъ бѣ

U G₂ rukopisu često dolazi do izmjena i zato što pisar nije razumio tekst koji prepisuje pa čitave rečenice imaju nov smisao (usp. Marinković 1976: 2), a tekstološkom analizom III, 12 poglavlja mlađeg Gajevog rukopisa uočene su i pojedine tekstualne greške za koje se pretpostavlja da su nastale kao posljedica pisarevog mehaničkog prepisivanja teksta.

Kada Antioh, tj. prurušeni Aleksandar, nabraja koje to sve dobre ljude Aleksandar ima oko sebe, u tekstu G₂ rukopisa na tom mjestu, pored Filona, Selevka, Filipa i Ptolomeja, ponovo se spominje Antion što je prva pisarska greška. Kako pokazuje kritički aparat *Srpske Aleksandride* (1985: 473), na ovom mjestu u svim rukopisima ispisano je ime ан'дїгонь (Antigon), a jedino je u Novakovićevom rukopisu антннннн.

G₂ (110): пнрчн нн · брапе · кандаплѣсѣ да · ѣ александра · нмаде · много · боѣлне · ѣлѣдн · н нѣнака · ѿ мене · а по · цо не пнлон Ꝟ н шеπελѣк Ꝟ н пнлнп Ꝟ н полемео Ꝟ н антнннн = н оспалн · мнозн · а на сам · од · спне · нан·млаѣн н млаѣн ·

SP (105^b): ꙗко много ѣ алеџандра · большыꙗ лѣн ѿ мене · старѣншн бо ꙗѣ фнлѣ · н поꙗ селеѣкь · понѣ фнѣпъ · поꙗ пполомен воевода · понѣ антнннн · н посн всѣ мнншн есмь азъ · антннн

U poređenju s ostalim dvama⁷⁹ vernakularnim rukopisima, evidentno je da u G₂ rukopisu izostavljena rečenica koju imaju i crkvenoslavenski rukopisi: ꙗ на самъ антннн (Foc. rukopis 2021: 346-347), есам антннн (Rudn. 1871: 303) koja je najbolji pokazatelj da Antion i Antigon nisu iste osobe. Distinkcija postoji i u grčkom *Iverskom rukopisu* (1909: 126): ὁ Φιλόνης, ὁ Φίλιππος, ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Αντίγονος, ὁ Αντίοχος.

⁷⁹ U Derečk. rukopisu epizoda je dosta skraćena pa zbog toga nema imena.

Naredna pisarska greška također je u vezi s nerazlikovanjem imena u rukopisu. Dakle, u G₂ rukopisu postoji interpunkcijski znak u obliku triju paralelnih vodorovano postavljenih linija ≡ koji se koristi kad se nabrajaju imena naroda i imena.

G₂ (112): реуе мѸ · дарно – о прнмѸдрн · александро како · гнѸ · богѸ · бн драго · да спа · незнана · Ѹзнаш · поуекан · мало: да пн кажем · Ѹдна · Ѹда · цо пн ќе се · згоднпн · а по не клеопнла ≡ н кандокна ≡ н мазоннка царнца образ · пшон · прнпнсале · несѸ: н познатн те · оѸе ·

SP (108^b): дарне же кѸ немѸ рѸ ѿ прѸмоудрн въ ѸвѸѸ ѿ колѸ бмѸ бы како да вса незнаемаа Ѹзнаешн поуекан мало н кажѸ пнн днѸнаа н Ѹкаан Ѹднаа · јаже прнлѸѸ пн се на пѸпнн вѸдомо же да Ѹе певѸ како клеофинла амаѸѸидоньска црѸца ѿбразѸ пвон прѸпнла Ѹе н тако познатн те нма̄

Usporedbom dvaju odlomaka evidentno je da je pisar G₂ rukopisa mislio da su Aleksandrov portret načinile tri žene pa je tako dvije imenice (tj. dva imena) i jedan pridjev razdvojio trima linijama i upotrijebio glagol u trećem licu množine прнпнсале · несѸ н познатн те · оѸе (112). Ovakva tekstualna transformacija nije zabilježena ni u jednom drugom rukopisu.

Još jedna greška u G₂ rukopisu zabilježena je u III, 7 poglavlju. Kraj prepiske s Amazonkama u G₂ rukopisu završava se Aleksandrovom molbom Amazonkama za dodatnom ženskom vojskom. On želi poći u boj protiv perzijskog cara Evagrida: нмам · поѸн · на першкога · цара · епагрнда (103). U SP (98^b) rukopisu kao i u Foč. rukopisu ime cara je Evrimitar: нмѸ бо нпн на меѸснлоньскога црѸа · еѸрнмнѸа. То је мјесто iskrivljeno u G₂ rukopisu, jer će se ime ovog cara još ponavljati u rukopisu, ali nijednom se neće ponoviti da je Evagrid perzijski car. U tekstovima srpske *Aleksandride* Evagrid je solurski car, a Kahirdon solunski, međutim, u G₂ rukopisu nema izraza *solurski*.

SP	G ₂
евагрндѸ же сѸмегннкѸ мон сѸльѸкы црѸь (101 ^b)	а солѸнскн цар · епагрнп меѸннк (106)
възѸ̄ на евагрнда сѸлѸѸкаго црѸа (102 ^b)	на епагрннна · солѸнскога цара н Ѹзе (107)
ѿ поробленїа Ѹго нзбавнѸ еѸремнѸа сѸлѸѸкаго црѸа ⁸⁰	н епагрнда цара · солѸнскога · радн · ппога · брата · Ѹбно · несѸ (117)

U tekstovima srpske *Aleksandride* kratko III, 8 poglavlje⁸¹ nastavlja priču o sukobu Aleksandra

⁸⁰ Čini se da je u SP (113^b) došlo do pogrešnog čitanja – umjesto Evagrida napisano je ime Evrimitar. KB tu ima от погубленнѸ нзят его Евагрнда, царѸ слнурьнскаго, Berl. isto Evagrida: ѿ ѸеѸрнда солѸрьскога крала.

⁸¹ Ovo poglavlje nema svoj ekvivalent u Pseudo-Kalistenovoj verziji. Međutim, u *Iverski rukopis* potvrđuje ovu epizodu, a uz to, spominje se ime maraslijskog cara Evrimitra (v. Istrin 1909: 116, 24. red).

i Evrimitra⁸² koji završava tako što Selevk ubije Evrimitra. Ovu epizodu ima i G₂ rukopis (103) u kojem se sada javlja Místar, car misirski: ω̄ πλδα · ὕσπαп александро · πολε · на · мнспра · цара · мнспрског. Nakon toga slijedi jedan dodatak kojem nije bilo moguće utvrditi porijeklo, a to je mjesto Evimistar: н опо · ὕпшн · александро сепелка спога · понподѸ · с пнсѸѸ · пнсѸѸ понске · посла крпшн се · ὕ недно · мнспо · коне се · зопе · епнмнспар. Tekstovi srpske *Aleksandride* i vernakularni tekstovi ili nemaju podatak o mjestu, ili je ono neodređeno: алеѸаѸдр же слншап сїе н селепка псе подѸ сѸ пнсѸѸепо пнсѸѸѸь посла понске · н пѸ нѸкнм мѸ сѸкрѸ се (SP 99^a).

Uvidom kritički aparat *Srpske Aleksandride* (1985: 447) i pregledom teksta triju vernakularnih rukopisa uočeno je da je u rečeničnom izrazu svi ovi rukopisi koriste zamjenicu ego ili ga u rečnici: селеѸкоушь же Ѹго напрасно ὕсрѸпъ · разбн · н жнва его ὕхватн · н кѸ алеѸаѸдрѸ его прнѸе · (SP 99^a). U G₂ (103) rukopisu taj je izraz preformuliran (алн · сепелко прне · цара · опнѸе · сѸсреспн · н разбн га · на мнеспѸ · цара · мнспра · жнпа · к александрѸ · допее) i tu opet nema punog imena cara.

b) Gajevi rukopisi obiluju i nizom tekstoloških dodataka od jednog slova u funkciji broja, preko jedne riječi ili sintagme do rečenice.⁸³ Svi ti dodaci u većini slučajeva samo proširuju tekstualni izraz ishodišne crkvenoslavenske verzije.

Jagić (1871: 219) na početku transkripta Rudn. rukopisa uvrštava i "Ovaj isti uvod po Gajevu rukopisu" u kojem rečenica glasi ovako: саздавшн себн Ѹ̄ дωмωвь нзѸ спѸпωпъ gdje je pogrešno uvrstio riječ нзѸ. U G₁ rukopisu jasno se vidi da tu nema poluglasa, vodoravna linija s malim krakom okrenutim prema dolje s desne strane iznad grafema з koristi se samo za obilježavanje broja sedam. S tekstološkog aspekta, upotreba riječi нзѸ vodi ka iskvarenom čitanju teksta.

SP: χρῶ̄] Ѹ̄ дω[м]ωпъ G₁

G₁ (1^a): саздапшн · себн · Ѹ̄ дω[м]ωпъ · н Ѹ̄ спѸпωпъ

SP (1^a): сѸзѸвшен себе χρῶ̄ н сѸмнмн сего оутврѸдѸша · стльпн

⁸² Botvinik i Lurje (1965: 248) primijetili su da ovog imena nema u grčkim tekstovima i napomenuli da je izuzetak γ-recenzija. U Müllerovom izdanju (1846: 138-139) u III, 26 poglavljaju postoji poseban dio teksta *Eadem e codice C.* u kojem je Evrimitar predstavljen kao belsirski vladar (lat. *Belsyrorum rex Eurymithres*): Καὶ δὴ τῶν ἐκεῖθε διελθὼν Ἀλέξανδρος, τῷ Εὐρυμίθρει τῷ ἄρχοντι τῶν Βελσυρῶν (*in antec. erat Βεβρύκων*) ἦκε πολέμισων, ὡς μὴ ὑποκύφαντι δουλικῶς τῷ Μακεδονικῷ κράτει.

⁸³ U Gajevim rukopisima primjetno je dodavanje veznika i čestica koji tekstu daju vernakularnu boju, ali ih u ovome radu nećemo detaljnije analizirati.

U narednom primjeru iz I, 4 poglavlja u Gajevim rukopisima postoji dodatak κ νων/πλ нон koji sadrže još KB rukopis: Пришедшу же к неи Нектонаву, н реуе Олнмпнада к нему te Derečk. rukopis: I pripeljaše k njoj Nektenaba (17^v). Evidentno je da su vernakularni rukopisi (Gajevi i Derečk.) na ovom mjestu napustili formu dativa apsolutnog kojom je ovaj dio ispisan u SP i KB rukopisima.

SP: нектенавоу] нехпенапъ G₁ G₂. – Ante нехпенапъ add н доље · к νων G₁ н πλ нон · доље G₂.
 – SP: ѡлнмбнада] олнмбнада G₁ олнмпнада G₂. – Post олнмбнада add царнца G₁. – Ante олнмпнада add царнца G₂.

G₁ (5^b): н доље · к νων · нехпенапъ · н реуе мѡ · олнмбнада · царнца

G₂ (4): н πλ нон · доље _____ · н реуе мѡ · царнца · олнмпнада

SP (5^b): пришедшн же нектенавоу · н рѣ ѡлнмбнада кн нему

I, 7

Rogod.: исповѣдѡиє] казаше G₁ казнпаше G₂. – Post казаше add сань · кων · бнеше · пндно · ѡ πλ · нѡѡ G₁. – Post казнпаше add сан · кон пндно · бнше · онѡ · нѡ G₂.

G₁ (6^b-7^a): казаше · сань · кων · бнеше · пндно · ѡ πλ · нѡѡ

G₂ (6): казнпаше сан · кон пндно · бнше · онѡ · нѡ

Rogod. (Δ†): исповѣдѡиє бѡше · двѣма македоѡскома фнлософома

I, 8

Rogod: не ѡмнраѣѡ] не ѡмьера G₁ нн ѡмрнетн G₂. – Post не ѡмьера add зацо · за свѡмь · наслнедье ѡстала G₁. – Post нн ѡмрнетн add зацо · за собом · наслнедннка : оспаѡла G₂.

G₁ (7^b): акѡ мн є · ѡмрнетн · не хаю · ере · ткѡ · рѡдн пан · не ѡмьера · зацо · за свѡмь · наслнедье ѡстала

G₂ (7): ако ѡѡ · ѡмрнетн · не анем · зацо · кон се · нне · родно · пн неѡе · нн ѡмрнетн · зацо · за собом · наслнедннка : оспаѡла

Rogod. (ε†): аѡе бѡ мн ѡѡ ѡмрпн вѡ снн ѡѡ · смрѡѡ не вѡменнмь · рѡднвн бѡ ѡѡда не ѡмнраѣѡ

I, 11

SP: кнезн ѡ зеѡле] пнпезн · ѡ нннехь · земаль G₁ нѡнацн · нз ннне · земаѡла G₂

G₁ (10^b): н на пω · κωλω · δωχωλαχϺ · πηπεζη · ω̂ ηηηεχ̂ · земаль

G₂ (9): н на по · коло · доде · многн · нѡнацн · нз ηηηε · земаѡла

SP (11^b-12^a): н на п||χ̂ же полах̂ (!) · нсχοдеще кнезн ω̂ зε̄м̄ле

I, 13

SP: Ϛε̄χ̂] прн G₁ пронцϺ G₂. – Post прн add ωηε · κωη · бнеχϺ · на пω · пηηпа · ηαγωπωρηηη G₁.
– Post пронцϺ add кон · бнаϺ · оца · φηηηпа на по одпратηηη G₂.

G₁ (12^a): александрь · рηκηϺп̂ · какω · лап̂ · η σκωυη · ηза спωла · η Ϻзе · маω · спωлаць · η Ѻбη ·
· спε · прη · ωηε · κωη · бнеχϺ · на пω · пηηηпа · ηαγωπωρηηη ·

G₂ (10): η како · реуε · ϺκηϺ · како · лап̂ · η скоуη · ηза парпезε · η на ηογε η Ϻзе · мау · η Ѻбη · спϺ ·
· пронцϺ · кон · бнаϺ · оца · φηηηпа на по одпратηηη ·

SP (13^b): сам̂ же ηко η лвь Ϻκηουвь η с̂ п̂стола своего скоуηвь · столь же мал̂ поεм̂ Ϛε̄χ̂ же
с̂ηε с̂п̂вор̂ш̂ Ѻбη

I, 22

SP: стр̂лн] стр̂ηεε G₁ G₂. – Post стр̂ηεε add какω · магла G₁ какоηо · магла G₂

G₁ (27^a): η п̂л̂ · κ̂манη · с̂ь εдне · стр̂ηεε · мω̂λ̂ηω · ηαεγωше · б̂ηεше б̂ωη · п̂ηдьεт̂ь · стр̂ηεε ·
какω · магла · Ϻ град̂ь · лε̂ѡχϺ

G₂ (21): η пада · κ̂манη · с̂ ηдне · стр̂ηεε · ηαпалηше η на λ̂ηη · стр̂ηεε · какоηо · магла · Ϻ град̂

SP (16^b): тог̂а̂ · κ̂манε̂ а̂ле̂ѡа̂η̂ровη с̂ь ε̂дне стр̂ηεε · кр̂ѡ̂ко ηαεгоше · б̂ш̂ѣ̂ в̂ηд̂ше стр̂лн
л̂ѡ̂ε̂ц̂ε̂ε в̂ь град̂ь η̂ко η ѡ̂б̂лак̂ь

II, 5

SP: с̂η̂] ηηχ̂ G₁ λ̂ηη G₂. – Post ηηχ̂ add т̂ьεраε G₁. – Post λ̂ηη add п̂ηεраше G₂.

G₁ (52^b): александрь · ηηχ̂ · т̂ьεраε · Ϻз̂ьб̂ηп̂ь · мр̂ьп̂ηεχ̂ь · реуε · Ϻκωпатηη

G₂ (56): александро · λ̂ηη · п̂ηεраше · η Ϻз̂ьб̂ηп̂ш̂η · март̂εε · реуε · Ϻκωпатηη

SP (44^b): а̂ле̂ѡа̂η̂др̂̂ же с̂η̂ Ϻз̂ьб̂ηвь · мр̂ѡ̂вь̂ Ϻκωпаватηη · повел̂я̂

II, 25

SP: ѡ̂ корен̂їа д̂ѣ̂в̂] κωρηηε̂η̂каа · п̂ωга · по̂ѡа G₁ ηз корηεηοп̂ · по̂ѡа G₂.

G₁ (77^b): ѹєспн · нспωynnцн · н слаѣ · пωде · нспωдь · κωрнєньна · пωга · поѣа · нспнєцаχѣ

G₂ (78): ѹєспн · прѣпкн · поде · нз корнєноп · поѣа · пєцнаѣ

SP (74^a): ѹєспн же нсѣоynнцн слѣкнє водн · ѿ корєнѣа дѣвъ ꙗѣ нспнцаχѣ

II, 30

SP: всн] н спн G₁ G₂. – Post н спн add ѿ пнєтра G₁ од пнєтра G₂

G₁ (85^b): н када · ннхь · ѣ спнєть · нзпєдє · н пьєтарь спѣдєнь · на ннхь · дѣнѣ · н спн · ѿ пнєтра · помрншє

G₂ (83): н када н · на спнєт · нзпєдє · пєрє дѣнѣ · ѣнєкн · пнєтар · спѣдєн · н спн · од пнєтра помрншє

SP (81^a): єѡа свє ꙗѣ всєлєнѣю н прнвдє вѣѣ спѣдєнѣ на нѣ днхнѣвьшоу · всн помѣшє⁸⁴

c) Poseban način tekstoloških izmjena u dvama Gajevim rukopisima, koji nesumnjivo potvrđuje njihovu međusobnu ovisnost, ostvaren je na nekim mjestima upotrebom zamjenica. To su izmjene koje nije moguće pronaći u grčkom izvorniku pa čak ni u srpskoj *Aleksandridi*, jer su morfološki oblici zamjenica bili različiti u trima jezicima. Ovakva čitanja (*variae lectiones*) mogla su u zajedničkom predlošku nastati zbog oštećenja predloška ili zbog toga što pisar nije razumio tekst predloška, u ovom slučaju stsl. riječ *бран*.

I, 2

SP: на брѣ] на нь G₁ на ѣн G₂

G₁ (3^b): да скѣпн · пωнскѣ · пєрє · пωχωдн · на нь · алн мѣ · ннцо · нє мωжє · ωдωлнєть · ωнωзн · χрабрω · пωнсцн · н χрабрнємь пнпєзωмь · пѣχωпьнн · царь

G₂ (2): зато скѣпн понскѣ пєрє поѣн на ѣн алн мѣ ннцо нє морєш зато є пєлє наѣн н спн сѣ рабрєнн нѣнацн гопода понннцн ш ѣннм _____

SP (3^a): да скоупн сѣє своє воє · н на брѣ оустрьмн се прѣмо нѣ ннѣто бо нѣ ѣаѣ оуспєтн кь снлнѣн · вонскє χрабрѣмь вѣтѣзѣ · влѣχовнаѣ. ѣѣ ·

Sličan izraz javlja se i u Derečk. (16^v): Da skupi ti svoju vojsku i pred njih pojdi.

II, 6

---

⁸⁴ I u ovom primjeru Gajevi rukopisi napuštaju staru formu dativa apsolutnog.

SP: повѣднши] пωχωдн · на нь · Ѹбнпн га · χωѣшь G₁ поѣн · на ѣнега прндовнпн га · оѣеш · н Ѹбнен ѣе · бнпн G₂

G₁ (54^a): спеть · г̄нь · бωгь · кωн · сазьда · небω · н зємьлѸ · н на χерωпнемн · пωунпа · адωнан сабаωтъ · н пωн · рекь · пωχωдн · на нь · Ѹбнпн га · χωѣшь

G₂ (57): спет · г̄н̄ · бог шабаом кон · спорн · небо · н зємѣлѸ · н спарѸ · аеропа поунпа · адонан · сабаом пон · рекапн · поѣн · на ѣнега прндовнпн га · оѣеш · н Ѹбнен ѣе · бнпн

SP (45^b): ѣдннь с̄тъь єдннь г̄ь нб̄о̄ н̄ зє̄м̄лю сьздавь н на χероувнмѣ · поуваен · адонан саваѡѣь б̄г̄ н се рекь повѣднши

U narednim dvama primjerima Gajevih rukopisa došlo je do zamjene imenice zamjenicom i vlastitog imena zamjenicom, ali ovdje treba ostaviti mogućnost da su dva pisara mogla sasvim nezavisno od predloška načiniti ovu promjenu.

I, 10

SP: кь к̄о̄ю томоу] к немѸ G₁ к ѣнем G₂. – SP: не смеѣше] не смнѣше G₁ не смнаше G₂. – Post не смнѣше add нн нзьдалека на нь · гленѸпн · н к немѸ G₁. – Post не смнаше add нн нз далека · гледатн га G₂.

G₁ (9^a): н кωга · на смрть · ωсѸѣнпаχѸ · прндѣ нь га · метаχѸ · н нпткω · не смнѣше · к немѸ · прнспѸпнпн · нн нзьдалека на нь · гленѸпн · н к немѸ

G₂ (8): н кога бн · на смарт осѸѣнпалн · прнда н га · метаѸ · н нптко · к ѣнем · прнспѸпнпн · не смнѣше · нн нз далека · гледатн га

SP (10^b): н см̄р̄тьномоу повннн̄н̄ со̄уоу кь немоу вьметатн повѣлѣ семоу же снце бнвшоу нпкто прн̄т̄оуп̄ы̄тн кь к̄о̄ю томоу не смеѣше

SP: кь алеѸандрѸ] а к немѸ G₁ н к ѣнемѸ G₂.

G₁ (9^a): ωнь · ѡметаше · спакѸ · срьднпωсть · спωю · а к немѸ · χрьзаше · н крωпкωсть · спωю · пωказнпаше

G₂ (8): н како бн · александра · пндно · спѸ · спонѸ · сарубѸ · одметнѸо бн · н к ѣнемѸ · арзаше · н спонѸ мѸ · кроткост · Ѹказнпаше

SP (11^a): конь же вьсакоу ѡметає н̄р̄о т̄ы̄χο кь алеѸандрѸ χрепеташе н повннованнє ц̄рю своємѸ · н вьсадннкоу оуказоваше

2.2.4. Izostavljanje i raspored teksta

Gajevi rukopisi često izostavljaju tekst, neka su izostavljanja učinjena s namjerom da se ukloni sporni dio teksta koji nije u skladu s pisarevim svjetonazorima kao što je to već objašnjeno u vezi s politeističkom tradicijom, a neka se ne mogu ni objasniti. Izostavljene cjeline obuhvataju raznolike količine teksta – od jedne riječi pa sve do vezanog teksta.

Kada je riječ o omisiji jedne riječi, tada smisao rečenice može, ali i ne mora biti promijenjen. U I, 6 poglavlju dvaju Gajevih rukopisa, u narednom primjeru, smisao je promijenjen:

SP: зємлн] зємлн ом G₁, G₂

G₁ (6^b): ωца · спωга · Ѹбнпъ · прапн се · к матерн · дω уєтръдєсєть · лнєть · ~ ~ ~ ~ ~

G₂ (6): н спωга лє оца · Ѹбнпн · н прапнлє се · к матерн · спонон · с понске након 40 годнн

SP (7^b): ω̄ца же своєго · оубѣнвъ · по м̄ лѣ къ м̄трѣи своєн зємлн възвратнїи ѣ

U kritičkom izdanju *Srpske Aleksandride* (1985: 32) zabilježena su još dva crkvenoslavenska rukopisa kod kojih se na ovom mjestu desila omisija riječi зємлн, a to su SS⁸⁵ i SB⁸⁶. Istu omisiju riječi bilježi i Foč. rukopis: оца свога Ѹбнє до м̄ лета к матернн своѣн ѣ вратнн се. Međutim, u vernakularnom Derečk. rukopisu (18^v) smisao je isti kao u SP tekstu, ali je izraz drukčije postavljen i tu već saznajemo kako će umrijeti: "(...) bude i otca svoga ubije. Do :60: lit ima živiti i otrovan ima biti."

U Gajevim rukopisima došlo je do omisije izraza уєтнснхъ (!) · нзворѣхъ koji pripada I, 10 poglavlju SP rukopisa srpske *Aleksandride*. Ovaj izraz vjerovatno podrazumijeva staro ime za lokalitet na kojem je Aleksandar sazidao Dram (usp. Nakaš 2021: 30).

G₁ (9^b): пωаха · бωлє · ѡа спнєхъ · пнпєзн · н ппръдω · пωпєує · накн · кωнъ · бнєшє · єдпа га · Ѹспєжє · са Ѹснлωспнню

G₂ (9): подносашє сє · болє · од · спнѸ · нѸнака · н ппардо · потєує · а накн · колн · бнашє · нєдпа га · Ѹспашн ·

SP (11^a-11^b): прѣнахавъ · нзроуное паує вѣѣ внтєзь потєує врьдо ||кълou же коноу соуцоу оуставн его · сь поуѣю на уєтнснхъ (!) · нзворѣхъ (!)

⁸⁵ Sofijska srpska *Aleksandrida*, rukopis Narodne biblioteke u Sofiji [sign. 772 (75)] iz prve polovine 16. stoljeća.

⁸⁶ Sofijska bugarsko-vlaška *Aleksandrida*, rukopis Narodne biblioteke u Sofiji [sign. 319 (65)] iz 16. stoljeća.

Sa semantičkog aspekta shvatanja teksta, ova omisija nije ništa promijenila za razliku od prethodnog primjera u kojem se iz Gajevih rukopisa shvata da će se Aleksandar vratiti majci, dakle, nema asocijacija na smrt, dok izraz $\overline{\text{мѣры}} \text{ своѣн землн}$ jasno upućuje na smrt.

Prva veća tekstualna cjelina jeste epizoda koju izostavljaju oba Gajeva rukopisa pripada I, 9 poglavlju srpske *Aleksandride* i odnosi se na Filipov povratak u Makedoniju gdje je organizirao natjecateljske igre za Aleksandra i njegove vršnjake da bi ispitaio Aleksandrovu predodređenost. Iako u G₂ rukopisu tu postoji jedan zaseban odlomak, može se konstatirati da je nastao kao pisareva slobodna prerada i nikako ne može nadomjestiti tekst koji nedostaje. Ovaj tekst u G₁ rukopisu nedostaje između fol. 40^v i 40^r, a to su 42 reda kod Jagića (usp. Marinković 1976: 25), što znači su to dva lista (usp. Marinković 1976: 26) i upravo je tu izostavljen moralno-didaktički razgovor između Aristotela i Aleksandra: $\overline{\text{ѡнь жѣ кь немѡ рѣ вѣлеоумноу мѡжѡ}} \cdot \overline{\text{не подобаѣ}} \overline{\text{прѣжѣ}} \overline{\text{данька ѡбещавати да аще азь възнесоу се н ти съ мною}} \cdot \overline{\text{велнкь боудешь}} \overline{\text{лоза бо}} \cdot \overline{\text{не приплнтаѣт се дальннми дрѣвесе}} \overline{\text{аще велнка сѡть нь блнжннмь приплнтаѣт се}} \cdot \overline{\text{аще н мала соѡ}}$ (SP 9^a).

I Aleksandrov ulazak u Jerusalem iz II, 1 poglavlja izostavljen je u Gajevim rukopisima. Dakle, u G₁ rukopisu, između fol. 46^v i 47^r, nedostaje 39 redova po Jagićevom izdanju Rudn. teksta (usp. Marinković 1976: 25). Ostvarenje kontinuiteta teksta Gajevih rukopisa nije podudarno – G₂ rukopis nastavlja se Jeremijom pričom o kazivanju proročanstva proroka Danijela, dok se G₁ rukopis nastavlja epizodom gdje građani Jerusalema Aleksandra daruju zlatom i kobilama.⁸⁷

U G₁ rukopisu nedostaje epizoda o Aleksandrovom začecu, između fol. 5^v i 6^r što je 19 redova prema Jagićevom tekstu i na fol. 54^v i 55^r nedostaju 24 reda opet po Rudn. tekstu koji obrađuju ulazak u Babilon (usp. Marinković 1976: 25), što u G₂ rukopisu nije slučaj – obje ove epizode regularno su ispričane. Može se zaključiti da su sve četiri epizode u Gajevim rukopisima izostavljene zbog mehaničkog oštećenja rukopisa (usp. Marinković 1976: 26).

Poglavlje II, 13-14 Gajevih rukopisa predstavlja važan dio teksta za tekstološku analizu. Osim već opisane zajedničke epizode o Aleksandrovom poticajnom govoru vojnicima, rekli smo da je došlo do drukčijeg tekstualnog ustrojstva prije i nakon interpolirane epizode. Tako npr. Darije piše pismo Poru, koji mu šalje svoju vojsku, ali u ovim tekstovima nema epizode kada Aleksandar izvodi uhode na brdo već se direktno nastavlja tekst Aleksandrovog poticajnog govora. U Gajevim rukopisima, dakle, nema ni izvješća Darijevih uhoda, samo je rečeno kako

---

⁸⁷ Jedino je u Gajevim rukopisima Aleksandar darovan kobilama.

je bilo žalosno vidjeti sukob dviju vojski. Dalje, Gajevu rukopisi ispuštaju i dio kada Aleksandar šalje Selevkuša⁸⁸ da oduzme oružje Indijcima i da im naredi da se razidu svome caru. Ponovni kontinuitet teksta Gajevih rukopisa uspostavlja se kada se Aleksandar smiluje Dariju, siđe s konja i podigne perzijskog cara iz prašine. U stvarnosti Aleksandar je Darija našao mrtva (usp. Dukat 1987: 179).

U Gajevim rukopisima u III, 1 poglavlju nedostaje tekst prijetećeg Porovog pisma Aleksandru koji sadrže preostala tri vernakularna rukopisa kao i srpska *Aleksandrida*. Daljnja zajednička izostavljanja teksta u Gajevim rukopisima nije moguće pratiti, jer je G₁ rukopis prekinut.

Pored izostavljanja teksta, prilikom konfrontacije Gajevih rukopisa s drugim rukopisima, u pojedinim primjerima, ističe se i poseban raspored teksta koji je još jedan u nizu pokazatelja posebnosti redakcije. Rukopisi srpske *Aleksandride* (v. Jerković – Marinković 1985: 85) i uz njih Derečk. (22v), Foč. (2021: 72-73) te Rudn. (1871: 236) imaju isti poredak u naredom primjeru, dok je u Gajevim je rukopisima došlo do permutacije riječi.

Pogod.: пь пѣцѣ] пненьцнехъ G₁ пненцне G₂. Ante пненьцнехъ add разлцнехъ G₁. Ante пненцне add разлцне.

G₁ (19^a): ѡб лнецѣ н ѡбъ деснѣ · спанаше · мнѡгѡ · пнѣзн · ѣ разлцнехъ · пненьцнехъ

G₂ (15): н об лнецѣ · н об деснѣ · спанаше · пелнко · мноцпо пнѣзѡпа · ѣ разлцне · пненцне

Pogod. (21^b): ѡ дѣсноу ю же ѳго н лѣцѣю · множьсппо многѡ пнѣзѣ пь пѣцѣ спѡнѣхъ

Nakon ove rečenice samo u Gajevim rukopisima slijedi jedan odlomak teksta, koji se ranije javio u svim ostalim rukopisima, a u tom tekstu sadržano je Darijevo pismo u kojem on piše kako će poslati Kandarkusa. Gajevi rukopisi obiluju nizom primjera drukčijeg rasporeda teksta, dakle, oni u tim slučajevima sadržajno ne odudaraju od teksta srpske *Aleksandride* samo se tekst ponekad javi kasnije ili ranije u odnosu na tekst SP rukopisa. Za ovaj rad bitni su samo oni slučajevi u kojima se G₁ i G₂ slažu u tom drukčijem rasporedu redosljedja, jer su upravo ta mjesta naznaka njihovog zajedničkog ishodišta.

Tekstološka analiza Gajevih rukopisa pokazala je u određenim primjerima da ova dva rukopisa pokazuju neku vrstu zajedništva s Foč. rukopisom, ali to ni na koji način ne dopušta njihovo svođenje na istu redakciju.

---

⁸⁸ U Berl. rukopisu Aleksandar šalje Filona.

3. Leksika Gajevih rukopisa

Tekstološka analiza Gajevih rukopisa obuhvata i primjere kada se ova dva rukopisa razlikuju od ostalih u drugoj upotrijebljenoj riječi. Leksik dvaju Gajevih rukopisa je višeslojan. Osim zamjene starih riječi novim (staroslavenski – vernakularni) mogu se pronaći i zamjene koje su neslavenskog porijekla.

3.1. Leksika neslavenskog porijekla

3.1.1. Grecizmi

U Gajevim rukopisima zabilježeno je i prisustvo grecizama što ne ide u prilog hipotezi autorice Dürriegl (2017: 14-15) da se hrvatska prerada teksta oslanja na Leonov prijevod. U narednom primjeru Gajevi rukopisi i Fočanski rukopis⁸⁹ (2021: 66-67) koriste riječ *pizmator* koja vodi porijeklo iz grč. *πεισμα* što znači *mržnja, inat, tvrdoglavost* ili *zloba*.

Pogod.: ратнькѣ] пнзмаѡрь G₁ н непнатеѡл · н прнсмапор G₂

G₁ (16^b): царь · неспнепань · н непьерань · самь · себн · пнзмаѡрь · еспь

G₂ (13): цар · неспнеспан · н непнеран · сам се · ѡбн · н непнатеѡл · н прнсмапор · несп

Pogod. (19^a): н̄ црѣ̄ несѣпѣпнѣ̄ н̄ непѣрѣ̄ · сѣ̄м же сѣ̄бѣ̄ ратнькѣ̄ ѣ̄

U narednom primjeru G₁ rukopis čuva grecizam *лаѡнмнѡхъ* (*λακτινία*) koji imaju tekstovi srpske *Aleksandride*, a u G₂ rukopisu dodan je izraz *коѡнѡшннѡца*.

SP: въ лакьмнѡхъ] ѡ лаѡнмнѡхъ G₁ ѡ коѡнѡшннѡца · ѡ лаѡнмн G₂

G₁ (8^b): да знашь · пнлнпе · царе · ере се е ѡ лаѡнмнѡхъ ппѡнехъ кѡнъ · ѡѡданъ · ѡждрнебнѡ

G₂ (8): да знаш · царе · фнлнпе · да се · пѣбн ѡ коѡнѡшннѡца · ѡ лаѡнмн · ппѡнемн · недан · коѡн · одшдрнбно · ѡѡднопап

SP (10^b): вѣдомо да ѣ̄ црѣ̄твоу ти како въ лакьмнѡхъ твоу хъ конь ноуднъ роднль се ѣ̄

G₁ rukopis čuva grecizam *пнргѡпе* (*πύργος*) iz srpske *Aleksandride*, dok je G₂ na tom mjestu upotrebljava izraz *кѡле* ili izostavlja riječ.

SP: пнрьговн] пнрьгѡпе G₁

G₁ (28b): спн · пнрьгѡпе · анпннѣсѡн · паѡше се

---

⁸⁹ U Derečk. ovaj dio teksta nije ni sadržan, a u Rudn. (1871: 234) stanje je isto kao u Pogod. rukopisu.

SP (18^a): ΠΗΡΥΓΟΒΗ ВСН ΑΘΗΝΑΙΚΑΓΟ ΓΡΑΪ ΩΒΟΡΗΨΕ

U G₁ rukopisu sačuvana je grčka riječ ληπαν (λίβανος) dok je u G₂ došlo do zamjene riječju ΠΑΜΗΝΑΝ. Jerković (1983: 128) pri analizi srpske *Aleksandride* napominje da riječ tamjan nije prevedena i da se sasvim slaže s vizantijskim izgovorom.

SP: ΛΗΒΑΝΪ ΛΗΠΑΝΕ G₁ ΠΑΜΗΝΑΝ G₂

G₁ (40^a): Н Ѹзе · лηпане · н змнрънω · н пωкадн · грωбωπε

G₂ (33): александро Ѹзамшн · памнан · окаднпшн

SP (28^b): αλεΰαῆδρῃ ληβανῃ βῆζβῆν ηζμῆρῆνϋ · н гробове нхъ покадн

Oba Gajeva rukopisa ispuštaju riječ μαγερ̄ koju imaju tekstovi srpske *Aleksandride* kao i Foč. rukopis. U tekstu G₁ rukopisa riječ je prevedena kao κῆχαυη, u G₂ tekstu izostaje, a Jerković (1983: 128) zapaža da ova riječ nije prevedena u tekstu srpske *Aleksandride*.

SP: μαγερ̄] κῆχαυη G₁

G₁ (84^a): κῆχαυη · αλεксендрωπн · рнбе · сῦχε · πωнесωше · ωπрать

SP (79^b): павеше · μαγερ̄ же ἄλεΰαδρῶβῃ · рнбн сῦхн ѿмнпшн

3.1.2. Romanizmi

Radmila Marinković na početku svoga članka iznosi niz pretpostavki o mjestu nastanka *Prvog Gajevog rukopisa*, a u drugom dijelu članka, kada obrađuje *Drugi Gajev rukopis*, autorica izdvaja riječi karakteristične za dubrovački govor: маръа, скῦлῦ, полауῦ⁹⁰ (1976: 51), kojima dodaje lekseme ннглнтерῦ⁹¹ i жьмῦω te ih sve svrstava u romanske riječi (1976: 48).

SP: ма῕та] маръа G₁ маруа G₂

G₁ (6^a): мнсеца · маръа · на дпанаеть · дана · ῦ уась · депетн · рωдн се · днпте

G₂ (5): н породн се · мнсеца · маруа · на 12 · маруа ῦ сапа 6 ῦ саап по ·9· н родн · снна

SP (7^a): м῕ца ма῕та вь · в῕ · дн῕ вь ῦа · ῕ · рожьшоу же се ѡтроуетоу

⁹⁰ Ovu leksemu nije potrebno detaljnije analizirati budući da se javlja i u srpskoj *Aleksandridi*.

⁹¹ Leksema ннглнтерῦ postoji i u rukopisima srpske *Aleksandride* i različitim oblicima негльн῕р῕ SP, ннглнпорь Berl.

Samo Gajevi rukopisi imaju riječ *ckʎʎ* koja je karakterističan je dalmato-romanski leksički ostatak od lat. *schola* < grč. *σχολή* zabilježen u Dubrovniku već u 15 stoljeću (usp. Skok 1971: 272).

G₂ (7): н Ѹзе га · арнѡпнл · мѸдрн · однесе га · меѧ · днѸ · оспалѸ · Ѹ сѧʎʎ · спонѸ

G₁ (7^b): бнеше · пндѡпн · пѡмн · лнепѡ · спн · еднаке · цапе · нѡшахѸ · кѡнемн се · бнѧхѸ · н ѸѧахѸ · сѧʎʎ · ѡ боѧа

Leksema *žmuo* dolazi u historijskim spomenicima od početka 15. stoljeća, označava čašu od srebra ili zlata (v. Skok 1971: 237) i karakteristična je za područje Dubrovnika i zapadnih krajeva (v. Skok 1971: 482). Ova riječ nedostaje u Berlinskom rukopisu, u KB glasi *кубець*, u ostalim rukopisima srpske *Aleksandride* to je stsl. *потнрь*.

SP: потнрь] жьмѸѡ G₁ ѧшѸ · алнпн шмѸѡ G₂

G₁ (48^a): Ѹ пан · ѧсь · пнлнпъ · прауъ · Ѹљезе нѡсеѧн · пѸнь · жьмѸѡ · бнльѧа · рашуннѧа

G₂ (43): н Ѹ пан ѧс · среѧом · Ѹннѧе · к цара · фнлнп · меднк · носеѧн · пѸнѸ · ѧшѸ · алнпн шмѸѡ · бнлѧа · расунѧнѧа

SP (39^b): въ ть ѧ̄ ф̄н̄п̄ь · врауъ вьндѡ потнрь пльнь бнлѧа растворѧа

SP: потнрь] жьмѸѡ G₁ шмѸѡ G₂. SP: пнво] бнлье G₁ бнлне G₂.

G₁ (48^a): александарь · жьмѸѡ · Ѹзамь · Ѹ рѸкахѸ · дрѸжаше н прѡплакапъ · к пнлнпѸ · реуе · мнлн · мѡн · пнлнпѡ · пѡлншь лн мн · ѡпѡн · бнлье · пнпн

G₂ (44): александрѡ · шмѸѡ Ѹзам · Ѹ рѸке · даржаше н проплакап · фнлнпѸ · лнекарѸ · реуе · мнлн · мон · фнлнпѡ · пѡлнш мн · оѡ · бнлне пнпн

SP (39^b): въставъ же алеѸаѧрь н потнрь въ роѸ̄ прнемь · н просльзнв се къ ф̄н̄п̄Ѹ р̄Ѹ̄ · любнмн мон вѣр̄нн ф̄н̄п̄ѡ велншн лн сѧ̄ пнво мене нап̄н̄

SP: сѸмнѣнѧе проразѸмѣвь] бѡѧанне · царѡпѡ · пндѡепъ G₁ пнднпшн · пѡлнко · бѡѧанне G₂. – SP: ѡ потнра] ѡ жмѸла G₁ шмѸѡ G₂. – SP: нспнвь] пѡпн G₁ попн га G₂. – Post пѡпн add н ка александрѸ · дѡнесе G₁. – Post попн га add н опѡп к александрѸ донесе G₂.

G₁ (48^a): пнлнпъ · бѡѧанне · царѡпѡ · пндѡепъ · н дѡмнсьлн се · Ѹзамь · ѡ жмѸла · пѡлѡпнѸ · пѡпн · н ка александрѸ · дѡнесе

G₂ (44): н тако · фнлнп · пнднпшн · пѡлнко · бѡѧанне · цара · спога · барже се · дѡмнслн · н сезе · пролн · н Ѹзам · шмѸѡ · пѡлѡпнѸ · попн га · н опѡп к александрѸ донесе

SP (40^a): ф̄н̄н̄ же ц̄р̄во с̄л̄мн̄н̄н̄е прораз̄ум̄ѣвь · ѿ пот̄ра въз̄ѣ половн̄н̄л̄ нспн̄вь

Osim navedenih, u G₂ rukopisu mogu se pronaći još neki romanizmi:

SP	G ₂
по всон прнлнцѣ вѣдовнпнм мнѹ б̄н̄ · нарѹ (106 ^b)	н по спон прнлнцн сцнннм да сн пнднпнпн нарѹк (110)
-	како рекосмо назада на опомл лнбрл (63)
прнѣ же алеѡандр̄ посланіе дарнево н проуѣсн̄ (32 ^a)	александро к̄лннгл̄ дарнепл̄ прнмн н пролега нл̄ (17)
посланіе же сїе алеѡадр̄ прнемь (83 ^a)	александро уннн к̄лннгл̄ легатн̄ (101)

3.1.2. Turcizmi

U G₂ rukopisu zabilježeni su i neki turcizmi. Iako ove riječi po svojoj etimologiji mogu biti arabizmi i farsizmi, na naše prostore preuzeti su preko turskog jezika.⁹² Ponekad pisar G₂ rukopisa ima potrebu dodatno objasniti šta znači neka riječ pa onda koristi izraz алнпн, ali to nije slučaj samo kada uvodi turcizme u tekst. Primjeri turcizama kao i kontekst u kojem se javljaju u ovome radu bit će samo izdvojeni,⁹³ jer bi svaki pokušaj njihove daljnje analize prevazišao fokus ovog rada.

	Str. u G ₂	Kontekst u kojem se javlja turcizam	Ekvivalent u SP
1.	(1)	н пнднпшн мнощпо пелнко пербер пезнер – н красннк улпак се н реуе	-
2.	(43)	пшон · прау · н ѣлнм флнлп · надопнпнем · блннем · опропатн ѣ тебе	врауь
3.	(16)	н пл̄ спонѣлн кандакл̄ш · ѣлуна · реуе · дарнл̄	-
4.	(52)	александро · одгопорн · како · ѣлуна · нне улдо ако · мауедоннанн · спнем · спнетом · пладанл̄	-
5.	(30)	н запопндн нм да · од · 14 · годнца · арау · донесл̄ ·	даньь
6.	(34)	н кола · запопндне · да сл̄ · н да · н оне · с понском · нл̄н · н спе · цо нм не · ѿ · потребе · да нм се · ул̄ л̄нн · носн · зара · нменом · старнешннл̄ · на л̄нн · постпшн	-
7.	(34)	бнаше · собом · подео 30 нл̄лада · мауедоннана · н реуе нм · да се онн · башка · занѣдно : дарже	-
8.	(41)	нме · пелнкога г̄на · бога · шабаота · кога · на елмл̄ · алнпн · пл̄лпн · ул̄ копнл̄ носаше · л̄некн · назарннк · спет · незл̄	хѣлмѣ
9.	(41)	н реуе · нош · нзннетн · елам · алнпн · пл̄лгл̄ · могл̄л̄ега · н накого самсона	хѣлмь
10.	(48)	александро · домнслн се ѿ л̄нн · шаппанна · н пл̄ · нпн се · ул̄ кесл̄ · нскаше · парстена	тобоулцн
11.	(81)	доѣ · н наѣ · на томл̄ · пол̄лл̄ · нскопан · пелнк · ендек · н ннкако га · не могаше · прнл̄н	пѣровь

⁹² U SP rukopisu, u Foč i u dvama Gajevim rukopisima zabilježen je i evropski turcizam драѡман, a Skok (1971: 522) smatra da se kod nas upotrebljava već u 15. stoljeću.

⁹³ Uz primjere turcizama bit će navedeni ekvivalenti iz SP teksta ukoliko ih određeni turcizam na tom mjestu ima.

12.	(83)	н запопндне · около · понске недан · ендек · Ѹнннпн	прѣровь
13.	(82)	н пѸ · пода · слатка · бнаше · како · шекер ·	захарь
14.	(114)	н по пѸ · ложннцѸ · пецнаше пода · алн · мала · алн · слатка · каконо · шекер	-
15.	(132)	Ѹзмнте · костн · од неремне · пророка · н на карстнце · Ѹ градѸ · Ѹзданте · Ѹ дѸпар · од града ·	зндѣ
16.	(82)	ѧнега · александро · носаше · Ѹ понсцн · обноѧ · намнсто · феѧнера · н посред · понске	ваноса ⁹⁴
17.	(100)	сама н пора · цара · ннднскога · споном · рѸком Ѹбн · н погѸбн · на менданѸ · сѸоунце:	-
18.	(92)	н Ѹннн н · допестн 100 нѧлада · леофант од бона · н кѸле · на ѧнн · наѸннпн	пнѣговѣ

3.2. Staroslavenska leksika

U tabeli su prikazane zamjene staroslavenskih leksema vernakularnim leksemama, ali pongdje ta zamjena ne mora biti nužno ostvarena vernakularnom leksemom, što znači da rukopisi koji pripadaju vernakularnoj redakciji ne moraju promijeniti svu staru leksiku,⁹⁵ a isto tako i stariji rukopisi mogu imati određeni sloj novije leksike. Naravno, ova lista primjera nije ni blizu kraja, ali njen glavni cilj jeste da dodatno pokaže pripadnost Gajevih rukopisa vernakularnoj redakciji.

Staroslavenski (SP)	Vernakularno (G ₁)	Vernakularno (G ₂)
къ всѣ зрѣщн егѡ вѣ	пкѡ га пнѧаше	-
сѣмн бѡ	ѡпнзнемн	
сѣлюн нже снце	пннѡдн се пакѡ	згодн се тако да
зѣло	пѡмн	ѡпеѣе
къ бранем	ка бѡю	за бон
Ѹто да створѣмь	Ѹѡ да Ѹнннмѡ	Ѹѡ бн мѸ Ѹнннлн
нѣ вѣ коупѣ вѣсн събравш се себѣ прнмѣ	нѸ спн сабрапѣше се к себн · Ѹзъмемѡ	дакле скѸпнше се мнозн царн н кнезн да ѸзмѸ
ведомо да је	да знашѣ	да знаш
сѣврѣшнлѣ есн	Ѹнннѡ	Ѹнннѡ
ндеже	гдн	-
дондѣже	дѡкле	докле
ѡтроуе	днѡте	днѡте
вѣспннцн	гласннцн	гласннцн
гѣаше	гѡпѡреѧн	гопорнпн
расканав се	бн мѸ жѡѡ пѡмн	пѡѡма се ражалн
Ѹкопат повѣлѣ	реѡе Ѹкѡпатн	-
юношь	дѣтцѸ	днѡцѸ
вѣ скрѣбѣ	Ѹ старѡстѣ	Ѹ брнѧѸ н старѡст
поем	Ѹзе	Ѹзе
азѣ	наа	на

⁹⁴ Leksema *fenjer* izvorno je novogrčkog porijekla (φανάρι), ali je na naše prostore preuzeta kao turcizam *fenjer*.

⁹⁵ U Gajevim rukopisima moravizam *сънѣмь* biva zamijenjen preslavizmom *зѡрь/зѡр* (grč. συναγωγή) tri puta. Ova leksička izmjena zabilježena je i u Foč. i Rudn. rukopisu.

праг ⁹⁶	непрнатеѣѣ	непрнатеѣѣ
прозоромь	ѡблѡкъ ⁹⁷	облок
потнрь	-	ѡшѣ

4. Zaključak

Nakon sprovedene tekstološke analize u ovome radu utvrđeno je da su dva Gajeva rukopisa u srodstvu. Analizom zajedničkih epizoda, po kojima se, između ostalog, međusobno razlikuju crvenoslavenski i vernakularni rukopisi, ustanovljeno je da su Gajevi rukopisi *Aleksandride* bliži vernakularnoj redakciji. Od ukupno osam posebno analiziranih epizoda, koje ne postoje u SP rukopisu, sedam je sadržano u Derečk., Foč., te Rudn. rukopisu, a samo jedna epizoda Gajevih rukopisa, i to Aleksandrov poticajni govor, izdvaja ova dva rukopisa nasuprot svim ostalim.

Nakon posebnih epizoda, analizirane su i manje tekstne izmjene koje obuhvataju specifične tekstualne dodatke, raspored teksta, zajedničke omisije i posebnu leksiku. Tekstualni dodaci podijeljeni su u dvije grupe. Prvu grupu čine oni koji imaju porijeklo u Pseudo-Kalistenovim recenzijama, a drugu grupu čine dodaci koji su možda najbolji primjeri autentičnosti redakcije Gajevih rukopisa. Prilikom analize utvrđeno je više od osamdeset tih dodataka i tekstnih izmjena.⁹⁸ Raspored teksta u Gajevim rukopisima na većem broju mjesta odstupa od rasporeda koji imaju rukopisi srpske *Aleksandride* kao i vernakularni rukopisi, što upućuje na oprez, jer drukčiji raspored može pogrešno implicirati da neki dio teksta ne postoji u Gajevim rukopisima.

Leksika Gajevih rukopisa je višeslojna. Staroslavenske lekseme uglavnom su zamijenjene mlađim, ali postoji i određeni sloj stare leksike. Gajevi rukopisi unijeli su niz romanizama, a u G₂ rukopisu nalaze se i turcizmi. Uzusi starog, visokog stila kakvim su odisali tekstovi srpske *Aleksandride* u Gajevim rukopisima više ne postoje.

Analizom je utvrđeno da su Gajevi rukopisi još više hristijanizirani nego rukopisi srpske *Aleksandride* kao i tri vernakularna rukopisa. Kada se u tekstu govori o nekom politeističkom božanstvu, čini se da G₁ i ne uklanja toliko takve reminiscencije, dok je G₂ tekst tu dosta "agresivniji". Iako se te tekstološke izmjene mogu činiti potpuno samovoljnim i neopravdanim, njihovim uključivanjem u tekst postignut je viši cilj redaktora, tekst je adaptiran u skladu sa

⁹⁶ Leksema праг⁹⁶ tu je iz Pogod. rukopisa. U SP rukopisu tu se javio se i grecizam дѣволею (grč. διάβολος) koji je isto zamijenjen lekseмом непрнатеѣѣ/непрнатеѣѣ što odgovara stsl. непрнатеѣѣ.

⁹⁷ Jedino Gajevi rukopisi koriste praslavizam ѡблѡкъ i to dvaput.

⁹⁸ U ovome radu nije bilo moguće predstaviti sve uočene dodatke i tekstne izmjene Gajevih rukopisa.

svjetonazorima hrišćanske sredine, jer su tragovi politeizma otklonjeni u onolikoj mjeri koliko je podnošljivo da se ne izgubi prvobitna srž teksta.

5. Izvori i literatura:

Beogr. rukopis Aleksandride iz Srpske akademije nauka i umjetnosti [br. 352 (Ak. 352), treća četvrtina 16. vijeka]. v. Jerković – Marinković (1985) *Srpska Aleksandrida*.

Derečk. – *Derečkajeva Aleksandrida*, latinični rukopis pisan hibridnim čakavsko-kajkavsko-štokavskim jezikom (1622) [NSK 3495], v. Dürrigl – Hercigonja (2017) *Hrvatska Aleksandrida. Kasni odjek jednoga srednjovjekovnog romana*.

Foč. – *Fočanski rukopis*, sredina 18. stoljeća. Faksimil sa uporednim prepisom starom ortografijom (2021) Zadužbina "Knez Mirsolav Humski". Trebinje

G₁ – Gaj. 1 *Život Aleksandra Velikoga* (1654) [NSK R3363G], l. 94.

G₂ – Gaj. 2 *Miscellanea Rhacusii caractere Bosniae exarata*, zbornik tekstova različitog sadržaja, kraj 17. ili početak 18. stoljeća, [NSK R3359], str. 1-136.

KB – *Kirilo-bjelojezerski rukopis*, ruska redakcija, 15. stoljeće, [РНБ Кнр.-Бел. № 11/1088]. *Роман об Александре Македонском по русской рукописи XV века*, Ботвиник, М. Н./ Лурье, Я. С./ Творогов О. ВЮ (изд.), Наука, Москва – Ленинград, 1965.

Pogod. – *Pogodinova Aleksandrida*, srpski rukopis, prva četvrtina 16. stoljeća, [РНБ Погод. 1702]

Rudn. – *Rudnička Aleksandrida*, čakavski rukopis iz sredine 16. stoljeća. V. Jagić (1871) *Ogledi stare hrvatske proze IV: Život Aleksandra Velikoga*.

SP – *Sanktpeterburški rukopis srpske Aleksandride*, 15. stoljeće [РНБ Q. XV. 168]

Literatura:

Botvinik – Lurje: Ботвинник, М. Н. – Лурье, Я. С. (1965) *Александрия. Роман об Александре Македонском по русской рукописи XV века*. Москва: Академия наук СССР - Литературные Памятники.

Budge, E. A. W. (1889) *The history of Alexander the Great, being the Syriac version of the Pseudo-Callisthenes./Ed. from five manuscripts, with an English translation and notes*. Cambridge: The University Press.

Budge, E. A. W. (1896) *Life and Exploits of Alexander the Great: being a series of translations of the Ethiopic histories of Alexander by Pseudo-Callisthenes and other writers*. London: C. J. Clay and Sons. Engleski prijevod etiopske verzije Pseudo-Kalistenena na osnovu rukopisa Britanskog muzeja [Oriental 826] iz prve polovine 19. stoljeća. Str. 1-353.

Dönitz, S. (2011) *Alexander the Great in medieval hebrew traditions*. U: *A companion to Alexander Literature in the Middle Ages*. Boston: Brill.

Dukat, Z. (1987) *Život i djela Aleksandra Makedonskog. Starogrčki roman o Aleksandru prema rukopisu L*. Novi Sad: Matica srpska.

Dürriegl, M-A – Hercigonja, E. (2017) *Hrvatska Aleksandrida. Kasni odjek jednoga srednjovjekovnog romana*. Zagreb: Matica hrvatska.

(HCJ) Grupa autora (2014) *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Zagreb: Staroslavenski institut, Hrvatska sveučilišna naklada.

Istrin: Истринь, В. М. (1909) *История сербской Александрии в русской литературе*.

Jagić, V. (1867) *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.

Jagić, V. (1871) *Ogledi stare hrvatske proze IV: Život Aleksandra Velikoga*. U: *Starine III*. Zagreb. Str. 208-331.

Jerković, V. (1983) *Srpska Aleksandrida. Akademijin rukopis br. 352. Paleografska, ortografska i jezička analiza*. Beograd: SANU.

Jerković, V. – Marinković, R. (1985) *Srpska Aleksandrida, Sveska 2. prema osnovnom tekstu rukopisa SANU br. 352, tj. Akademijine Aleksandride 352, iz 16. st*. Beograd: SANU.

- Jireček, C. (1903) *Eine slavische Alexandergeschichte in Zara 1389*. Berlin: Archiv für slavische Philologie, Bd. 25. Str. 157-158.
- Juoanno, C. (2012) *The Persians in Late Byzantine Alexander Romances: A Portayal under Turskih Influences*. U: *The Alexander Romance in Persia and the East*. Groningen: Barkhuis Publishing & Groningen University Library. Str. 105-116.
- Jouanno, C. (2016) *Variations byzantines sur un thème hérité de Flavius Josèphe*. Dostupno na: <https://journals.openedition.org/anabases/5588?lang=en>
- Kajmaković, Z. (1962) *Fočanska Aleksandrida*. U: *Naše starine VIII*. Sarajevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture N. R. Bosne i Hercegovine. Str. 139-144.
- Kazis, I. J. (1962) *The Book of the Gestis of Alexander of Macedon: Sefer Toledo Alexandros ha-Makdoni. A Medieval Hebrew Version of the Alexander Romance by Immanuel ben Jacob Bonfils*. Cambridge: The Medieval Academy of America.
- Kroll, G. (1926) *Historia Alexandri Magni: recensio vetusta vol. I*. Berlin: Weidmann.
- Marinković, R. (1969) *Srpska Aleksandrida: Istorija osnovnog teksta*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Marinković, R. (1976) *Srpska Aleksandrida u Dubrovniku*. U: *Anali Filološkog fakulteta XII*, Beograd. Str. 2-59.
- Müller, C. (1846) *Reliqua Arriani, et Scriptorum de rebus Alexandri Magni fragmenta; Pseudo-Callisthenis Historiam Fabulosam, Itinerarium Alexandri*. Paris.
- Nakaš, L. (2021) *Roman o Aleksandru Velikom prema Berlinskom rukopisu srpske Aleksandride. Ms. slav. quart. 8, prije 1535. godine*. Prijevod. Sarajevo: SPKD Prosvjeta.
- Novaković, S. (1878) *Pripovetka o Aleksandru Velikom u staroj srpskoj književnosti: kritički tekst i rasprava od Stojana Novakovića*. Beograd: Glasnik Srpskog učenog društva IX, drugo odeljenje.
- Pacella, D. (1982) *Alessandro e gli ebrei nella testimonianza dello Ps. Callistene*. U: *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia. Serie III, Vol. 12, No. 4*. Pisa: Scuola Normale Superiore. Str. 1255-1269.
(<https://www.jstor.org/stable/24306143?seq=1>)
- Skok, P. (1971) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU.

- Stevanović, P. (1957) *Aleksandrida (Roman o Aleksandru Velikom)*. Subotica: Minerva.
- Stoneman, R. – Gargiulo, T. (2007) *Il romanzo di Alessandro, Vol. I*. Fondazione Lorenzo Valla.
- Stoneman, R. (2010) *Alexander the Great a life in legend*. London: Yale University Press.
- Stoneman, R. (2011) *Primary sources from the Classical and Early Medieval Periods. U: A companion to Alexander Literature in the Middle Ages*. Boston: Brill.
- Stoneman, R. – Erickson, K. – Netton, I. (2012) *The Alexander Romance in Persia and the East*. Groningen: Barkhuis Publishing & Groningen University Library.
- Stoneman, R. – Gargiulo, T. (2012) *Il romanzo di Alessandro, Vol. II*. Fondazione Lorenzo Valla.
- Veselovski: Веселовский, А. Н. (1886) *Изъ истории романа и повѣсти: материалы и изслѣдования, том I, № 2, Грековизантийский период, Сборник отделения русского языка и словесности императорской академии наук, Санктпетербург, 1–511; у прилогу издање грчког текста према рукопису Бечке библиотеке [Lambecius Cod. theol. CCXCVII = Nessel CCXLIV] из 15–16. в.*
- Wolohojian, A. M. (1969) *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes: Translated from Armenian version*. New York – London: Columbio University Press.
- Živković, M. (2017) *Zemaljski i nebeski Jerusalem u srpskoj Aleksandridi*. U: *Zbornik radova Vizantološkog instituta LIV*. Str. 197-212.